

Моїм батькам присвячую

Галина Гаврилович

МЕЛОДІЯ СТАРОЇ СКРИПКИ

Повість

Рівне - 2010

УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр)6
Г 124

**Авторка щиро вдячна за допомогу у виданні книги
своїй сім'ї, колективу редакції газети "Полісся",
відділу культури Зарічненської РДА,
подружжю Світлани та Миколи Філончуків.**

Особлива подяка Григорію Бабичу та Павлу Дубінцю.

Гаврилович Г.

Г 124 Мелодія старої скрипки. Повість \ Г.Гаврилович. – Рівне: Волинські
обереги, 2010. – 148 с.

ISBN 978-966-416-203-3.

Увазі читача Галина Гаврилович пропонує свій новий літературний доробок – повість "Мелодія старої скрипки". Правдивість зображення людських характерів, художня майстерність (автор і в прозі лишається поетом) у відтворенні вчинків, емоцій героїв, оригінальна "мозаїчна" композиція – це те, чим найбільше приваблює твір читача. Звеличення простої людини, її високої духовності – так можна визначити і творчі принципи, і весь лад душі, а відтак, – і стиль, позначений яскравою індивідуальністю письменниці із Полісся.

**УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр)6**

ISBN 978-966-416-203-3

© Гаврилович Галина, 2010
© «Волинські обереги», 2010

Шановний читачу!

Задум цієї книги виник у пору, коли чимало її героїв ще топтали ряст на цьому світі. Адже сюжет повісті оснований на реальних подіях і фактах, які відбувались на теренах Полісся й далеко за його межами, наприкінці першої та впродовж другої половини минулого століття. Через певні обставини втілення задуманого з року в рік відкладалося. І коли, нарешті, я зважилась взятися до роботи, то зрозуміла, що плин часу настільки вніс свої корективи в життя, наповнив його таким новим змістом, що тепер це буде зовсім інша книга: з іншою назвою, іншими героями, іншим фіналом. Незмінною полишилась лиш мелодія старої скрипки, а ще неймовірна туга за рідними порогами у хвилини гіркої розлуки з отчим краєм.

Про те, що так склалося – не жалкується. Бо набутий життєвий досвід дав змогу глибше переосмислити промайнулі події, людські вчинки, збагатив почуттями, зібрав до купи найвагоміші слова, додав натхнення і майстерності.

Вельми сподіваюся, що книга знайде відгук у Вашому серці, не полишить байдужими Ваші почуття. Зичу Вам всляких гараздів, прихильності долі. Аби кожен Ваш ранок будила одвічна мелодія скрипки.

Щиро Ваша Галина Гаврилович

Діброва. 1939-40 рр.

Над Михалковою Горою клубочеться сивий туман. Чіпляється своїми косами за верхівки молоденьких груш дичок, бовваніє там якусь мить, котиться безпорадно донизу і вже стелиться м'якою вовною по рівненьких рядочках жухлої отави обабіч глибокого рівчака, торкається округлими боками рябої води, що мерехтить на його днищі. І парує, парує над усім обійстям, над усією Дібровою.

Параска з високого ганку вдивляється в оту сиву примару, заглядає на свої босі стрункі ноги, які прикриває тонка полотняна сорочина і поволеньки рушає в обійми туману. Молоді ступні шпарко студить сиза досвітня роса, але жінка не зважає на отой холод. Пишний моріг лоскоче п'яти, навшпиньки дотягується до подолу сорочини і за мить він стає мокрим, хоч викручуй. Вологе полотно прилипає до литок, заважає ході, та Парасці все оте байдуже. Вона так чекала пори густого вересневого туману, так молилась на його благодать, що тепер, крім отієї дивної пелени, нічого іншого й не помічає. Вкутана невидимим простирадлом, здійсмає до неба руки і шепоче слова завченої молитви:

“Божечку милосердний, святий кріпкий, зішли мені свою милість, дай у лоно моє дитятко”.

Навчена отак мудрістю старої баби Василі, свекрушиної матері, шепоче святі слова тричі, завмирає на якусь хвилю, ніби дослухається до недосяжних небес, – а раптом почує жадану відповідь. Тиша.

Над Михалковою Горою висне тиша. Топиться в клубках густого туману і, нарешті, озивається лопотінням крил перелітного птаха. Наполохана його з'явою в тому поліському мороці, Параска миттю кидається до хати. На порозі переводить подих, тихесенько прочиняє сінешні двері. В темній комірчині знаходить навпомацки полишену завчасу суху сорочку, швидко міняє одіж і, полегшено зітхнувши, простує до великої половини.

Розкинувшись горілиць, Гриць тихесенько сопе на пілку. Йому й невтямки, що в таку рань Параска десь вештається. Обережно, аби не порушити чоловікового сну, вмощується поруч. Але ненароком торкається холодною рукою його грудей, і Гриць схоплюється, мов ошпарений, підносить тремтячі пальці до її чола.

– Ти чого? – підхоплюється й собі Параска.

– Тьху на тебе, – вдавано злобує Гриць. – Холодна, мов смерть. Думав, знічев'я Богу душу віддала.

– Чи ти сказився? – Параска тулиться до його грудей.
– По нужді на двір сходила. А ранок холодний, наче в глибоку осінь.

Поруч на лежанці закректав свекор. Параска затихла, торкнулася губами розпашілого Грицевого тіла.

– Ти вельми не припадай, – невдоволено пробуркотів чоловік. – Однак пора вставати. Будень. Ще половина Величкова розорати. Жито не сіяне. Люди вже й забули, а ми на літо можемо без хліба зостатися. А тобі пусте в голові.

– Еге ж, пусте! – збунтувалась душа Параски. – Два роки, щитай, як побрались. А дітей і досі нема. Вже й так свекруха скоса поглядає. На днях чула, як вона свекрові шепотіла: “Щоб часом не бездітною наша Парася виявилася. Ото оказії буде”.

Параска й сама полохалась тієї думки. Уже й зіллячко тишком пила, яке їй баба Василя збирала, а оце сьогодні дочекалась слушної пори й прийняла туманову купіль. Мо, що й доможеться. Про те Грицеві – ані слова. Йому таке знати ні до чого.

Прикрила повіки, прислухалась до свого єства, немов хотіла відчути, чи зародиться в ньому колись нове життя. Посміхнулась сама до себе. Аякже! Вона ще ж така молода. Їй лишень дев'ятнадцять годочків. Геть зеленою за Гриця йшла. Й боязко було його норавливого характеру, але помаленьку звиклась, а з часом почала ним і помикати. Бо Гриць, він тільки з виду такий строгий. Ніби й брови

насупить, а в душі злості не тримає. Гримне для порядку на жінку, а руки, крий Біг, не підніме. Тільки ось останнім часом і він вельми почав отим перейматись, що дітей у них ще немає. Будуть. Дасть Біг пору. Параска розплющила карі оченята, кинула ними довкола. Таки правду Гриць казав: пора вставати.

По вузесенькій шибці підсліпуватого віконця затанцював перший сонячний промінь, кинув на глиняну долівку крихту світла, залоскотав повіки господарям, вперто припрохуючи їх до нової робочої днини.

– Гей-гей, рябі! – підганяє гучним голосом опотуристих волів Гриць. – Не одні ви наробилися. У мене самого не те що ноги, а й душа аж гуде від утоми. Стільки поля зараз перекраяти. Хай воно тямиться, – гомонить чоловік, а чи то до себе, чи до волів, а чи до принишкої на гарбі Параски. – Буде всім неділя – буде й відпочинок. Щоправда, мені ще ж весілля у Данилка грати. Ох і погуляє ж Діброва!

– Вже знов? – заметушилась Параска. – Скрипку в руки й гайда на село. А ти, жінко, сиди біля печі та стережи Михалкову Гору. Пропади вона пропадом!

– Поговори мені лишень! – пригрозив незле пужалом Гриць. – Ще й між ребра можеш дістати!

На його погрози Параска не стала зважати. Гриць лиш на словах може підлякати. Далі погроз діло не доходить. Тож повела свою мову далі.

– Ото недарма мені мати казала, що з музики нема чоловіка. Отак воно і є. Знай, все свою скрипку правиш. Вона тобі й від жінки миліша. Зроду не посидиш вільну часинку біля мене, не поговориш.

– Гей-гей, рябі! – заходився знову Гриць біля волів, пропускаючи мимо вух жіноче торохтіння. Хоча згадка про тещу йому не вельми прийшлася до смаку. Зять не долюблював гострослову Явдоху за її надмірну власть над

Параскою. Хоч і кажуть у Діброві, що дочка – то одрізаний кавал, та, видать, не для Явдохи. Бо та всякими силами старалась встромляти голову в усі їх сімейні діла. Найбільше, що допікало Грицеві, так це затята нелюбов тещі до його скрипальства. Як зачула, що він ходить у Бродки до Юзика Шляхтича навчатись на скрипці грати, мало не серед ночі прибігла лаятись. Дісталось усім: і Грицеві, й Парасці, й отцеві з маткою, ще й бабі Василі.

– Чи ти з того хліб їсти будеш, що час свобідний на дурне заняття марнуєш? Людські чоловіки на бесіду зберуться, а він до Юзика за наукою мандрує, – цвіркала зятю скоромовкою в очі.

– Чи ж вам, свашко, так кортить побачити, як син п'яницею стане, по весіллях граючи? – уже шпетила Явдоха матір.

– Так ви ж, свахо, теж кумпанію любите й пісні всілякі виспівуєте. Ото будете на пару із зятем музикувати, – відбулася жартом Ганна. – Стільки б ото й біди було, як оте заняття. Хай собі грає, веселить душу. Не все ж у журбі та труді мужику бути.

Грицеві та наука далася легко, і вже десь через півроку стали його і на весілля просити. Бо ж як виведе смичком польку чи краков'яка, то ноги самі до танцю просяться. Вся Діброва нахвалявала Гриця Скрипаля. Й тепер поміж собою Поліщука найбільш Скрипалем і називали. Але Явдоха була незворушною.

– Воно йому оте скрипальство так треба, як до Михалкової гарби п'яте колесо.

Дорога попереду здійнялась сірою курявою. За мить з Грицевими волами зрівнялась гарба Максима Лукашевича, найпершого в усій Діброві грамотія, до якого, не дивлячись на молодий вік, не цурались іти за порадою навіть літні чоловіки. Лукашевич мав у хаті чималу бібліотеку з усіляких мудрих книг. Читав церковні псалми старослов'янською мовою, польські газетки, які привозив з Пінська від свого старого вчителя.

– Здорові були! – повітався першим Гриць до Максима та його Мар'ї, що сиділа на вівсяних снопах, спустивши додолу босі ноги.

При зустрічі з Мар'єю Гриць завжди червонів, мов рак. Хоч і старіша за нього на п'ять літ, а вельми запала йому в душу ще в пору, коли був жовторотим підлітком. Не раз бувало у вікно зирив до Федорки Бобринчукової, бо там дівки завжди на вечорки збирались. Потупцяє зі старішими парубками, укметить високу поставну Мар'ю, позітхає про себе і чимчикує мерщій до Михалкової Гори. А потім вогнем опалила звістка: посватав Мар'ю Максим Лукашевич. Довго марудив світом Гриць, уже й у парубки вибився, а йому все Мар'я перед очима. Через те й не міг ніякої дівки уподобати. Батьки причини отого тривалого парубкування не віддали. Уже всіляке подумляли: чи й не зроблено що Грицеві? Але якось на вечорках у тієї ж Федорки вперше побачив Параску Миколайчукову. Відтало серце. Аби довго не тягти, відразу й сватів заслав до зовсім юної Парасі. Але оте дивне почуття до Мар'ї не полишало Гриця й донині. Хоч і бавила вона вже шестилітню доцю, хоча й знову в очікуванні дитяти, а була йому наче ота перша весняна квітка, що лиш зійде сніг, а вже випинається на прогрітій землі Михалкової Гори. Чорти б забрали Максима з його літами та надзвичайною грамотністю. Через те й жила в душі Гриця неприязнь до Лукашевича. Але наперед її не виставляв і від спілкування з Максимом не відмовлявся.

– Що там чувати в Діброві? – поспитав з невідомою цікавістю, бо вже тиждень зі свого кутка в село й носа не показував. Гаряча пора – не до походеньок.

– А що чувати? Нова власть, – проказав хриплим голосом Максим. – Пожили під ляхами, тепер побачимо, як при советах буде. Газети пишуть: добре люди на Україні живуть. Мо' й нам щасніше стане. А ти, я бачу, окрім своєї Гори ніде і не потикаєшся. У нас і минулої неділі мужики на бесіду сходилися. Тебе й не примітно було.

– Так робота ж, чорти б її забрали. За тиждень виморить так, що й світ не милий. А ще до Юзика треба було. У Данилка весілля грати, а струна візьми та й лопни. Хоч не близький світ, а мусово бігти. Прийде зима – то буде й бесіда. Цоб-цабе, рябі, – прикрикнув до волів. – Бувай, Максиме, – попрощався з Лукашевичем і ледь кивнув Мар’ї. Серце від того якось чудернацьки застукотіло, заплигало в грудях, немов ось-ось мало вирватись на світ Божий, а тоді вже стережись – не вловиш, назад у клітку не посадовиш. Параска одразу помітила, що з чоловіком щось негаразд.

– Чого ото раптом ти розчервонівся, мов той буряк? Мо’ заболіло що? – перепитала стурбовано.

– Чи то я знаю? – червоніє Гриць ще дужче. – Кинуло чогось у жар. Може, й через втому. За день добряче набрався.

– Таки правда, швидше б уже та неділя. А ще ліпше – зима. Бо день – як вік, а нічка – що годинка. Йї одпочити ніколи, – зітхає Параска.

Воли понуро снують у напрямку обійстя Поліщуків, ні трохи не зважаючи на окрики господаря. Кричи не кричи, а сили – катма. Якось помалу доплетуться. Груді студить легкий подих вітру, він непомітно забирається в усі складки домотканого полотна, з якого скроєна буденна одіж Поліщуків. Але ота прохолода не заважає Парасці. Схиливши голову на Грицеве плече, заколихана гарбою, вона солодко дрімає. Над принишклим шляхом уже висіялась перша вечорова зірка. Осіння втома розпинала над ним свої крила.

Біля сільського клубу не протовктися. В очах рябить від сукняних чоловічих свиток, від вишитих камізельок та картатих закручуванок дібровських молодичь. На добротному новенькому ганку Гриць Поліщук затято виводить смичком по струнах саморобної ясеневої скрипки. Ноги Степанчукової Мотрі в ладненьких постолах хвацько пританцьовують у такт

веселої музики. Регіт, гармидер. Такого в Діброві не пам'ятають. Сьогодні тут особливий день – вибори. Нова власть депутатів до Верховної Ради обирає. Старе й мале зібралось. Лузають гарбузове насіння, балачки ведуть про нинішнє життя. Про німецькі порядки у Варшаві мужикам Максим Лукашевич повідує, в усіх газетах пишуть про те фашистське нашествя. Добре, що Західну Україну до Союзу приєднали. Бо вже й Діброва під німцем гибіла б.

– Ой, баби, що буде?! – штурхають одна одну під боки молодиці, укмітивши здалеку Явдоху Миколайчук. – Зараз Скрипалю непереливки буде. Явдоха як бачить у його руках скрипку – навісніє одразу.

– Мо' людей посоромиться та начальства районного.

– Зараз видно буде.

Розпашіла від швидкої ходи та надто теплої вдяганки, як на тиху березневу провесінь, Явдоха статечно вітається до жіночого гурту, поважно киває чоловікам і нарешті зирить оком на зятя, який, окрім своєї скрипки, нічого довкола більше не бачить.

– А без нашого Гриця – вже ніщо не освятиться, – в'їдливо кидає Явдоха в бік Скрипалю. – І тут вималювався, і тут без його скрипки нема діла.

Параска, що стоїть неподалік, сіпає Явдоху за руку.

– Мамо, вгомоніться ви нарешті. Чи комусь Грицева гра на заваді?

– А польза від того яка?! – зашипіла Явдоха. – Що смичком по скрипці водити майстер, лучче дітей навчився б робити.

Гадала, що мовила стиха, але вже слово долетіло до гурту. Хтось пирскав від сміху. Хтось уже заспішив нашептати на вухо Грицеві. Мов глек окропу хто вилив на чоловіка. Запальний на вдачу Поліщук спочатку розчервонівся, затим пополотнів, а далі кинувся до ненависної тещі і давай гамселити смичком по дорідних плечах та стегнах Явдохи, примовляючи:

– А скільки я ще отакий глум терпіти буду.

– Рятуйте! – уже неслоь довкруз. – Людоньки, хто в Господа Бога вірить, спасайте, вбивають святої недільки! – водала на чім світ стоїть Явдоха.

Завертілось, зашуміло. Справжній рейвах учинився. Параска старалась відтягти Гриця від матері, але сили у неї на те не вистачало. Надто великим був гнів чоловіка. На оті крики про поміч вискочив із клубу уповноважений по виборах, вслід за ним – дебелий міліціант. Довго не роздумуючи, він пальнув з пістолета два рази доверху.

– Стій, стрілятиму! – прогримів дужий голос.

Довкола вмить усе вщухло. Гриць опустив додолу руки.

– Ти що, чоловіче, хоч тямиш, що наробив? – кинувся до нього уповноважений. – Стаття тобі світить. Вибори зірвати – це тобі не жарти – політична акція, диверсія. Збирайся до управи! Відіграв своє, парубче.

Параска ридма ридає. Розпухлі повіки не здужають дивитись на світ Божий. Поривається щось сказати Грицеві та бракне у неї слів. Тулить чорняву голівку до його широких грудей і знову заходиться, мов мале дитя.

– Та годі тобі, годі, – пробує Гриць відірвати від себе дружину. Але в нього не стає на те сили. Параска чіпко тримається худими рученятами за сукняну маринарку, боїться хоч на хвильку відпустити від себе. Бо піде Гриць і не повернеться більше, і не довідається ніколи про ту велику таїну...

– Поліщук, час рушати, – приводить обох до тями голос міліціонера. – Скільки ото прощатися можна?!

– Бувай! – цілує Гриць в чоло дружину. – Три роки – не такий великий строк. Надумаєш діждатись, то з Михалкової Гори нікуди не виривайся. До матері не смій повертатись, бо нізащо не пробачу.

– Грицю! – нарешті зважується Параска. – Я тобі сказати хочу: дитя у нас буде.

Гриць блідне, хапає ротом повітря – і раптом на очах його зблискує срібляста роса. І вже гірчить на віях, котиться донизу і цілує неголену щоку. Ковтає чоловік клубок болю, нудить світом. Скільки часу чекав оцієї звістки. Вже був і дурне думав. Боявся, що бездітними залишаться з Параскою. Виходить дарма, буде у них нащадок. Син буде, переконаний в тому Гриць.

– Поліщук! – надривається міліціонер.

– Андрієм назви, чуєш? Сина назви Андрієм, – торкається вустами очей Параски і спішить до кінної упряжі. За мить обертається і кричить дружині:

– Скрипку нікому не віддавай...

І не знають, не відають обоє цієї пори, що чекає їх не лише ця клята розлука. Попереду ще страшна війна і зустрінуться вони аж через шість літ потому.

Бухта Находка. 1943 р.

Вранішнє сонце опалило верхівки далекосхідних сопок, які тісною підковою обігнули бухту. Такої пори вони видавались билинними богатирями, про яких не раз повідував дібровським дітлахам Максим Лукашевич. Але від отієї казкової краси чужого краю геть не раділо серце Гриця Поліщука. Навпаки, воно ще більше краялось від розлуки, від тяжкої каторги, в якій опинився через сушу нісенітницю. Це ж треба: хотів тещу покарати за лихого язика, а став мало не ворогом народу.

Душа розліталась на друзки від невимовної туги. Летіла щоночі за тисячі верст до Михалкової Гори, цілувала струганий батьковими руками дощатий ганочок і завмирала на ньому, не зважаючи прочинити хатні двері. Що там? Чи живі-здорові? Уже два роки вісточок ніяких. Ще в травні сорок першого останній лист від Параски надійшов. Повідомляла, що восени син у них народився, Андрійко. На

Варвару померла баба Василя. У Лукашевичів ще одна донька народилась – Вірка. Максим у Діброві толкував, що війна вельми близько. Клятий німчура може й на нашу територію лапу накласти. А скрипку твою, – писала Параска, – я на денці кухра сховала. Загорнула в сувій полотна. Там і лежить, чекає свого Скрипаля.

У груди вдарило солоним морським повітрям. У голові аж запаморочилося. Напівголодне животіння в'язня ГУЛАГУ давалося взнаки. Гриць перевів подих. Набридливим роєм знову обсіли думки. Два роки уже триває війна на Великій землі. Десь стогне під фашистським чоботом і рідне Полісся. Мужики, певне, на фронті, а над стариками та бабами з дітьми малими нелюд знущається. Кров закипала в жилах, стискував від люті кулаки. Що він може отут, у неволі? Раб! Може, вже й сина його рабом зробили й на Параску посягнув хтивий ворожий погляд. А Мар'я? Як там вона з двома малолітніми дітьми? Збігти б на фронт. Розквитатися за все з ворогом. Та хіба звідси втечеш? Он куди доля заслала. Гни спину, з усіх сил викладайся, бо батьку Сталіну конче цей торговий порт треба збудувати. Е хе-хе! На кістках людських оте будівництво стане. Хто від холоду загнеться, хто від роботи непосильної.

– Поліщук! Живій кайлом повертай, – обірвав його роздуми голос наглядача. – Чи захотів без пайки зостатись? То я тобі оте миттю організую. Тим більше, що з харчами затримка. Теплохід й до твого звільнення може не появиться. Рви пула тут, як не хочеш на фронті гібіти.

– Так за батька-матку постояти святе діло, – озвався був Гриць, але розгніваний наглядач вкотре прикрикнув до нього.

– Поговори мені тут. Карцер нині свобідний.

Думки, мов навіжені, знову скачуть одна поперед одною. За місяць – звільнення. Одразу на фронт подається. А там, диви, й ворога поженуть, доб'ється, зрештою, й до Діброви. Три роки прогібів у цьому пеклі, то один місяць якось уже

втримає. Он Петро Савович, лєнінградський профєсор, вчений великий, з тридцять сьомого в оцих краях лямку тягне. Худющий, як глист, у літах уже, мо' й сїмдєсят їх набралось. А терпить, молодих повчає, як не пропасти на цїй каторзі, де сили на те брати. “Перш за все, віра потрібна, що рано чи пізно на волю вийдеш, – каже профєсор. – І цїль треба мати: заради чого оце пєкло перебуваєш”. У Гриця велика цїль – він сина свого в очі не бачив, на руках і разочку не тримав. Заради цього варто жили рвати, варто жити всім смертям наперекір.

Йому снилась Михалкова Гора. Під грушею сидить син Андрійко і торкається смичком струн його скрипки. Параска пробує відняти в малого інструмент, і той заходиться надривним плачем. Не впинити його, не вгамувати. Аж сотні голочок болю впиваються в батькове серце від того дитячого ридання. Прокинувся. А той плач не втихає. І десь зовсім поруч, на відстань руки. Закрутив, завертів довкола головою, силкуючись щось розгледіти в напівтемному бараці. Швидше відчув, ніж побачив – це ж сїмнадцятирічний Марко Нечипуренко. Зовсім дитина, а й той умудрився потрапити в оце пєкло, полишивши свою лісисту Волинь.

– Марку, Марку, ти чого?

– Їсти хочу, Грицю! Вже ліпше руки на себе накласти, ніж отак животіти, – захлипуючись, мовить Марко.

Гриць поволеньки підсувається до молодого волиняки.

– Е, терпи, хлопче, терпи! Бог терпів і нам велів. Чув, що профєсор казав? Жити треба на зло усім напастям. А ти руки на себе збираєшся накладати через те, що серед ночі кишки звело.

– Хїба ж то по-людськи, Грицю?! Кажуть, провіанту нема, пайку врізали. А я ж на власні очі бачив, як клунки з пшоном у підсобку кухарчуки півдня носили. А потім на двері пудовий складський замок очепили. Сторожових собак ситніше, ніж людей, годують. Їм до шмиги, що півбарака за

місяць вимерло. Останні здохнуть – інших пришлють. Україна велика, є з кого вибирати. Уся Находка нашими кістками буде встелена.

Кров ударила Грицеві в скроні. Аж у роті відчув її нудний присмак. Закалатало в шаленстві серце. Торкнувся босими ногами льодяної долівки. В очах зарябіло, в голові запаморочилося від голоду та перевтоми. Але нестримна лють додала йому сили, і Гриць попрямував до виходу. Навздогін щось шепотів переляканий Марко. Поліщук не дослухався. Характерна для нього затятість уже зробила свою справу. Тихесенько вибрався з барака й, скрадаючись, став пробиратися до харчового блоку.

Десь у хмарах гойдався тонесенький серпик місяця, час від часу закриваючи свої очиці, аби менше сріблястого сьйва попадало на цю грішну землю, аби не видіти отієї несправедливості, що розбрелась білим світом і марудить долями людськими.

Ось і підсобка. Не тямлячи себе від люті, Гриць ухопив із кухонних облаштунків залізну кочергу. За мить замок був зірваний. Прямісінько біля порога лежали клунки з пшоном. Стягнув з себе сорочку, перев'язав рукавами горловину і похашцем заходився сипати у ту торбину крупу.

У своєму житті він не підняв чужої смітини. І батько, і дід, і прадід – увесь давній рід Поліщуків у Діброві шанувався за чесність. А тепер оце нелюдське животіння перетворило його на злодія. Господи, як же я колись погляну синові у вічі? – опекала зненацька думка і вже було затремтіла рука. У душі закипіла буря. Але її вгамувала інша, страшніша думка. Якщо я цього не зроблю – на завтра від голоду загнеться й Марко. А йому ще жити та жити. Не заради свого живота те роблю. Хлопця шкода. Ніздрі залоскотало від прілого запаху пшона. У ту мить він видався Грицеві найдухмянішим трунком, від якого аж забило памороки. Отаке відчував лиш у дитинстві на святий Великдень. Десь із напівзабуття у його свідомості виринув давній спогад.

Весняний святковий ранок й пишна біла хлібина на столі. І вже руки тяглись не до сірих клунків із зіпсованою крупою, а до сонцесяйного солодкого окрайця. Й крізь морок і темінь табірному барака він бачив посмішку матері. Крутнув головою. Прогнав від себе оте видіння. Не час поринати у спогади. Сипав у сорочину крупу, не зважаючи на запітніле чоло, на нудоту всередині. Зайнятий своїм ділом, зовсім не відчував, що поряд причаїлась небезпека. У спину раптом вдарив промінь ліхтаря. Почувся грізний окрик.

– Не ворушись! – клацнув затвор гвинтівки. На серці засотався холод.

– Це кінець! – десь гупало в скроні. – За законом воєнного часу помилювання йому не буде.

Перед очами попливли райдужні кола, і він ще раз увібрав у себе прілий дух пшона.

– Шкода, що вже не прийдеться скуштувати отого варива, – топилась десь у свідомості скрушна думка і гарячим потоком сипалась до ніг злощасна крупа.

Діброва. 1943-44 рр.

Діброва палала з усіх сторін. Горіли Нивки, Старе Село, Града і Михалкова Гора. Язика полум'я сягали піднебесся, і воно вже палало від краю до краю. Падали навколішки дідівські клуні, попелищем ставали нові дерев'яні хати, які ще донедавна зводив по селу Іван Миколайчук зі своїми майстрами. Знімала куполи до Бога старенька церква. Просила у Всевишнього прихистку, але й вона, сердешна, за мить стала палаючим смолоскипом. На цвинтарі догоряли свічами хрести, а під ними волали в розпечених могилах мертві. Плакало від болю небо, вчорніло від жаху полудневе сонце, і стиналась від небаченої наруги земля. У заплавах довкола Діброви ридали сиві верби, і чорною пеленою вкривались достиглі жита.

Десь під вечір над згарищем зібралось на тризну горлате вороння. Лопотіло без перестану крильми, правило свій молебень.

Стоячи по коліна в драговині непрохідного болота, що простяглося на десятки верств, сягаючи аж Пінщини, Максим Лукашевич вслухався у тривожну тишу. Ще донедавна відгомін пожежі доносило вітром до болота. Тепер з боку Діброви ні звуку. Невже все скінчилось?

– Ну що, Максиме? – нетерпляче смикнув його за рукав сорочки Антончик Бобренчук.

– Що? – Максим хапнув ротом прохолодного повітря. – Видать, немає більше Діброви. Не одне століття непорушно простояло село, яке колись заснували наші пращури серед зелен-роздолля. Не одним поколінням відгойдалось колискою. Діди-прадіди спочивають в оцій праведній землі. А прийшов ворог – і нема більше Діброви. – Витер запітнілими пальцями очі, тряснув головою, немовби силкуючись прогнати від себе непрохані сльози, свою мужицьку безпомічність перед великою бідою. – Не бувати цьому, повік не бувати! Допоки живий хоч один дїбрівчанин – доти житиме й село. – Говорив усе оте швидше для самого себе, немовби не помічаючи гурту мужиків, що тісним кільцем оточили Максима. Та від отих його слів – у всіх мороз по тілу. Стоять мовчки, дослухаються до його речей, аж допоки вітром не донеслось до гурту вороняче каркання.

– Невже ото й справді, людоньки, усе погоріло? – озивається врешті Іван Миколайчук. – Хай уже Старе Село, там одні халупки ще за царя Гороха зведені. А як же Нивки? Отой весь куток недавно ж заселився, – поглянув на свої мозолясті руки, підніс їх ближче до очей. – Я ж кожну деревинку оцими пальцями обмацав, кожну кроківку отам поставив, кожну лату ось цими руками прицвяхував. Що ж вони, гаспиди, сотворили? Де кара Господня на них?

– Надійде наш час – поженемо німчуру з рідної землі. Хай і з попелу, але відродимо свою Діброву, – тихо мовить

Максим. – Бо то наша домівка, дітей наших, і онуків, і правнуків.

Його слова зачіпають за живе дібрівчан. Біль і гнів додають їм сили, посівають крупинками надію, що так воно і буде.

Ще за досвітку, тихесенько, аби не розбудити Мар'ї з дітьми, Максим вибирається із наспіх зведеної буди, яка вже кілька днів служить їм домівкою серед лісової хащі. Пробивається через чагарникові зарості, збиває босими ногами сизу росу на лапатій папороті і вже чимдуж біжить в напрямку Діброви. Поминув Гатку, Заколотки. Вже й межі Гради. Вдивляється пильно крізь завісу сріблястого серпанку, якою оповите все довкілля. Крок, два. Завмирає на місці. Згарищем дивиться йому в очі Града. Одні коминці здіймаються до неба. Повільно бреде від одного до іншого. Впізнає колишні обійстя. Ось тут Марчуки жили, Нестеревичі, а тут – Чугаї. А це що біля обгорілої груші? Ноги раптом стерпли, грузнучи ще в теплу золу. Душа від того видава німіє – німіє. Очі повняться жахом.

Розкинувши руки, зирить вицвілими очима прямисінько в небо дід Семен, Михася Чугая батько. Руда пляма залила старому сорочку на грудях. Дев'ять десятків літ дибав по цій землі дід Семен, за весь свій вік мухи не зобидив. У Діброві навіть приказка така була: “Добрий, як дід Чугай”. Бувало, збере біля себе дітлахів, пригощає яблучками-дичками і повчає: “До людей завжди треба з ласкою іти, з добром. Вони тобі цим і віддячать, і пошанують тебе за те”. От як німець за старість його сивобороду віддячив, кулею пригостив. Не пошанував літ його пережитих, прошив наскрізь автоматною чергою. Не захотів дід Семен подвірок свій полишати. “Старий уже я, щоб по лісі від ворога ховатися. Що йому од мене безоружного? З дідами та дітьми воювати – останнє діло. Ви собі як знаєте, а я від свого порогу ні ногою. Давно германця не видав, ще з чотирнадцятого года. Подивлюся,

який він нині. Чи такий же грізний, як у першу світову, а чи присмирнів трохи?” Подивився. Спіткнувся об кулю, лежить, зирить у небо німий свідок отого жахиття.

– Що ж ти, діду, до лісу не тікав? – запитує безкровними вустами у мертвого Максим. – Гадав, німець тебе пошанує? – Ковтає клубки болю, спотикаючись, бреде далі. З околиці Гради вся Діброва як на долоні. Курить згарище... Нивки, Старе Село. Отам десь і коминець Лукашевичів бовваніє. Горить у Максима душа. Невгасимим полум'ям гуготить. Ноги враз стають ватяними, підкошуються, і він рухає додолу. На колінах стоїть серед сплюндрованого села. І виє пораненим звіром. І вмивається пекучими слізьми.

– Ще буде відплата! – стугонить у скронях. – Ще живі дібрівчани.

Привидом бреде прадавнім лісом. Не бачить, не чує нічого. Ні переспівів птахів, ні шуму верховіть дерев. На простягнутій поперед себе долоні – жменька попелу. Його Діброва. Пече, випікає до самих кісток, обпалює душу. Несе Максим, не сипле додолу. Хай бачать там, у будках, старе і мале, з чого їм прийдеться починати нове життя.

Неквапом налаштувавши в торбину харчі, Мар'я кладе до неї кварту, ложку, кисет з тютюном, шматок рудого мила, завернуту в газетний папір складну бритву, циганську голку й клубочок ниток. Ну ось Максим і готовий у похід. Ще потрібно наготувати таку ж торбину для Василька, Максимового небожа. Після смерті його брата Федора хлопець зостався жити біля них. Саветка, мати Василькова, довго у вдовицях не сиділа, заміж пішла. Своє життя, свої клопоти. Для чоловіка її син – чужаниця, а Лукашевичам – рідня. Не зогледілися, як і виріс хлопець, уже й на фронт забирають.

Тяжким видався минулий рік не лише для їх родини, а й для всієї Діброви. Спочатку від німця по будках у лісових хащах ховалися, потім ворог село дотла спалив. Нажахалися,

настраждалися. Не встигли ще до пуття й відбудуватися, аби зруб поставити, аби хоча б на голову не капало, а тут уже й мобілізація. Нелегко їм зі свекрухою доведеться: троє дітей та німічний дід Зінько. Але як би там не було, вони ж дома залишаються. Німця вже далеко погнали. А чоловікам таки доведеться воювати. Максим давно вже до бою рветься. Ще з тих пір, як село спалили, мов неприкаяний, став чоловік. Одна лиш думка була у нього – помститись ворогу. А Василько – він ще ж зовсім дитина. Лишень вісімнадцять літ. Посилала Мар'я його піти до матері, попрощатись. Не схотів. Поки менший був, часом ходив її відвідати. “Піду до Саветки”, – казав. Матір'ю ніколи й не звав. А підріс, то й зовсім перестав у ті гості ходити. Все до Мар'ї тулився, про все у неї поради питав.

У колисці зайшовся плачем малий Сашко. Гойднула два рази, дитя притихло. В лиху пору з'явився її син на світ. Серед болота, на порослій мохом купині, породила вона Сашка. Мало кров'ю не зійшла допоки Максим раду шукав. Повитуха, баба Горпинка, порятувала молодицю. Бо, навіть тікаючи від переслідувань німців до лісу, наспіх збираючи необхідне, баба Горпинка не забула прихопити з собою й зіллячко від жіночих недуг. Виходила Мар'ю, порятувала від напасті. А опісля Лукашевичі ще мали клопотів з немовлям. Перебираючись з болота у будки, Надійка з Віркою ледве не потопили в драговині колиску з братом. Від того й хвороби у малого почались. Коржами висип по тілу, ніде місця живого не полишилось. Думали, не витримає дитя, пропаде. Біг пособив, вибрались з біди.

Мар'я дістала з кухра маринарку, провела бережно рукою по теплому сукні. Якраз перед війною купували Максимові. Ні разу зодягнути й не встиг. Здається, вона й зараз ще пахне лісом та болотом, бо ж у будки забирали з собою найцінніше. А Мар'я вельми берегла цю вдяганку.

Рипнули двері. До хати увійшли Максим з Васильком, за ними, витираючи очі, – свекруха, баба Христина.

– Пора вже нам, – нахилився Максим над колискою, поцілував сина в чоло. Надька з Віркою до тітки Уляни подались. Їх туди й спровадили, аби менше реву в хаті було.

– Ти до дідових порад дослухайся, – звернувся до Мар'ї. – Хоч сили в руках не має, а голова в старого ще добре варить. Якось помалу управляйтесь. Дітей бережи. На місце прибудемо – напишу.

Баби заголосили, припадали по черзі то до Максима, то до Василька.

– Оце тобі, синку, в дорогу маринарочка, – накинула Мар'я на плечі Василька сукняну вдяганку.

– Це ж дядькова, – зніяковів бранець.

– Нічого, хлопче, вдягай, вдягай, – підбадьорив його Максим. – Надворі ще зимно. Тобі вона якраз у пору, а мені вже, може, й тіснувата.

Озирнувся по хаті, вклонився покуттю, домашнім.

– Прощайте! До кінця війни вже не довго. Не встигнете й засумувати як слід, а ми вже вернемося.

Взутими в личаки та постולי ногами, вони місили березневе роздоріжжя. В груди вдаряла хвиля прохолодного повітря, п'янило від кількогадинної ходи. Неблизький шлях, що губився поміж болотом та лісовим масивом, гнав їх на збірний пункт, до Залісся.

– Веселіше, мужики! Покажемо німчурі по чім ківш лиха, – посміхався білозубо до всіх Панас Нестеревич, перший дібровський джигун і веселун. Нагулявшись досхочу, підстаркуватий парубок лише в тридцять літ оженився. Ото якраз після Різдва й побрався зі своєю Марусею. Й два місяці в парі не прожили, а тра на війну збиратися.

– Дивись, аби німець тобі хвоста не прищемив, як тоді, коли погнав до болота та село з чотирьох боків підпалив, – взявся перечити Панасові його двоюрідний брат Степан Нестеревич.

– Не такий страшний чорт, як видається. Пройшла його пора. Ви собі як хочете, мужики, а я мушу до Берліна дійти, щоб було про що опісля дітям оповідати.

– Для початку отих дітей наробити тра було, а не жев-жиком по Діброві плигати. Спотикнешся об кулю – і плакав твій Берлін. І нащадків не полишиться, – не вгавав Степан.

– А ти, брате, думав, що я геть тобі простак. Ми з Марусею завчасу ще постарались. За півроку й у мене в колісці попискуватиме. Так що не за себе до бою рвуся, за отого сина свого, ще не народженого. Веселіш, мужики, веселіш! – сіяв довкола сміх Панас, відчайдушно ховаючи за ним страх, бо хто ж його знає, як воно ще насправді все складеться. Війна є війна.

Максим крокував мовчки, час від часу озираячись на Василька, який ступав за дядьком слід у слід. Ще й не нажився хлопець як слід, нічого в житті не встиг побачити. Йому б ото на дівчат заглядатись, а не смерті у вічі дивитися. Аби хоча б в один полк потрапити. Усе ж молодому-зеленому поруч рідні легше буде. Півдороги здолали. Максим знову озирнувся, кинув поглядом у даль, туди, де полишились рідні пороги. Чи ж судилось йому повернутись до них? А хіба зараз хтось про те відає? Поглянув на принишклих, потомлених від швидкої ходи земляків. Певно, з усіма зустрінись уже не доведеться ніколи.

– Підтягнись, – прокотився відлунням голос помічника заліснянського воєнкома, який супроводжував колону. – Ширше крок.

Колючий вітер студив розпашілі обличчя, і насамперед він, а не команда військового, підганяв мобілізованих крокувати жвавіше.

Попереду на необстріляних дібровських селян чекали фронтові дороги Білорусі й Прибалтики, а на них – смерть, розруха, каліцтво.

Не багатьом з них судилось ступити на німецьку землю й зустріти переможний травень сорок п'ятого, повернутись

в рідну Діброву. Згоріли від ран у шпиталях і медсанбатах, зникли безвісти, торуючи версти війни. Та у той березневий день сорок четвертого вони не знали й не відали, що чекає їх попереду. Падали колінами в рябе місиво зі снігу й ледве торкнутої сонцем землі, піднімались і йшли далі й далі, назустріч фронту.

Бухта Находка. 1945 р.

Сидячи на порослому мохом та лишайником камені-валуну невисокої прибережної скелі, Гриць Поліщук крізь рідіючу пелену туману вдивлявся на розпростерту внизу бухту. В обрамленні густих лісів з висоти пташиного польоту вона нагадує диковинну морську мушлю, продовження якої – Японське море. Коли ранковий туман, пронизаний сонячним промінням, повільно кане у надійних схованках численних сопок, засяє срібними відсвітами й відблиски отого сяйва відпливуть за обрій, ген аж до мису Поворотній, прямісінько з острівка з чудернацькою назвою Лисячий озвуться криками білосніжні чайки й застрекочуть невгамовні голубі сороки. Раніше Гриць таких і в очі не бачив. А за ці останні роки свого вимушеного перебування в далеко-східному краї ще й не таких див надивився та начувся. А найпершим дивом було те, що він ще й досі живий. Не згивів від цинги, дизентерії чи фурункульозу. Не загнувся від голоду й холоду, виснажливої роботи й навіть уникнув розстрілу. Якби не начальник табору Окайомов, Грицеві б тоді, у сорок третьому, прийшов би кінець. На свій страх і ризик він зам'яв цю справу і Поліщук отримав додаткових три роки виправних робіт. Окайомов вважався навіженою людиною, але мав одну слабкість – любив музику. В таборі навіть сякий-такий оркестр із засуджених створив. І хоч Гриць був звичайнісіньким сільським музикантом-самоуком, але єдиним серед в'язнів, хто грав на скрипці. З

цим фактом начальство рахувалося. Тиждень він просидів у карцері, потім без суду і всілякого слідства Окайомов особисто зачитав йому вирок.

– Хитра штука життя, – думав в'язень, затягуючись самокруткою. – Скрипка привела його в неволю, скрипка порятувала від смерті, дала надію на те, що прийде день, і він повернеться в Діброву, й отам, на Михалковій Горі, нарешті побачить свого сина, Параску. Дихне на повні груди – і зомліє душа від щастя. І за тисячі кілометрів він раптом відчув, як запахло живицею дібровського сосняка, як задухмяніла груша-медовуха край батькового обійстя, як заграла перлами роса на густій шовковистій траві. І вже бачив, як випростовує свої босі ноги під грушею, як бере до рук смичка. На ганку зирить на нього усміхнена Параска, бо ж так кортить почути оту мелодію, яку зіграє для неї зараз чоловік. Малий Андрійко тримає за руку діда Михалка біля перелазу, показує на Гриця пальцем: “Бач, татко повернувся”.

Він повернеться. Він ще обов'язково заграє отой полонез Огінського, якому навчився в таборі. Що то за мелодія! Душа на кавалки крається. Воно й не дивно, що назва йому така – “Ностальгія”. Туга за батьківщиною, значить. Нічого, недовго залишилось.

– Поліщук, – обриває роздуми Гриця голос його напарника жидка Семена Когана. – Час вже йти. До дванадцятої наказано звернутись. А до Павлівки ще добра година ходу. Допоки з поштою розберемось. А з вантажем не вельми й поспішиш на зворотному шляху.

Вряди-годи табірне начальство Поліщуку виявляло довіру й разом з Коганом відправляло в селище Павлівку за поштою. Гриць до отих походів ставився з радістю, бо саме під час них бодай на кілька годин відчував себе вільною людиною.

– Чув, – завів балачку Семен. – Тигри знову, кажуть, на півострів заходять. – Хоча б не напоротись на звіра. Бо тоді нам уже непереливки прийдеться. Окайомов з командою не догриз, а тигр від свого не відступиться.

– Накаркай ще, – обрубав його Гриць.

– А ти думаєш, заради чого нас у цю дорогу відправляють? З якого б то дива енкевешники так зекам довіряти стали? Бояться за свої шкури, ось що. А засудженого звір на шматки розірве – туди йому й дорога.

Коган любив побалакати і нагнати страху, але Гриць уже звикся з його характером і на оті розмови не звертав уваги. Ступаючи схилом сопки, думав про те, що гірше, ніж прийшлося, певне, уже не буде. Навіщо ж себе нагнітати. За ці роки він уже змирився зі своїм становищем і тепер лиш очікував одного – швидше повернутися додому. Назавжди полишити оцю чужину з її сирим літом (з половини липня у цих краях йдуть затяжні дощі, від яких аж ріки виходять з берегів), холодною весною, густими туманами, суворою зимою і навіть теплою, сухою осінню від середини вересня до самісінького листопада. Неймовірна її краса не тішить душі. Бо вона, та краса, – чужа, а ти поміж її – невільник.

За півгодини часу, нарешті, дістались у поштове відділення Павлівки. Поспіхом згребли у мішки листи, повідомлення, дві невеликі посилки, адресовані особисто Івану Михайловичу Окайому. І хоч часу у посланців було обмаль, усе ж встигли глянути, кому адресований кожен лист. У Когана аж руки затряслись, коли побачив послання для себе. На очах відразу виступили рясні краплини сліз. Похапцем він сунув конверт за пазуху, співчутливо поглянув на Гриця.

– Що, знову нічого?

Гриць мовчки зітхнув, закинув за плечі мішок.

– Ходімо, Семене, час не жде.

Шлях назад долали, не промовивши жодного слова, аж допоки до табору не залишилось кілометрів зо два. Гепнувши мішок під височенним грабом, Коган опустився навколішки в опалі листя, витер з чола солоний піт.

– Грицю, привал. Не дотягну до табору, мушу прочитати лист від доньки. І так серце не на місці.

У Семена півроку тому померла в Ленінграді дружина. Далася взнаки блокада. Двоє неповнолітніх дітей залишилися самі в напівзруйнованій квартирі. Читав похапцем лист, витираючи час від часу очі, хапався за груди. Гриць мовчки спостерігав за товаришем, очікував від нього розповіді. Бодай хоч щось про чужу сім'ю почути, коли про власну уже стільки літ немає жодної вісточки. Уже й війна відгриміла, територію України ще на початку сорок четвертого звільнили, про це в таборі всі знали, а ось листів з Діброви він і досі не отримує. Не одне послання вже відправляв, усе безрезультатно. Гомонять у таборі, що по газетах писали, як вельми німець наглулумився над мирним населенням міст і сіл. Скільки спалено, скільки зруйновано! Кажуть, силенна наших людей до Німеччини на каторгу ворогом вивезена. Ворогом...А тут свої душогуби, для свого народу каторгу влаштували. І за що? Он Коган сусідові байку про Сталіна розповів і загримів на Далекий Схід як ворог народу. Ото злочин, ото кара за нього, трясця його матері. Таких злочинців, як вони із Семеном, у Находці половина, як не більше. А після Перемоги нову партію засуджених уже доставили, тих солдатів, які в полон потрапили. Кажуть, живими не тра було даватись, бо то не що інше, як зрадництво. Гриць прагнув своїм селянським розумом осягти оту всю несправедливість, зрозуміти, в чому корінь зла. Але, окрім головного болю та душевного неспокою, нічого від отих своїх роздумів не отримував.

– Ет, пропади воно пропадом таке життя наше, – порушив тишу голос Когана. Він поцілував рівні рядочки дитячого письма. – Тримайтеся, дітки. – Знову сховав конверт за пазуху.

– Що там? – запитав Гриць.

– А що ж, бідують. Пише донька: хотіли їх, як дітей ворога народу, у сирітський притулок з квартири випхати. Покійної Люсі тітка ледве не до самого Сталіна дійшла, аби їх у спокої залишили.

– Головне, що вони живі-здорові і ти про те знаєш. Нема нічого гіршого, як ота клята невідомість. Я готовий увесь валун перевернути на півострові, аби лиш знати, що моя сім'я жива. Я ж сина в очі не бачив, на руках сповиточка не тримав. А як опече думка, що можу ніколи й не побачити – вити хочеться, та так, щоб аж до Великої землі голос мій дійшов. Я, Семене, як повернусь додому, так навіки до рідного порога прикиплю і звідти більше нікуди ані на крок. Тільки щоб поруч мене моя сім'я була. Я отут всяких див надивився, розповідей наслухався. На волосинці від смерті був. Здавалося б, тра, щоб давно вже душа занімала, затвердла. А вона ж щоночі голосить, проситься до рідного краю, бо понад нього немає нічого милішого в світі.

– Недарма ти, Грицю, музикант. Оці слова твої – як та музика, яку на своїй скрипці граєш. Як послухаю ту гру – щасливий ти чоловік, думаю.

– Ет, яке то щастя у неволі жити.

– Вона ж, Грицю, не вічна. Наступного літа уже по своїй землі ступатимеш. Менше року зосталося в цих краях гібти.

– Коли ж бо тут і день, як рік, а ще ж попереду – ціла зима. Вона ж тут розпростелиться, мов на півжиття. А за нею ще й весну пережити тра буде. Ото ніколи не думав, що надійде така пора, коли чоловік весну проклинатиме. У нас же на Поліссі сніжок як розтане, струмочки заспівають, полечко як до себе поманить свіжозораною ріллею. Яка ж то благодать!

Захоплені полоном спогадів, вони ще якусь мить сидять мовчки під грабом, дослухуючись до тиші, що повисла над всіяною багрянцями сопкою. Осінь таки справді гарна в цих місцях, як намальована найобдарованішим художником. Від оцієї краси, від отих бентежних спогадів так не хочеться повертатись назад у неволю, де за кожним твоїм кроком грізний окрик військового. Де над твоєю правдою глузує неправда божевільного і життя твоє подібне на пекло. Але ти

мусиш оте пекло перейти, перемучитись, вижити. Бо надійде день, коли все оте стане минулим, далеким страхітливим сном.

Розтерши затерплі ноги, Гриць підводиться з місця, бере на плечі свою ношу. За ним підхоплюється на ноги Семен, і знайомим шляхом вони крокують у напрямку табору. Вони мусять туди повернутись сьогодні, аби в їх житті настало завтра.

Діброва. 1946-52 рр.

А бодай той півень був виздихав, ніж ото через нього мала статися така катавасія, думав малий Андрійко, стискаючи докупи, вимазаною в грязюці рукою, краї здоровецької дірки полотняних штанців на самісінькому колінці. Вмить воно розпухло, розчервонілось від забою. В очах хлоп'яти запеклись гарячі сльози не так від болю, як від страху. Ой, і буде ж мати його лаяти. Лише тиждень тому зшила синові обновчинку, і ось на тобі. Знову буде безштаньком ходити, як ото до того швендяв обійстям в одній сорочечці. Дорогою на поле зайшли були Лукашевичі – Мар'я з бабою Христинкою й дівчатами – Надькою та Віркою. Дівчата, як уздріли хлопця в такому одіянні, аж заперскали від сміху. Мар'я й прицитькнула на них. Але доньки від того ще більше розреготалися. Від такого глуму малий сховався в ямі за городом, що залишилась ще від часу, як німець Діброву бомбив. Лукашевичі вже давно на поле подались, а хлопець не вилізав зі своєї схованки до самісінького вечора. Параска ледве його до хати загнала. А сама до півночі зі старого полотна кроїла та шила синові штаненята. Усі ці дні Андрійко гонорився своєю обновою, поважно, мов дід Михалко, ступав подвір'ям. А сьогодні, як на зло, сталось лихо. Побачив, як після дощу сушив на сонці своє червонясте пір'я здоровецький півень. Схотів ушіймати когута за хвіст. А де там! Гасав за ним по всьому подвірку,

аж допоки не зачепився за суху гілляку, яку відчахнуло недавно вітром від груші і жбурнуло до самісінького перелазу, та гепнувся коліньми об полив'яні черепки, що валялися поряд. І що його тепер буде? Як ото матері на очі явитись? Добрався до старого рівчака, помив у нагрітій сонцем воді рученята і був уже рушив до хати, аж раптом почув, як десь поруч хруснула гілка. Озирнувся. Прямісінько до нього неквапливо йшов чужий високого зросту чоловік, зодягнутий не потутешньому, в руках кострубатий ціпок. Хотів був Андрійко й втікача задати, але якась невидима сила зупинила його, притисла до місця, на якому стояв, і не дала зрушити ні кроку. Серце в хлопця – гуп-гуп. Дивиться широко відкритими очима на незнайомця. А той зупинився навпроти малого і собі – ні з місця. Сльози струмком течуть неголеною щогою.

– Ти, значить, Андрійко будеш? – озивається, нарешті, незнайомиць.

– Угу, – несміливо проказує хлопець, зирить на величезні черевики прибульця, потім спідлоба поглядає на чималу торбу за його плечима. Цікавість бере верх, і він поволі перепитує й собі:

– А ти хто такий?

– А я? Я, Андрійку, батько твій.

Гриць хапає сина в обійми, тисне, тисне в шаленстві щосили до грудей до тих пір, аж поки малий не починає пручатись від болю. Схаменувшись, Гриць опускає хлопця на землю.

– Он який ти виріс, допоки батька світом носило. Уже цілий парубок, – гладить ніжно Андрійка по голові, затим дістає з торби свої гостинці для сина – жменьку пересипаних тютюном цукерок і чудернацького свистка-півника. Хлопець заворожено поглядає на оті скарби, гадаючи, де ото їх можна приховати: а чи за пазуху вкинути, а чи за діжку в сінцях покласти. У ту мить він забуває і про розбите коліно, й розірвані штаненята, й про те, що буде лаяти мати. Хоча, напевне, вже не буде, батько ж повернувся.

– Андрійку, – торкається Гриць синового плеча. – А скрипка ж моя де?

– Скрипку мати в полотні ховає, – статечно говорить Андрій. – Вона її і в будки з собою брала, як німець село палив. Кухор й стара хата згоріли, а скрипка цілісінька. Дід Михалко клуню перебудував, то ми там і живемо.

Лише тепер Гриць кидає погляд на обійстя, серце заходиться від болю. Нема вже тієї Михалкової Гори, що була раніше. Он що війна сотворила.

– Ого, що тут діялось, – веде далі Андрійко, – бомби які падали! У нас за городом отакенна яма! А село все-все було згоріло. Нас дід до болота з мамою завів. Ото страху було. Я й зараз ще пам'ятаю, як ми плакали.

Гриць пригортає сина до грудей, немовби своїм теплом хоче вгасити оті печальні спогади. Потім знову роззирається довкола. Як багато важать у житті шість літ розлуки. Шість довгих зим і літ не ступала його нога на рідне обійстя. Ніби цілу вічність. Отам хата стояла. Тепер на тому місці сиротіє невисокий горбочок від колишнього попелища. Клубочиться біль на душі, зирить Гриць довкола очима, повними сліз. А груша, груша – зосталась, вціліла. Підходить ближче, припадає вустами до стовбура, цілує рідне дерево. Опускається на траву, простягає ноги.

– Неси, сину, скрипку. Скажи матері: батько вернувся.

Днина котилась ближче до обіду – і сонце від того шкварило немилосердно. Мар'ї аж забивало дух від спеки, чоло випікали солоні краплі поту. Вона ледве дополола загін проса. В очах попливли райдужні кола, і поперек звело так, що не могла навіть розігнутись. Помаленьку перевела подих, хотіла було присісти на межі, перепочити, бо ж з самісінького ранку марудиться біля цієї непоспішної роботи, як уздріла на шляху знайому постать. Прямісінько до неї шкандибала поволеньки Явдоха Миколайчукова. Підійшла ближче.

– Помагай Біг!

– Й вам, тітко, доброго дня. Куди в таку спеку надаєтеся? Чи не до Підлип'я просо своє полоти? Бачила: такі завидні у вас загони, рівненькі, як струна. Біда, що сидуха пре, як навіжена. Ото кляте зілля.

Явдоха зітхнула, знітилась і тихенько мовила:

– Йду до Параски. Там, кажуть, Гриць повернувся.

– А я і не чула, – звела здивовано брови Мар'я. – То ви на відвідини?

– Еге ж, – знову зітхнула Явдоха. – Піду, подивлюся на зятя, як не прожене. – Ступила крок, зупинилась.

– Марійочко, а може, і ти зі мною сходиш? Удвох воно охитніше, га? – заглядає благально у вічі.

– А чого ж, – погодилась Мар'я, стало шкода тітку. – Ходімо. Хоч на Гриця подивлюся, бо мого Максима ще Господь не скоро принесе, – витерла нишком сльозу. – Півтора року вже по госпітальях мається, а поправки ніякої.

– Е, дитино, ти хоч піввіку у тих дохторів просидь, а нога нова не виросте, – підхопила мову Явдоха. – Половина мужиків з фронту не повернулась. Півсела вдовиць. А ти таки мужня жона. Й за те дякуй.

– Воно то так, тітко. Але, крім того, що ногу відтяло, ще й контузія у Максима. Він і так неспокійну вдачу мав, а тепер що буде? Та по собі – вже якось стерплю, а йому ж, бідолашному, як оті болі витримати? Як ото вік на своє каліцтво дивитися буде?

За балачками не зчулись, як до Михалкової Гори дістались. Біля самісінького перелазу Явдоха нерішуче зупинилась.

– Ну, чого-бо ви, тітко, ходімо, – сіпнула її за рукав Мар'я.

– Та я б і рада, а ноги чомусь не несуть. Ти ж знаєш, який Гриць запальний. Ще чого доброго у цьому рівчаку мене втопить. По моїй же вині стільки літ відстраждав. Щоб він, той мій язик, та був у той момент відсох.

– Всім нам не солодко довелось. Як уже відважились сюди прийти, то чого ж біля порогу зупинятись? – підхопила тітку Мар'я.

– А будь що буде, – похапцем осінила себе хрестом Явдоха і першою рушила до дверей.

Поліщуки якраз полуднували. Гриць як підносив ложку з кисляком до рота, так вона й застигла в повітрі. Зблід, збілів, як стіна. Ось-ось бабахне в хаті гromовиця. З тесаної лави підхопився Михалко.

– Свашко, як добре, що ви прийшли, – вклонився Явдосі до пояса. – Грицю, сину, встань, голубе, й ти поклонися та подякуй тещі, що живим на цьому світі зостався. З фронту половина Діброви не повернулася, а ті, що прийшли, все найбільш інваліди. Он Мар'я не дасть збрехати – в самої таке горе.

Грицеві лиш зараз до тями дійшло, що з клятою тещею до хати і Мар'я увійшла. Тож треба, скільки літ промайнуло, які біди світом відколосили, а згадка про оте перше дитяче кохання і досі в серце шпигає. І вже десь геть покотилась злість на тещу, забулись страхіття таборів, бо поруч стояла Мар'я. Й не біда, що оте примарне кохання так і полишилось примарним, і Мар'я навіть не знала і не відала про оте Грицеве почуття. Головне, що воно було в його житті.

У хаті Лукашевичів від запаху самосаду не продихнути. Баба Христина вже тихцем і сінешні двері прочинила: мо' трохи вивітриться оте чортове зілля. А як ні – то й капоре його бери. Хай уже димлять, хай чадять мужики. Радість-бо яка велика: Максим, нарешті, зі шпиталів до хати дістався. По війні вже другий рік, а він, сердешний, ледь оклигав. Страшенну біду син переніс, страшенну. Ногу до коліна відтяло, ще й контузія приключилась. На тріску висох за те капосне врем'я. Сьогодні Антончик Бобренчук зі станції конячкою привіз. А надвечір мужиків повна хата набилась. Щитай, усі, хто вцілів на фронті, з їхнього кутка посходились. Навіть Панас Нестеревич з Гради прийшов. У того теж біда – куля біля самісінького серця застряла. Дохтори побоялись і чіпати. Отак і ходить білим світом, вірну смерть з собою

носить. Ох, синочки-синочки, настраждалися як. Бесіда в них нині. Ой, давно не збирались до гурту, давно. Ще перед тим, як німчура село палив. Гомонять, кожен слово до бесіди докидає. Хто, де, які дороги пройшов. Кого в Латвії поранило, хто до Германії дістався. А найбільш Максим балакає, йому, щитай, більше всіх і дісталось.

– Якраз озеро Гольдбах форсували, – веде свою розповідь Максим. – Тільки човен до берега пристав, а нас вогнем з ліска як не накриє! Тут одразу – кому пам'ять, кому слава, кому вічна вода. З нашого взводу третя частина одразу полягла. А німчура надійно окопалася, свинцем так і поливає. Ми той натиск днів шість витримували. Коли підмога підійшла, в живих нас тільки семеро зосталось. Немиті, неголені, голодні. Генерал на нас глянув і сльози з очей витер:

– Спасібо, синки.

Максим бере до рук чергову самокрутку. Ой і міцний самосад у Антончика! Попихкує цигаркою, прокашлюється. Спітнілою рукою розтирає культу лівої ноги.

– Болить, брате? – перепитує Федось Марчук.

– Еге ж! І не в коліні, а там, у ступні, клята. Нема ж, відтяло осколком. А здається, саме там і болить. То, як Кенігсберг штурмували, мені таке дісталось. Думав: кінці прийдуть – стільки крові стекло. Обійшлося, живим зостався.

На порозі затупцяли чийсь ноги, й до хати увійшов Гриць Поліщук.

– Здорові були, земляки! Сто літ, певне, не бачились.

Громада загула у відповідь. Тисне Гриць мужикам руки. І до Максима, нарешті, дійшов. Простягає долоню, а у відповідь студена зима Максимових слів:

– Не подам тобі, Грицю, руки. Допоки ти по тюрмах сидів, ми кров'ю фронт поливали. Скільки наших мужиків полягло: хто в Польщі, хто в Пруссії. А ти під Владивостоком рибою об'їдався.

Тиша насупила брови. Аж стіни тремтять від тої німоти в хаті.

– Максиме, чи ж ти взаправду? – розгублено перепитує Гриць. – Чи ж я по своїй волі там опинився? Не воював, то правда. А біди чимало переніс. Біг знає, як живим залишився. Від голоду і холоду у Находці люди, як мухи, гинули. А ти кажеш, рибою об'їдався.

– Таки ж правда, Максиме, чого ти до Скрипаля вчепився? Не його вина в тому, – стає на захист Поліщука Федось, за ним загули й інші.

– Ви собі як знаєте, – рубає рукою повітря Лукашевич. – А мені з таким чоловіком нема про що балакати.

Гриць рвучко розвертається і спішить геть, тамуючи в душі глухий біль. Лице палає від образи та сорому, як той смолоскип. У снігах його перепиняє Мар'я.

– Не злобуй, Грицю, прости Максиму. Контузія у нього. Не в собі він після шпиталю.

– А я що? – знічується Поліщук до краю від того прохання. Він уже чує, як наче дивом яким у душі поволі стихає буря. – Хіба я того не розумію? Хотів погомоніти з мужиками. Щитай, після повернення нікуди і не вибирався з Михалкової Гори, мало кого і бачив. Та хай вже, іншим разом. Бувай, Мар'є, – обдає теплим поглядом Максимову дружину і прошкує в обійми осіннього вечора.

Над Михалковою Горою плаче-заливається скрипка. А за нею сльозою озивається сіре небо. Печаль висне на верхівках сосен, опадає рососою на верес. Ген усю довкругу бере в полон тужлива мелодія. Грицеві здається, що то він не струн смичком торкається, а душі своєї, натомленої літами розлуки, людською несправедливістю. Плаче скрипка, тривожить осінній ранок.

– Ви полюбуйтеся на того йолопа, – доноситься від ганку голос Параски. – Дітям від голоду скоро животи зведе, а він останнє зерно за сущу дурницю, за скрипку, Юзику

відніс. Чи тобі, дурню, мало того, що трапилось через твоє скрипальство. У тюрму вгодив, а я всю війну з його скрипкою, як з писаною торбою носилась. Полотна погоріли, а вона вціліла. Як так любиш оте заняття – грай собі на втіху. Ні, знову подався на весілля музикувати. Та до того догрався, що Федько Борович таки побив ту скрипку. Гадала: ну, тепер уже все, заспокоїться чоловік. Так на тобі: люди від голоду пухнуть, а він зерно за дурний струмент віддав.

Гриць не впиняє Парасчине торохтіння. Хай вже виговориться баба. І сам знає, що два пуди жита нинішнього часу – на вагу золота. Але ж і скрипка того варта. Якби не скрута, хіба ж Юзик продав би таку річ? Та він і сам би не посмів торгуватись за таку скрипку, якби не та okazія на весіллі. Він Федька не винує, ненавмисне отак хлопець зробив. Підвипив з парубками, а хміль у Федька вельми не добрий. Почалась шарпанина. Хотів Василя Бобренчука за щось там віддухопелити. А дісталось багатьом. Ненароком і на Гриця напоровся. То не так Скрипаль постраждав, як його скрипка. Розлетілась у друзки. Гриць аж заплакав, а з ним, враз протверезівши, плакав, як мале дитя, і Федько.

– Ти хоч тямиш, бабо, що то за скрипка? – обриває, нарешті, Поліщук Парасчине бубоніння. – То ж не щонебудь тобі. Той інструмент сам Страдиварі зробив, майстер такий італійський.

– А мені хоч і японський, побий тебе грім. Ти ж дітей голодними zostавив, дурню. І тюрма тебе нічого не навчила. Тьху, – плюнула спересердя, grimнула дверима.

Гриць відхилився від груші. Витер подолом сорочки крапельки дощу зі скрипки. Зітхнув. Голод – не тітка. По собі знає. Але ж не останнє з дому відніс. Хай Параска лишнього не каже. Зимувать перебудуть. Трохи жита, трохи бобу. Без хліба не сидітимуть. Добре, що батька послухався, не подивився на колгоспне, ще й свою нивку засіяв. З того й житимуть. А тесь на огульне понадіявся – то хоч зуби на полицю клади. І Лукашевичам, кажуть, непереливки. При згадці про Максима

в Грицевих жилах відразу зануртувала кров. З часів повернення Лукашевича зі шпиталю між ними – німа ворожнеча. Баби їхні і вітаються, і до розмов пристають. І батько до діда Зінька навідується часом. А Гриць Максима стороною обходить. Злоби що в одного, що в іншого – через край. То від гріха подалі старається триматись.

Небо, немов ситом, засіяло довкола мжичкою. Сховавши під полу скрипку, Гриць зі своїми думками почимчикував до хати. Для Петричка треба люльку зробити. Весною Параска йому третього сина народила. Васько у них знайшовся першого ж року після його повернення. Козаки! А то колись мати страхала, царство їй небесне, що Парася бездітною може бути. Щоби рід Поліщуків перевівся? Ні, такому не бувати.

Вже дїбровські бродочки вкрились тонкою кригою, коли до села дістався Степан Лазарєв. У сірій солдатській шинелі, парусинових черевиках, шкіряному картузі, ходив від хати до хати, агітував мужиків на Дон переселятися.

– Ви тут глевкий хліб з бобовинням наполам їсте, а в нас там короваї білі до стелі випікаються, пшениця, як золото, вродила. Ви такої, мо' й зроду не бачили. Всього у волю – рук робочих недохват. Що маєте тут з голоду гибіти – погоджуйтесь на переселення. Чи ви собі вороги, чи дітям своїм? Хіба ж не чули, скільки в тридцять третьому на східних землях вимерло з голоду? Чи собі того бажаєте?

У неділю в клубі схід зібрався. Гудуть мужики, вистукують ціпками діди, перешіптуються поміж собою молодиці.

– Мужики, соглашаймось, – закликав дїбровчан до переселення Герасько Федорчук. – Скільки ж так нидіти можна?

– Люди! Рік – не вік, перебудемо. Чи ж для того ми Дїброву з пожару піднімали, щоб тепер напризволяще zostавити? Чи вовкам нашою землею ходити-завивати, а нам на чужині колихати журбу? – ставав на захист села Максим

Лукашевич. – Як собі хочете, а моя сім'я в Діброві залишиться, якщо навіть усі на переселення зважаться.

– І зостанемось – біда, і їхати лячно. Що ж його, людоньки, робити? – журився Микита Сидорчук. – Мо' послухаймо Максима та не зриваймо з місця, га, людоньки?

– Ви, дібрівчани, гарненько все зважте, – береться до слова Степан Лазарєв. – Подумайте, від чого відмовляєтесь? Про вас партія оно як дбає. Щитай, з болота на райські землі поселити хоче, а ви свої вигоди в тому не бачите.

– Говорить всяке можна, – озивається й собі Антончик Бобренчук. – А не знаючи броду – не сунься у воду. Як же ми, в очі того раю не убачивши, можемо на нього годитися?

– А хто ж вам супротив? Поїдьте, подивіться, – погоджується Лазарєв. – Пошліть від громади кілька чоловік. Мені на слово не вірите, то землякам, може, краще повірите.

Десь через тиждень після тих зборів Герась Федорчук з Сидорчуком Микитою подались на оглядщину. Допоки посланці приглядались до степів донських, дехто з дібровчан вже став і клунки пакувати. Параска і собі заходилась пожитки збирати. Гриць мало не щодня сперечався з жінкою.

– Мені ота чужина за шість літ так впеклася, що готовий хоч на хлібі та воді перебиватись, аби лиш у рідній стороні.

– Ото ж то воно і є, що на хлібі. А де він у тебе, той хліб? Андрійко на коржі з бобовиння уже дивитися не може. Взеленів хлопець. Кажу тобі, поїдемо! Он вся Града вибиратися буде. Чи ти, як Максим Лукашевич, хочеш вовче завивання слухати, мо' й на скрипці підграватимеш?

– Та годі тобі вже, завелася, – розізлився Гриць не так на Параску, як на її згадку про Лукашевича. – Повернуться Герась з Микитою – тоді буде видно, що робити.

А в самого шкреблись коти на душі. Чи про таке мріялось у далекій Находці в передчутті повернення додому. І в снах йому не привиділось, що знову прийде лиха година,

яка поведе у світ від рідних порогів. Як то буде умовити Параску зостатися? З роками вона ставала на диво впертою. А йому полишати Михалкову Гору – це як ніж у серце. Не хотілось про те думати. Але думки, як навіжені коні, не давали спокою ні на мить. З відчаю Гриць мало не зліг. Його аж нудило від лихого передчуття, тіпало, немов у пропасниці. Параска щодня готувала якийсь узвар і заставляла чоловіка випивати оте зілля до решти. Та жаданий спокій, однак, не приходив.

Після повернення посланців з Дону Діброву знову колотило. Новий схід затіяли. У клубі від люду – не прошитись. Двоє уповноважених з району прибуло, ще й Лазарєв з обкому партії привіз другого секретаря Омельченка. Агітація на всю йде. Баби вже не перешіптуються – кричать, сваряться. Мужики мало не чубляться.

Лазарєв наперед до трибуни Гераська Федорчука пропихає.

– Послухайте, дібровчани, що вам земляк ваш скаже.

– Те і скажу, – лупає Герась очима. – Хто хоче з голоду пропасти – залишайтеся тут. А я свою родину забираю на Дон. Чого тут гібити? Там гори пшениці до самісінького неба сягають. Я коли оте забачив – плакав, мов дитя малолітнє. Он і Микита хай скаже.

– Хліба там вистачає, то правда, – озвався з місця Микита. – Тільки кожному за себе рішати. Старий вже я світом скитатись. Мені однаково час помирати. Нікуди не поїду.

В Діброві знявся бунт. Уже пересварились сусіди з сусідами. Брати поміж собою затіяли ворожнечу. Одні збирались їхати, інші воліли зостатись. Щоденно в село наїздили всілякі комісії з району та області. Секретар райкому бив себе в груди перед Лазарєвим і обіцяв, що за місяць він зможе відзвітуватись перед Москвою про повне переселення Діброви.

Суботнього ранку Діброва ледве розплющувала очі від сну, як до хати Лукашевичів ускочив Антончик Бобренчук.

– Максиме, біда! Градовські вже розбирають колгоспну контору. Василь Нестеревич повів свою бригаду конюшню рушити.

На скронях у Максима запульсувала гаряча жилка. Поспіхом схопивши до рук милиці, він крутнув не з властивою для інваліда спритністю до порога, але роздратування зробило свою справу. Максим спіткнувся і, якби не Бобренчук, то вже лежав би простягнутим на підлозі.

– Лишенько, – заголосила Мар'я. – Що ото діється? І так чоловік замордувався через своє каліцтво. А з цим переселенням ще чого доброго й другої ноги позбудеться.

– Годі тобі! Хтось же мусить зупинити оте безчинство. Наша земля тут! І нема чого нам світом вештатися. Хто їде – хай їде. А інших нехай у спокої зоставлять. То не висилка, а добровільне переселення.

Гримнувши дверима, чоловіки подалися прямісінько до контори. Лапатий сніг заважав швидкій ході. Максимові милиці зовсім не слухались, час від часу застрягаючи в прокладеній Антончиком стежці.

– Отак на фронт у сорок четвертому надавались. Тоді ноги також топились у снігу, – гарячково думав Максим. – Видать, знову прийшла пора до бою ставати.

Незважаючи на завію, градовляни обліпили контору, немов мурахи. Михась Чугай з братом Семеном уже здирали покрівлю.

– Не руш! – стряснув докільля голос Максима. Піднявши доверху милицю, він пожбурих її в бік Михася. – Що ти, гаспиде, робиш? Чи ти, як отой проклятий німчура, що батька твого старого розстріляв, теж не збираєшся милувати тих, хто залишається в Діброві?

– Максиме, йди подалі від гріха. Не подивлюсь, що ти інвалід, бо мушу дітей своїх рятувати, – посунув на Лукашевича Панас Нестеревич.

– А в нас не має дітей? Їм не треба на світі жити? – схопив його за груди Максим.

– Братки, що ви робите? Ми ж тут усі одного кореня, однієї, щитай, крові. Схаменіться! – став Бобренчук перед Семеном Марчуком, котрий з сокирою в руках рушив прямо до Максима з Панасом. Звідкіля і взялася така сміливість у Антончика? Семен підняв сокиру догори, його очі налилися кров'ю.

– Порубаю на кавалки кожного, хто стане на заваді. Я, Максиме, денно й нічно на колгосп тягнув. Тут уся моя сила. А ти здоров'я по госпіталях у той час поправляв. Відступися! Не маєш права не віддати нам те, у що ми свій труд уклали.

До гурту, збиваючись з ніг, уже бігла Мар'я. Впала навколішки, обняла єдину Максимову ногу.

– Максиме, голубчику, ходімо до дітей. Один у полі не воїн. Хай забирають оте своє добро. Війну пережили і зараз не згинемо.

Донизу падали оберемки тесу, яким була крита контора. До Михася з Семеном вилізли ще кілька мужиків і почали зривати лати.

– Все, Максиме, можеш ставити хрест на Діброві! – донісся зверху голос Михася.

– Нечисть! – палив словами Максим. – Я тобі покажу хрест! – рубав повітря рукою. – Свої люди, а гірше ворога. Ех ...

Він раптом схопився за голову. Єдина милиця полетіла в сніг, а за нею рухнув і Максим. Мар'я щосили заголосила, припала до чоловікових грудей. На них, окрім Бобренчука, ніхто не став зважати. Бо вже додолу полетіли лати, за тим переселенці взялися знімати крокви.

Отак під снігові завії Діброва рушила клуні, хати. Почали розбирати навіть школу. Все оте разом з різним сільськогосподарським реманентом звозилось на станцію у Залісся. Прийшовши за кілька днів до тями після подій біля

контори, Максим зважився написати в ЦК партії. Як же так? Виїзять же не всі. Що робити тим, хто залишається? Як далі жити на руїнах села? Напровесні, перед відправкою останньої партії переселенців, в Діброву приїхала уповноважена від ЦК партії Катерина Воробйова, вродлива, високого зросту чорнява жінка з пишною копною волосся на голові.

Дібровчани зібрались на тому місці, де ще донедавна стояло приміщення сільради. Розтираючи промерзлі від сиркої погоди руки, уповноважена дослухалася до доводів однієї й іншої сторін. Зрештою, зважилася і на своє слово.

– Ви, товариші, вгамуйтеся! Це ж вам не висилка, а добровільне переселення. Хто не хоче їхати – хай застається. Бо ж однаково, яке рішення ви не приймете – на цій землі вовки гуляти не будуть. На зміну вам приїдуть жити інші. Село не залишиться пустою.

Станція аж захрясла від переселенського люду. Ремигали біля товарних вагонів воли, ревли корови. Час від часу хтось натикався на склади деревини, яка ще донедавна була чиймись хатами, клунями. Сидячи на клунках, плакали від не баченого досі стовпотворіння діти. Вслід за ними молодиці й собі шмигали носами, витираючи раз по раз заплакані очі. Хтось із градовлян загорланив пісню. Спираючись на милиці, Максим Лукашевич тлумачив Саветці:

– Прибудеш на місце, добийся до военкомату. Може, там який хід ділу дадуть. Похоронки на Василька не було. Повідомлення лиш прийшло – пропав безвісти. Якби з якими однополчанами зв'язались, може, хто що й знав би. Про що дізнаєшся, то нехай Петро писне кілька слів, – кивнув у бік молодшого Саветкиного сина. Після пережитої з переселенням бурі Максим не мав наміру їхати на станцію. Та в останній момент щось надломилося в його душі. Серед тих, хто відїжджає, і рідня його велика, і сусіди добрі. Таки вік у добрі та злагоді прожили. Хтозна-коли вже знову побачаться. Негоже буде, не провести їх.

– Переселенці! – громовицею пронісся над станцією голос Лазарева. – Зараз прибуде поїзд, будьте на чеку. Не панікуйте. Акуратно, без штовханини заходьте до вагонів. Прощайтесь з проводжаючими. Бо потім не до того буде.

Обіймались, плакали. Здавалося: між ними навіки рвалась тонка невидима нитка єдності, втрачалося таке, чого вже ніколи не повернеш. Михалко Поліщук цілував онуків, обійняв Параску, потис руку Грицеві і змахнув з очей сльозу.

– Я думав, ти вже з Гори нікуди ні в жисть...

– Тату, – обірвала його Параска, – не збивайте з пуття. Й так ледь умовила.

Гриць проковтнув гарячий клубок, відвів у сторону очі й зустрівся поглядом з Максимом, що стояв неподалік.

– І тут втікаєш, – опік його безжальними словами Лукашевич.

В грудях зчепило – не продихнути. Туга й сором запалали в душі. Потяг до себе торбу, що висіла за плечима. Похапцем дістав з неї скрипку.

– Е-ех! – зірвалось з його вуст, ударив смичком по струнах – і принишкло все довкола. І ні гамору, ні ляскоту, ні крику. Лиш душі в надриві щемлять, лиш краються серця на частки і плаче Грицева скрипка.

Станиця Парамонівська. 1962 р.

– Параско, – тупцяє безперестанку по хаті Гриць. – Де ти, клята бабо, роз таку твою... піджак мій празниковий заділа?

На ньому сірі шевйотові штани, сорочка вишиванка. Поріділий чуб виблискує чималою лисиною. І хоча в словах його пініться короткочасна злість, Грицеві блакитні очі аж виграють радістю. За годину бригадир зі станції Андрійка має доставити. Відслужив синок. Три годочки ще й чотири місяці армії віддав. Сьогодні додому повертається. З кухні чується аромат вареного м'яса (кабанчика задля такої okazji

прикололи), досмажуються в чавунній сковорідці коропи. Петричок з Васьком зночі лубешки на Солонці ставили. Ранком притягли додому з десяток добрячих рибин. Сусіди зберуться, щитай, вся вулиця прийде, начальство колгоспне нагряне, буде що на столи поставити. Помідори, баклажани, огірки – того продукту вволю. Що не кажи – родючі донські ґрунти. Полив, звісно, неабиякий треба. Бо, як засушливе літо – поколеться земелька так, що добрячу палицю в ті рани загнати можна. Весь степ вручну не зробиш, а город біля хати полити хлопці за півгодини вправляються. Що мали без діла швендяти – батьку-матері хай підсоблять. Параска в городній ланці за день так спину нагне, що додому ледь ноги суне. Воно то й не задарма. Копійка в хаті водиться. Обжились за ці роки. Спочатку й вельми трудненько було. То на словах переселенцям золоті гори обіцяли. А на ділі зовсім по-іншому вийшло. Щитай, в голому степу їх отаборили. Оті вагони з деревом, реманентом, навіть худобою так десь і щезли безслідно. Скільки ж то труда людського марне пропало. А яка війна у Діброві точилась, коли розбирали огульне! Мало не з вилами та сокирами одне на одного йшли. У Гриця руки не здійнялись рушити контору, школу. А мужики ні на кого не подивились. Старались усе до крихти звести на станцію. Все дарма. Ніхто не знає і не відає, де оте все добро осіло, хто нагрів на ньому руки. Тож тулились переселенці у підсусідах у козаків. Наспів стали зводити хати-мазанки. Хто сорому не побоявся – назад, на Україну, повернувся. Тесть Іван прикрикнув на свою Явдоху й першого ж року повернув до Діброви. А Параска затялась: “Хочеш – їдь назад, а я з дітьми тут залишаюсь”. Ну що ти скажеш впертій бабі? До того ж повертатись потрібно було в чужі хорони. Хату свою вони в тих вагонах десь по світу розгубили. Батька забрала до себе жити його сестра Антоська. Чи ж на її шию ще й вони п’ятеро мали звалитися? Помалу стяглись на хату в Парамонівці. А далі й непогано розжились. Правда, Грицеві все воно не миле. Часом так на серці

зашкребе, що, здається, на крилах летів би до Михалкової Гори. Знає: пуста там нині. Але хоча б постояти на тому місці, повітря того краплю вхопити. Почути, як сосни шумлять, як груша стара медовує. Побачити, як напровесні латаття пуп'янки до сонця викидає. Як вельми наляже на серце, бере до рук скрипку, сідає на порозі й озивається його подруга тужливою мелодією. У ту мить Грицеві здається, що то він з краєм своїм розмовляє.

– Й чого ти гвалт на всю вулицю здійняв, – перебиває чоловікові думки Параска. – Ось твій піджак, у шифанері висів. Чи тобі очі вже засліпило? Як за малою дитиною дивитись треба.

За ці роки Параска ледь-ледь поповніла в стану, споважніла. Але однак була такою ж вродливою, як у часи далекої молодості. Вправно рухаючись по хаті, швиденько дала лад усьому. Зодягла Гриця, накрила великий круглий стіл білою скатертиною й заходилась розставляти на ньому полумиски з наїдками. З усієї сили лягнули вхідні двері – й на порозі зупинився захеканий Петричок.

– Там теє... солдат наш приїхав, – випалив, ледь заїкаючись, і рвонув назад на вулицю.

– Ой, Божечко, синочок вернувся, – заметушилась Параска в пошуках тернової хустки, а Гриць уже відчиняв двері, ступав назустріч синові.

– Батьку! – видихнув радісно Андрій, обіймаючи Гриця. – Батьку! – плескав долонями його плечі, сміявся заливчасто, якимось геть по-дитячому. Карі очі проміняться сонцем.

– Мамо! – кидається назустріч заплаканій Парасці. – Ну, чого-бо ти? Не з війни ж, з армії повернувся, – цілує материні руки.

На подвір'ї Поліщуків одне за одним збираються люди. За кілька хвилин хвацько підкочує парою вороних бригадир Василь Антіпов, а за ним на своїй таратайці й управляючий Беспалов Єгор Кузьмич. Параска всадовляє гостей за стіл.

Гриць розливає домашнє вино. Чаркуючись, вітають солдата з поверненням, гомонять про те, про се.

– От я тобі, Григорію Михайловичу, так скажу, – звертається до Гриця Антіпов. – Хороший ти мужик, і сім'я у тебе хороша. Он Параска Іванівна ледве не на медаль тягне зі своєю городньою ланкою. А чого? Бо в такі краї попали. Оно як розжились. Серед літа кабанчика закололи. А що ти там на своїй бандерівщині мав? Може, з голоду досі й загнувся б. Правильно, скажу, вас звідтіля виселили. Бо з вовками жити – по-вовчому вити. Всі ходили б під Бандерою.

На ті слова Гриць блідне, полотніє. Рвучко підводиться з місця.

– Ти ось що, Василю Гнатовичу, дурниць не балакай. Ніхто нас з Діброви не виселяв. Добровільно ми згоду на переселення давали. Хто захотів – поїхав, хто не захотів – зостався.

– Казка то все! – веде своє захмелілий Антіпов. – Вас як ворогів народу за підтримку Бандери в наші степи заслали.

– Ах ти ж, сволото, – кидається Гриць з кулаками до бригадира.

– Я тебе за ці слова своїми руками задушу.

– Годі! – спиняє обох Беспалов. – Ти, Гнатовичу, свої думки при собі тримай, нема чого господарів хати ображати за їхнім столом. А ти, Михайловичу, не гарячкуй. Козаки у вашій шкурі не були, ситуації вашої не знають. А кожен вільний думати що хоче. Хліб ви задарма не їсте. Роботящий народ, що й казати. А часи тоді були, сам знаєш, які. Вашими людьми половину Сибіру заселили. От козаки й дотримуються думки, що й до нас ви неспроста потрапили, маєте якісь провини.

– Та які провини? – не втихомириться Гриць. – Не вродило у нас. Замість хліба макушники їли, коржі з бобу пекли. А у вас тут робочих рук не вистачало. Ото й заманили наших краян на переселення білими паляницями.

Треба ж було комусь степи ці безкраї пахати. Тепер за те ще й винуєте.

– Ет, Михайловичу, знову ти злобуєш. Заспокойся вже. Краще он скажи, куди Андрія маєш оприділяти, – переводить управляючий розмову в більш безпечне русло.

– Про те, Єгоре Кузьмичу, в Андрія й запитайте. Ачий дорослий вже, зі служби повернувся, – все ще ніяк не може заспокоїтись Гриць.

– А я що? – озивається Андрій. – Я тепер ремесло маю. Три роки із-за керма не вилізав. Не знайдеться в колгоспі машини – в МТС подамся.

– Та що ти, Андрію, таке говориш, – сплеснула руками Параска. – Єгоре Кузьмичу, дайте дитині хоч мачинку передихнути, дома хоч яку днинку посидіти. З армії ж хлопець повернувся, заслужив, значить, відпочинок.

– Воно то так, Параско Іванівно. Але пора гаряча, – веде своє Беспалов. – У нас водіїв не вистачає. Ось у чому заковика.

– А я ж думала на Україну з'їздить Андрійко, рідню відвідає. Він же ще й не був у Діброві відтоді, як переїхали сюди. Там такі дівчата гарні повиростали. Я ото зимою, як була у матері, вже й невістку собі придивилась.

– Що ж це ти, мамо, без мене й одружити мене хочеш? – засміявся Андрій. – А як мені твій вибір не сподобається?

– Е, сину, там така краса – очей не відірвеш.

– А ви, Параско Іванівно, хоч і прижились на Дону, а ганьбу нашим козачкам даєте. Бач, невістку з України хочете мати, – вщипнув словом бригадир.

– Не зобижайтесь, Гнатовичу, але скажу по правді: наші західнячки й до роботи вправні, й сором знають. А парамонівські дівки губи помадою наквецяють та буднього дня насіння тільки лузають. До роботи палицею підганяти треба. То поки вони з розуму та пуття Андрійка не збили, хай їде до Діброви Ганку Зінчукову сватати.

– І чого, мамо, отак хапатися?

– Вірно Андрій каже, – підхопив слова молодшого Поліщука Беспалов. – Хай хлопець трохи отямиться, в себе прийде. Он у нас машина новенька пилюкою в гаражі припадає. Впораємось з роботою – і хай собі подається в мандри на Україну хоч на цілий місяць. І хоч Ганку там собі сватає, хоч Машку яку. То як, солдате, домовились? – простягнув Андрію руку.

– Не маю ніяких заперечень, – усміхнувся хлопець. – Батьку, то що, подамося на свята до Діброви?

– Еге ж, – зітхнув Гриць. – Якби можна було, я на крилах туди через день літав би. За клопотами все ніколи. Он Єгор Кузьмич охорону складів довірити нікому не хоче. Мушу круглий рік зі стрельбою свою вахту нести.

– Не плачяся, Михайловичу. Слово даю: цієї зими надам тобі відпустку. Поїдете з Андрієм рідні краї відвідати, – завірів Гриця Беспалов. І, ніби отямившись, заходився:

– Григорію Михайловичу, а вшквар нам щось веселеньке з нагоди синового повернення. Та так, щоб душа в танець напросилась.

– О, в нас тепер не один батько музикант, – вдоволено мовила Параска. – Васько на бубні як уріже, а Петричок на гармошці підіграє, то на місці всидіти не можна.

Не встигла мати проказати оті слова, а вже хлопці дістають із шафи гармонь, бубон. Андрій знімає зі стіни скрипку, торкається обережно пальцем струн і передає її розчервонілому від чарки батьку.

За мить зашуміло, завертілося в хаті танцювальне коло. Вистукує закаблуками Параска з Беспаловим. Андрій іде в присядки довкола сусідки баби Тіни. Її онука Катря не дає спокою Антіпову, крутить опецькуватого бригадира на всі боки. Гриць і собі в захваті притупує ногою, виграє веселі мелодії. Вже начебто й забув про свою недавню образу. Аж заливається в його руках скрипка, витанцьовує смичок. Не завжди ж їм плакати, можна й від радості виспівувати, й весіллям озватися.

Діброва. 1963 р.

– Лихо твоїй матері, – бідкається до світлочубого рослого Сашка Максим. – Вимерзнуть, певне, всі бджоли. Уже й околотом вулики пообставляв, але студить так, що спасу нема. Хоч би одна сім'я зосталася.

– Та не переймайтесь ви так, тату. Професор нам на лекції вчора казав, що за кілька днів морози вщухнуть. Ви й так з тими бджолами, як з малими дітьми, носитесь. Бачив, що й дідовим кожухом отого крайнього вулика вкрили, – Сашко подає батькові підбитого дерев'яними цвяшками черевика. – Готово. Можете сміло взувати. Я хлопцям у гуртожитку на зиму всім підківки поставив. Допоки до інституту через парк дістанешся, десять разів посковзнутись можна. А так – крокуй сміливо.

Олександр Лукашевич – єдиний на всю Діброву студент, у водному інституті навчається. Через рік уже й диплом буде мати, інженером стане. Максим вельми гордиться сином. Хай вже йому через вічні злидні не судилося великої грамоти опанувати. А син таки не останнім чоловіком поміж людьми буде. Тяжко їм прийшлося. І війну пережили, й з каліцтвом довелося змиритися. Не раз і хлопці з лісу до хати заскакували, допікали Лукашевичу за його прихильність до радянської влади. Було, що мало не до смерті закатували. Болюча ота згадка, а з пам'яті все ніяк не йде. Мар'я того дня на Граду йшла сестру свою Саньку відвідати. Біля Тихона Марчука люди якісь чужі стоять. Привіталась. Тільки ото замість “добридень” “здрастуйте” сказала. А під вечір до хати завітали непрохані гості на чолі з Різуном. Лихий то був чоловік. Вірка одразу тихенько прошмигнула у двері та до сусідки Ганни на піч сховалася. Спочатку Мар'ю головою об стіну двічі ударили – вчили, як з людьми вітатися треба. А щоб наука добре запам'яталася, котрийсь схопив Сашка, який принишк від переляку в куточку, та й хлоп'я, наче м'яч, об стіну пошпурили. У Максима тоді якраз рана

відкрилась, на полу з місця ворухнутись не міг, лиш гримав кулаками в дошки від люті та безсилля. Різун палицю свою йому прямо в культю загнав:

– О, яку ти від власті своєї подяку собі заслужив.

Від болю знепритомнів. Коли лісові гості подалися з хати, Мар'я кинулась відливати його водою. Сашко від плачу аж заходився. А тут ще Надійка Вірку додому притягла за руку. Що в хаті зчинилось! На отой дитячий гвалт прибігли й Ганна з тіткою Кіндратихою, Бобренчуки заскочили. Ледве Максима до тями привели. Й тепер стає моторошно, коли оте все пригадує. Добре, що хоч у живих сім'ю залишили. Санькиного Матвія на її очах розстріляли, головою сільради був Мельникович, за те й поплатився. А потім ота катавасія з переселенням закрутилась. Мало пусткою село не залишилось. Щитані двори zostалися. Десятків три мужиків з бабами, та ще стільки ж дітей. Одна криниця на всіх. Ні коня, ні вола в селі. Травень почався, а ніщо не сіяне, не пахане. Діти сидять по кутках, не йдуть до школи. Бо ж нема більше школи, розібрали на дерево та й повезли на Дон. І вчителька у світі подалася. Що робити? Як далі жити? Зібрались мужики до Лукашевича на бесіду. Думай, Максиме, шукай раду. Знову взявся за перо. Написав звернення до районного начальства. Хто ж посланцем піде до Залісся? Антончик Бобренчук згодився. За півтори години шляхом понад болотом дістався райкому. Ще годин зо дві в приймальні чекав. А коли його, нарешті, запросили в кабінет першого секретаря, розгубився, перелякався на смерть.

– Отут мені тепер і кінець, – думав Антончик, сидячи на стільці посеред величезного кабінету, допоки секретар вичитував оте послання. – Зараз міліцію викличуть, мене під варту: “Чого разом з усіма не переселився на Дон?” і відправлять аж десь на Сибір.

Від тих думок Антончик весь пополотнів, зблід. Коліна в чоловіка почали помаленьку тремтіти. Він увібрав голову в плечі й від того став подібним на школярика, який вельми

провинив перед учителем і очікує за те покарання. Яким же було здивування Антончика, коли, дочитавши листа, секретар перепитав:

– А ви як до Залісся дісталися, товаришу Бобренчук?

– Що? – розгубився Антончик.

– Питаю, яким транспортом дістались райцентру?

– Та який у нас у Діброві транспорт? – оговтався нарешті посланець. – Пішки, понад болотом до самісінького Залісся йшов.

– От що. Зараз до Бродків машина з уповноваженим відправляється. Вас підвезуть. А односельчанам передайте: якось зарадимо вашій біді.

Максим пам'ятає, скільки радості було в дібровчан, коли через три дні після Антончикова походу в Залісся до села прибула комісія з району. Заодно й вчительку в Діброву привезли, Ганну Антонівну. Зібравши на схід села старе й мале, повідомили: віднині Діброва стане бригадою Бродецького колгоспу. Закріпили за нею землю, виділили реманент, тяглову силу. Довго думали, кого ж поставити бригадиром. Той інвалід, а той старий вже керувати, а третій сам нізащо не хоче в начальстві ходити. Зрештою, обрали Пилипа Марчука.

Ото, здається, ніби недавно все те було, а вже одинадцять літ промайнуло. Та так швидко, що Максимові з однією ногою за ними, ну, аж ніяк не поспіти. Діти вирости. Ще вчора ніби малі були, а сьогодні вже люди. Надьці весілля начебто недавно справили, а вже двійко діточок. Вірка на роботу до Бродецького лісництва ходить. Їй вельми ліс до душі. День і ніч на висадці та сапанні ділянки трудилася б. Гарна така дівка нівроку, роботяща. І добра... Характером до Мар'ї вдалася, а на лице – ну викапаний Максим. В школі гарно вчилася, а після шостого класу затялась: досить з мене науки, піду на роботу. Максим знає, чого то вона так поступила. Їх з матір'ю шкодує. З нього який помічник у хазяйстві? Одні бджоли й може доглядати. Ані тобі покосу

до толку пройти, ані поліно розрубати. Мар'я теж останнім часом слабує. Все більше в лікарні. А тут ще Сашко пішов учитися. Треба йому копійкою допомагати. Вірка через те впряглась у домашню роботу, і в лісництві поспіває, заробляє трудодень. Заміж їй тра. І Сашко їй про те сьогодні балакав. Сміється білозубо, віджартується: “Ще мій жених у помиях кисне”.

Гримнули сінешні двері, затупцяли, оббиваючи сніг, ноги ї до хати, регочучи, вкотились розпашілі від морозу Вірка та Ганка Зінчукова.

– Добривечір, дядьку Максиме, з приїздом, Сашко, – защебетала одразу Ганка. – Не забоявся морозу в таку дорогу їхати? А чи так живіт з голоду звело? – засипала Сашка уїдливиими запитаннями.

Добре знаючи веселу вдачу Ганки, хлопець на оті її закиди не зважав. Відразу ж заходився повідувати дівчатам про свою недавню поїздку в Херсон (там йому практику довелося відбувати). Дістав з невеличкої валізи купу студентських фотографій, показав краєвиди древнього міста. В захваті розповідав про товаришів по групі, хлопців із студентського гуртожитку.

– А оце хто? – вихопила з рук Сашка дівочу картку Вірка.

– А це, сеструню, не твого розуму діло, – потягнув до себе фото, розчервонівся, як маківка.

– Ось ти й попався, – заходилась Ганка. – А я все думаю, чого це дібровські дівчата на молодого Лукашевича ображаються: губу копилить, носа відвертає. А виявляється, вся справа в тому, що городська панянка його серцем заволоділа.

– І що ти мелеш? – розізлився Сашко. – Це Райка, моя однокурсниця. Розумна, гарна дівчина, і все.

– Розумна й гарна? – не вгавала Ганка. – Ото ж бо воно і є. Ось побачиш, Вірко, й тебе обскаче, першим заходиться до весілля готуватися.

До хати тихенько увійшла Мар'я. За ці роки вона змарніла. Обличчя густо всіяли дрібненькі зморшки. Очі віддають хворобливим блиском, а з грудей частенько зривається клятий кашель. Слідів колишньої вроди майже й не полишилось. Зняла з голови рябу опинанку, притулилась до гарячої грубки.

– До Антоськи заходила, а там якраз гості з Дону приїхали – Гриця Поліщука син старший, Андрій. Хороший такий, видний хлопець, викапаний Гриць замолоду. Маруся Плисочка до батьків їхала, то й він з нею. Каже, й Гриць збирався, та щось з роботи не відпустили.

Дівчата після почутого враз притихли. Сидять обоє – ні пари з вуст. Чекають, що ще їм Мар'я про донського гостя повідає. Ганка ще й зашарілась так, що подих забиває від того жару, що палає на щоках. Минулої зими Параска Поліщукова приїздила до своєї матері. Й до них у гості заходила. То так уже свого Андрія вихвалювала. А наостанок ще й батькам натякнула: як повернеться хлопець з армії, то приїде Ганку сватати.

– А що, дівчата, гайда до клубу, – запропонував Сашко. – Там і козака донського побачимо. Не може бути, щоб Антосьчина Олена не прийшла на танці братом похвалитись.

Ганка як і не сиділа. Підхопилась швидко з місця, заметушилась, вдягаючи новеньку плюшку (весь базар у Пінську стинула, поки добрала на себе оту одежину).

– Мені ж додому треба, – посипались, мов горох у пригорщу, її слова. – Ви збирайтесь, а я миттю. Геть забула, що маю ще матері дещо допомогти. Там діла того на один мент.

Як тільки за Ганкою зачинились двері, Сашко з Віркою запирскали від сміху.

– Побігла до оглядин жениха готуватися, – зареготав Сашко. – Мені, як минулий раз додому приїздив, старий Зінчук хвалився, що після Різдва його Ганку на Дон заберуть.

Дочекалась дівка щастя. А ти що? – взявся брат за Вірку. – Павлу відкоша дала, Петра й на поріг не пустила. Дивись, сестричко, бо ще отак на самоті й у перестарках зостанешся.

– Стільки б горя було, – махнула Вірка безтурботно рукою і заходилася насипати в прас гарячого жару з грукки.

Січневе небо щедро висіялось зорями. Мерехтять у далекому сьйві, мружать хитро очі, споглядаючи, що там, на землі-матінці, твориться. Поміж ними зухвалим парубком вигулюється надщерблений місяць, припрохує вечірніх щebetух до себе на гостину. Попід плотами, над перелазами рипить-вирипує мороз, скубає за вуха всякого, хто суне на вулицю носа. В таку пору діди-баби та малеча на печач помостилися, мужики тютюнове бадилля в кисети нарізають, а молодіці заправляють чисті постелі, що днів зо три вимерзали після прання й тепер віддають у хаті подихом зими. А для молоді навіть такої пори вдома не сидиться. Тягнуться до гурту, поспішають до клубу, щоб суботнього вечора скинути з плечей тягар тижневої втоми, нудьги.

У куточку сцени, закинувши ногу за ногу, наставивши завитого чуба, виграє на старенькій гармоні Ілько Мельник. Хвацько витанцьовує краков'як Тиміш Поліщук із Зінькою Федорчуковою, за ними поспішають до кола градовські дівчата, нивецькі парубки припрошують до танцю Марічку та Ольку зі Старого Села. Вистукують закаблуки, ходором ходить вишкреблена, вимита завчасу прибиральницею Палажкою підлога.

Сашко Лукашевич підштовхує до малюсінької гри-мерки Вірку з Ганкою. Дівчата швиденько стягують з ніг валянки, наспіх взувають черевики-румунки, поправляють комірці святкових сукенок. Причесавши перед величезним, на півстіни, дзеркалом русявого чуба, Сашко галантно проводить своїх супутниць до зали. За мить танець закінчився й Ілько оголошує про початок ігрової програми для молоді. Що вже сміху було, як Петро Тимошів та Павло

Матвійчук із зав'язаними очима товкли одне одного торбами, напханими усіляким латтям. Ганка аж заливалася від реготу, витирала з очей сльози задоволення.

Ілько саме оголосив білий вальс, коли до клубу увійшла Антосьчина Олена під руку з незнайомцем. Петро від несподіванки аж очманів, руки стис у кулаки так, що вони збіліли від напруги. На вилицях заходили від гніву скули. Ось-ось на суперника кинеться, добре, що хлопці стримують. Олена на Петрів гнів не зважає. Аби ще більше викликати у всіх цікавість, навмисне затягує момент знайомства присутніх зі своїм супутником. І вже коли Петро був ринувся до дверей, Олена, не стримавшись, розреготалась на весь клуб.

– І чого отак на хлопця витріщатись? Це ж брат мій двоюрідний з Дону приїхав, Андрій Поліщук, син Скрипаля.

У Петра від почутого – наче камінь з душі спав. Лице відразу просвітліло, кров поволі в жилах угамувалася. Повернув з полегшенням від порогу й, начебто нічого не трапилось, кинувся в бесіду з Ільком.

– Ти, братику, не конфузься, – звертається Олена до Андрія. – Тут у тебе півсела рідні. Дівчата-своячки зараз самі підбіжать знайомитись. А ті, що стидатись почнуть, з кутків крадькома поглядатимуть на тебе, оті – вже чужі, до тих і залицятися можна.

При тих словах Ганка густо почервоніла, опустила додолу очі. А потім тихцем стала за Андрієм спостерігати. Гарний же до біса! Якийсь геть не подібний на дібровських хлопців. Серце дівчини затьохкало, чує, як від хвилювання аж ноги зомліли. Похашцем опустилась у куточку на лавку, мене в руках картату хустинку. Вірка й собі біля подружки присіла.

– Ти чого оце та з лиця змінилась? То розчервонілась була, як ружа, а то зблідла, наче оця стіна. Не переймайся так, він же не в цю мить тебе сватати збирається.

– Тю на тебе, – знову зашарілась Ганка. – Видумляєш казна-що. Гайда краще польку танцювати, – тягла вже Вірку до середини зали. Закрутились, завертілись у танці.

Вірка краєчком ока час від часу кидає на того приїжджого Андрія. Видний хлопець. Щось, певне, кумедне Олені розповідає, бо та весь час пирскає сміхом. Але хлопець і собі кидає раз по раз оком до зали, начебто когось уздріти хоче. В якусь мить їх погляди зустрілись. У Вірки лице зайнялося жаром, у грудях щось кольнуло. Музика скінчилась, й дівчата опинились якраз навпроти Олени з Андрієм.

– Ну, братику, знайомся з найпершими нашими красунями, – усміхається до подруг Олена.

– А давайте вгадаю, хто ви такі будете, – підохочується Андрій. – Ти – Ганка?! – випалює очима душу Вірці, й від того у неї вже пливе під ногами земля.

– От і не вгадав, – знову сипле сміхом Олена. – Ганка, ось вона – чорні брови, карі очі. А оця пшенична голова – то наша Вірка.

– Це дядька Лукашевича донька? – топиться в блакитних очах дівчини Андрій.

– А ти отой самий Андрій, що без штанів, у сорочці Михалковою Горою швендяв, дівчат лякав? – сміливішає Вірка, пригадуючи дитячі роки.

– Начебто ти сорочкою Старе Село не мела? – йде навороки хлопець. І вже обоє не чують, не бачать поруч себе більше нікого. Зайняті своєю балачкою, не помічають, як тремтять губи у Ганки, як спалахують гнівом її очі. Крутнувшись на одній нозі, дівчина в розпачі кидається з клубу в обійми зими й, не розбираючи дороги, летить на пошкодобу до матері. Олена здивовано поглядає на брата з Віркою. Ніби зачаровані, вони бовваніють посеред клубу, незважаючи навіть на те, як раз по раз зачіпають їх плечима танцюючі пари. Бо в ту мить для них поряд не існує вже нікого, на весь білий світ лиш вони двоє.

...Ідуть нічною вулицею, рахують над собою зорі. Приглядаються до того небесного мерехтливого килима, немовби прагнуть вивідати по ньому все про свою долю. Андрій Вірці про Дон оповідає. Вона з цікавістю дослухається

до кожного його словечка. Перепитує у хлопця про свою рідню, котра разом з Поліщуками в Парамонівку переселилась. Тітка Настя минулого року теж на відвідини приїздила. Усе на здоров'я скаржилась. То батько все журиться: як вона там? За балачками не зчулись, як дістались до обійстя Лукашевичів.

– Ото ми вже й прийшли. Спасибі, що привів, – гомонить Вірка. – Завтра рано вставати, дарма що неділя. Мати слабує, то в мене клопотів вистачає, – робить крок у напрямку хати.

– Віро, зачекай! – ловить її руку Андрій. – Скажи батькові, що я завтра прийду свататись.

– Ти сказився?! – забиває дівчині подих від отих слів, від дотику Андрієвої руки. – Ми ж оце вперше за стільки літ побачилися. Дві години побалакали, а ти вже свати правиш. А може, в мене жених є? – бовкає казна-що Вірка.

– Я тебе нікому не віддам, – тягнеться до її губ Андрій.

– От ще, – штовхає його в груди дівчина і мчить щодуху до хати, прагнучи в цей момент втекти світ за очі й від Андрія, й від самої себе.

У Діброві тільки й балачок, що про сватання сина Гриця Скрипаля до Лукашевичевої Вірки. На всіх кутках цю новину перетирають. У хаті Зінчуків переполох. Ганка за сльозами світу не бачить. Жениха вкрали. Масла в огонь мати – Мелашка, підливає.

– Ось тобі й подружка! Бач, як спритно хлопця з-під носа забрала. Ні на що не подивилася. А добре ж знала, що Параска Скрипалева в нас і чарку пила, й тебе в невістки обрала. От тобі й Вірка! Недарма люди кажуть, що тиха вода греблю рве. Хто б то з людей подумав, що у Максима та Мар'ї отака дочка? Бігала, бігала до нас на посидінки, виманювала в тебе секрети, випитувала про все, от і маєш.

– Мамо! – хлипає Ганка, – не крайте серця. Мені й так, хоч крізь землю провалися з досади, а тут ще й ви. Вмієте заспокоїти, нічого не скажеш!

– А оте Андрієве сватання ще нічого не значить, – заходить з іншого боку Мелашка. – Він телеграмою батька в Діброву викликав. На днях Гриць приїздить. Що й до чого до ладу не знає. Казала Антоська, в телеграмі так сказано: “Приїздіть за невісткою”. І все, більше ні словечка. Гриць як дізнається, що то за невістка, чия вона дочка – ще тут буде концертів. Вони ж з Максимом ворогують ще з тих пір, як один з тюрми повернувся, а другий – з війни. Стара Кіндратиха казала, що Максим, як дізнався за кого Вірка заміж збирається – отетерів. Мало нова контузія не хватила. То побачиш, що ще буде, як Гриць приїде.

– А чи й приїде ще? – шмигнула носом Ганка. – Мали ж разом з сином приїхати. А з роботи старого не пустили. То й тепер, хто знає чи відпустять. – Ганка знову зайшлася плачем. Мелашка присіла поруч неї на вимиту блискучу лаву біля печі, обняла доньку, поцілувала її густу косу.

– Приїде Гриць, де він подінеться. Від переселення ще й не був у Діброві, а кажуть, за селом вельми сохне.

У неділю зранку Антоська чоломкалась з братом. Ой плакав сердешний Гриць! Стільки ж годочків не бував у рідних краях! Пішки до Діброви із Залісся діставався. Не подивився, що снігу в коліна. Не став чекати машини з МТС до Бродків. Зібрав тягар своїх літ, підкинув їх за плечі, погнав геть далеко втому, аби не стала на заваді отому довгоочікуваному побаченню. Здається, що й замолоду отак швидко не ходив, як нині. Не зчувся, як поминув і Замчисько, і Бродки, як вибрався на прямий шлях, що вів до Діброви. Від молодечої ходи жаром засипало. Розстібнув кожуха, на хвилю й шапку в кишеню всунув. Аж он і Михалкова Гора завиднілася. Отут ноги вже й обм’якли, в грудях тісно стало.

Бреде заметами до старої груші, а сльози вже стежечкою пекучою котяться худими щоками, не соромляться днини морозяної, тиші урочистої, що впала до ніг подорожнього. Опустився Гриць навколішки, і так йому щемко на душі. Здається, ще мить – і вона упаде поруч його ніг. Добре, що він тут наодинці. Він і оця груша – єдине, що й полишилось на світі від Михалкової Гори. Знаку ніякого більше нема, що на цьому місці рід Поліщуків зачинався. Від прадіда Михалка коріння їх ведеться. Через те й місце отак називається – Михалкова Гора. Не відчував Гриць ні морозу, ні втоми. У ту мить йому видавалося, що й він – то не він, а так, відчахнута громовицею гілка від груші, яка бозна-скільки часу тулиться біля коріння. Уже й дощі її переполоскали, й снігом добряче прикидало. Вершечок лиш з-під замету на світ Божий виглядає. Отак і Гриць. Десь там живе, щось робить, а душа далеко-далеко від нього літає. Розпростерла крила над Михалковою Горою, тужить, плаче за минулим.

В Антосьчиній хаті повно люду. Зійшлася родина Гриця повітати. Допоки зі всіма розцілувався, наобіймався, аж упрів. А відтак і схаменувся.

– А де це мій жених задівся? – й не бачить, як Андрій стоїть у порозі, усміхається білозубо, спостерігає радо за батьковим поверненням до рідної сторони.

– Та куди мені, тату, діватись? Тут я – живий-здоровий, – подає руку Грицеві. – Як там наші? Мати, хлопці?

– А що ж наші? Готуються невістку зустрічати. Ти мені хоч покажи, яка вона. Мати всі вуха продзумкала, як та муха набридлива: хороша-прехороша у Зінчука Ганка.

У хаті враз запала тиша. Антоська перелякано поглядає то на Андрія, то на Гриця, то на всю родину.

– Ганка, тату, дівка справді хороша, – неквапливо веде Андрій. – Але я собі до пари іншу обрав – Вірку.

– Гм... – розгубився Гриць. – Вірку... Мати ж про Ганку балачку вела. Вірку, то й Вірку. Тобі тут на місці

видніше, – знайшовся далі батько. – А чия ж то вона буде, ота моя невістка?

Антоська від переляку вже й очі прикрила. Олена зблідла від лихого передчуття. Підійшла ближче до брата, щоби в разі чого стати йому на поміч. Андрій же спокій-нісінько веде собі далі.

– Максима Лукашевича донька, тату.

З хвилину ошелешений новиною Гриць мовчить. А далі вже не кричить – волає на всю хату, аж пританцьовує від гніву.

– Лукашевича донька? То ти, певне, сину, жартуєш? Щоби я став сватом отого контуженого? Не бувати цьому! – гримить його голос.

– Бувати, ще й як бувати! – не відступається від свого Андрій. – Не ті тепер часи, щоб батьки мені пару вибирали. Ви когось слухали, як до матері сватались? Тож бо що й ні. Ніхто вам не був за указ. Хоч жили за царя Гороха. Й порядки у світі не такі були. А я й подавно не піду проти своєї волі. Чи я не Поліщук? Чи я не Гриця Скрипаля син? Ото як вам, тату, така невістка як Вірка не до душі, то я можу й тут з нею зостатись. А ви собі повертайтеся на Дон.

І отак, як стояв, в одній байковій кофтині, так і подався на вулицю запал свій студити.

– Дожився! – знову затанцював по хаті Гриць. – Уже моє слово для дітей нічого не варте. Та мені хоч Ганка, хоч Вірка, а хоч і Ониська, аби ж тільки не отого клятого Лукашевича дитя. Ну і що тепер робити? – звертається до Антоськи за поміччю. – Як його врозумити? Га, сестро?

– А чи тра, Грицю, врозумляти? Вірка – дівка на все село. І Олена не дасть збрехати. Вони з дитинства дружать поміж собою. А що донька Лукашевича – теж не біда. Він же неабиякий чоловік у Діброві. Що між вами неприязнь – діти в тому не винні. Заберете невістку на Дон, а Максим у Діброві ж зостанеться. Одинадцять літ з ним не бачився, то

й знову стільки бачитися не будеш. Хай уже краще Максим ворогом буде, ніж рідний син.

Гриць, нарешті, перестав тупцяти по хаті, присів скраєчку стола і лише ото зараз відчув, як він стомився і від дороги, й від неочікуваної новини.

– Ото вже задача, – зітхнув тяжко. – А він же впертий, мій Андрій, від свого не відступиться, – почував мовчки потилицю, а потім неочікувано зізнався:

– Я б від свого теж не відступився.

Зодягнувши святкову сукню в білий горошок по синьому полі, Вірка вив'язує кошиком туго заплетені пшеничні коси. Все в неї виходить до ладу, рівненько, гладенько. Вірка звикла все робити гарно. У неї й вишиваннячко як намальоване. І сапку як візьме до рук, то так вправно орудує нею. І вазони в хаті, як літом у садочку. Хвайна дитина Вірка, ой хвайна. Мар'я з любов'ю поглядає на доньку. А десь на денці душі в неї таїться печаль, тихий смуток. Ховає його від Вірки, а та, однак, укметила. Бентежиться, сердешна.

– Ну чого-бо ви, мамо? То тільки й чути було: а виходь заміж, а виходь. А тепер уже й не раді.

– Я не тому, донечко, в журбу впадаю. Як подумаю, що ото Гриць до нас прийти має. І як вони з батьком зустрінуться? Хоча б біди якої не було. В обох запальна вдача. Стільки літ ворогували, а тепер сватами треба стати.

– Мамо, – обіймає Мар'ю за плечі Вірка. – Чи ж ми з Андрієм винні, що поміж батьками така ворожнеча взялася?

Поскрипуючи протезом, до хати увійшов Максим.

– Знову хурделиця розгулялася. Таки не перезимують бджоли, – зітхає скрушно. – Шкода буде. Стільки труда доклав, щоб пасіку заснувати, й на тобі – все на марне. Ближній світ Зовкинї? Аж звідти бджолину сімейку привіз. Старий Потап як від серця отой рій відірвав. Бо ж самому щось не повелося. Півдороги мене додому супроводжував,

приглядав за ними, як за малими дітьми. А тут така зима сувора.

З тих пір, як Максим узявся облаштовувати пасіку в своєму садку, його начебто підмінили. Зробився на диво спокійним. Не спалахував, мов сірник, на кожне криве слово. Не сікався марне до Мар'ї, став менше зважати на примхи онуків. Лукашевичі з того раділи. Може, тепер хоч клята контузія втихомириться, не буде так часто даватися взнаки.

– Чого ви, тату, завчасу так переймаєтесь? – береться втішати батька Вірка. – Весна своє покаже. Нікуди ваші бджоли не подінуться. Знову Лідочка прибіжить жалітись дідові, що її комаська куснула, – з посмішкою пригадує дівчина дворічну племінничку, Надьчину доцю. Ой і розпухло ж тоді личко у дитини.

Рипнули сінешні двері. Чути, як об долівку залопотіли ноги. Снігу ж намело під самий поріг. Вірка не встигає його відкидати, бо за півгодини й знову треба братися за лопату. На якусь мить лопотіння стихло. Видно, гості ніяк не зважувалися прочинити двері в хату. Вірка й собі розгублено застигла посеред кімнати. Нарешті на порозі стали обидва Поліщуки.

– Добривечір, тату, мамо, – відразу сипле словами Андрій. – От і батько мій приїхав. Родичайтесь, значить.

У хаті – ані шеберхне. У порозі мне шапку Гриць, світить лисою маківкою перед сватами. Трошки віддалік, навпроти, зіпершись рукою об ріжок стола, нервово постукує об підлогу ціпком Максим. Зирать мовчки одне на одного. Нікотрій не зважується першим на слово.

Вірка кидає полохливий погляд на Андрія. Ще мить – і вона розплачеться. Андрій легенько штурхає під бік батька. Прокашлюючись, Гриць, нарешті, починає балачку.

– Доброго вечора вам, свати дорогі! Ось, значить, з самісінького Дону приїхав, щоб синові жону посватати. Бачу, й вельми хвайну пару собі добрав. Дай же, доню, повітаю тебе по-батьківськи, – цілує, обнімає Вірку.

– Здорові були й ви, свашко! – вперше за весь вік він цілує Мар'ю. Гаряча хвиля обдає його тіло, паленіють рум'янцем щоки. – А змарніла ж як, промовляє, дивлячись їй в сірі очі. Шукає в них згадку про минуле. Еге-ге, далеко ж далеко воно десь відпливло, світлою хмаринкою розтануло за обрієм.

– Та все чогось слабую останнім часом, – журиться сватові Мар'я. – Увесь же вік молодим та здоровим не будеш.

– А сват ще трохи тримається? – робить Гриць крок назустріч Максимові.

– Яке вже там тримається. Он голова, мов снігом виспана, – торкається коротко стриженого волосся Максим. – Года ж, як вода.

Стоять знову мовчки, дивляться одне на одного. Нарешті зважившись, Максим ступає наперед, зіпершись на ціпок, простягає Грицеві руку.

– Здоров будь, свате!

У колисці з пишних вербових віт, якраз навпроти обійстя Антончика Бобренчука, бавиться осіннє сонце. Цілує позолоту опшатного дерева, яке на Старому Селі називають Бобренчуковою вербою. У її прихистку звикла ховатися від негоди заповзята до гулянь дівтора. У спекотну днину ведуть на цьому місці свої балачки стара Каруся, Антончикова теща, та баба Настя, мати Мотрі Семенюкової – найстаріші мешканці цього закутка. Часом люблять посидіти під вербовими шатами й Максим з Антончиком, побесідувати про нинішні порядки, фронтову молодість згадати. Ото й цієї неділі зійшлись обідньої пори, ведуть свою звичну балачку. Максим з тиждень, як повернувся з Дону. Їздив, аби подивитися, як ото в тім краї мешкають його донька із зятем, свати Поліщуки, а з ними й всі дібровляни-переселенці.

– Скажу тобі, Антоне, по правді: я б там не жив. Не по моему нутру такий клімат і така природа. Голова щодня аж гуде від утоми. А я ж там просто гостював.

– То, може, Максиме, ти зайву чарку до рук у свата брав, через те й томився, – посміхається у рідкі вуса Антончик.

– Твої кпини я знаю. А ти добре знаєш, що я до того діла не вельми охочий та й здоров'я не дозволяє. Випили за приїзд по граминці, а більш ні-ні. Дощ у Парамонівці як ушкварив, то я, щитай, усе врем'я у хаті й просидів. Там здоровий чоловік о такій порі ноги не висуне, а мені з моїм протезом взагалі казано. Ото, крім багнуки, нічого й не бачив.

Балачку чоловіків глушить машина Заліснянської МТС. Зупинилась якраз навпроти верби. З розшарпаного кузова швиденько зістрибнули на землю Катерина Петрівна та Лідія Романівна – місцеві вчительки. Видно, на базар до центру їздили. Вслід за ними з'явився й ще один пасажир. Опустив до ніг валізу, роззирається на всі боки, ніби силкується щось пізнати. Кидає оком у бік верби, але зрушити з місця так і не зважається. Певно, помітивши його нерішучість, Лідія Романівна ступає ближче до прибульця, щось тихенько перепитує його, а за тим рвучко повертає голову вбік Максима з Бобренчуком, видно, впізнає, хто ото примостився в затінку верби.

– Максиме Михайловичу, – звучить її мелодійний голос, – до вас гості.

Після тих слів прибулець поволі рушає до верби. Щось в його постаті таке до болю знайоме. У Максима аж затерпає на мить душа. Вхопився за плече Антончика. Клятий протез, з ним отак тяжко зводитись. Мабуть, вічність пройшла, поки, нарешті, випрямився на весь зріст. Дивиться широко відкритими очима на приїжджого. Сірі очі, ямочка на підборідді й ледь помітний шрам на лівій щоці – мітка далекого дитинства.

– Василько? Невже живий? – злітає з його вуст.

– Дядьку Максиме, впізнали?! – кидається до Лукашевича Василь. В обох непрохані сльози на очах, тиснуть від радощів одне одного в обіймах.

Антончик і собі підхоплюється з місця.

– Побий мене грім! Це ж Василько Федорів. Живий-живісінький, – вдаряє Василя по плечу. – Де ж тебе, хлопче, двадцять літ носило?

Василь роздивляється Бобренчука, напружує пам'ять і, зрештою, цвіте щасливою усмішкою.

– Дядьку Антоне, якби ви знали, який я радий!

– Звідкіля ж ти, синку, прибув, чому так довго не давав про себе знати? – допитується у племінника Максим.

– То довга розповідь, дядьку. Дуже довга. Дайте отямлюсь і про все розповім.

Над хатою Лукашевичів виснуть журавлі. Закинувши доверху голову, Максим поглядає на той печальний ключ, вслухається в журливе “кру”.

– Ото ніколи спокійно не можу дивитись, як вони відлітають. Усе, здається, ніби з собою забирають якусь часточку душі, – говорить довірливо Василеві, який і собі застиг у задумі на свіжозмитому ганку.

– Я теж не раз на них у Польщі задивлявся, все гадав, чи приведуть вони коли-небудь мене в рідні краї, а чи й довіку пробуду на чужині, не побачивши своїх близьких. Слава Богу, судилось побувати в Діброві. Шкода, звісно, що матір уже в живих нема й могилка далеко в донських степах. Але для мене тітка Мар'я більше, ніж матір. До смерті не забуду, як мене на фронт виряджала. Усе життя, дядьку Максиме, мав вас за найрідніших на світі людей.

– Чого ж ти, синку, не повернувся до нас одразу після війни? – зважується запитати про головне Максим.

– Під Варшавою мене поранило, та так, що і сконав би на тому полі, бо ж санітари прийняли за мертвого. Порятувала мене стара полька з дочкою. Пані Магда вельми зналася на всіляких травах. Півроку виходжувала мене, допоки до тями привела та на ноги підняла. Коли я геть одужав, уже війна сконала. Мариля, донька пані Магди, залишилась

вдовою. У господарстві потрібні були чоловічі руки. Подумалось, у вас свої діти, клопоти. Та й бідненько жила Діброва до війни. Ото й zostався в Польщі. Спочатку ніяк було про себе дати знати, а потім боявся. Ото лиш зараз відважився на цю поїздку. Двадцять літ у душі сором носив. Вийшло, начебто я зрікся родини.

– Складна арифметика, синку, життя. Вельми складна. То не на папері додавати й віднімати. Людські долі важливіші будь-яких дій. – Максим усе життя любив посидіти над арифметичними задачками. Бувало, що до нього за порадою й Катерина Петрівна, шкільна математичка, прибігала радитись. Ото частенько й життя людське порівнював з тією наукою.

– Як би там, Васильку, не було, головне, що ми зустрілися.

Хатні двері прочинились, на порозі стала Мар'я.

– Скільки то у вас той перекур буде. Люди за столом сидять, погомоніти хочуть. Не кожен день у Діброву гості з Польщі наїжджають.

– Йдемо, матінко, йдемо, – обійняв її за плечі Василь.
– Мені ваша каша пшоняна частенько сниться. Моя Мариля такої не зготує.

Отак обійнявшись, і ступають у кімнату, де за добротним дерев'яним столом, якого ще напередодні Вірчиного весілля змайстрував старший Максимів зять Петро, сидять близькі родичі Лукашевичів, сусіди.

– Де ото вас носить? – жартує Мотря Семенюк. – Кортить чарку хильнути – так без хазяїна не годиться.

– Наливайте, гостоньки, наливайте, – припрошує Мар'я. – Закушуйте, чим Бог послав.

– Хай же Василько спочатку сяде, як ото без нього, – вставляє своє слово Антончик.

Василь вмощується на покуті, поряд з тіткою Санькою, сестрою Мар'ї. Збентежений увагою земляків, не знає, чи брати чарку до рук, а чи ложку. Поглядає на полумиски з частуваннями, на пухкі окрайці хліба, яких на столі вдосталь.

– Багатою стала наша Діброва, – виривається його щирий захват. – Аби колись на столі такі частунки були – такого й не пам'ятаю.

– А що, може, вже й пані Польцу за пояс заткнули? – допитується Іван Миколайчук.

– Що ти, свате, допит ведеш? – обриває його слова Максим. – Дай чоловіку отямитися. До того ж, може, і не про все годиться балакати. Як-не-як, Василь гість із-закордону, – застерігає відразу дібровлян від надмірної цікавості.

– Дядьку Максиме, все в порядку. Ви за мене не переживайте.

Задзвеніли чарки, забрызкали полумиски, за мить розмова поточилася жвавіше. Василь повідував про свою сім'ю, перепитував про тих, кого пам'ятав з дитинства. Бідкався, що стільки мужиків війна покосила. За третім колом двоюрідний Максимів брат Іван Лукашевич завів пісню.

– Рідна мати моя,

Ти ночей недоспала, – забринів його високий голос. Вслід за Іваном пісню підхопило все застілля. Й від того звучання в хаті стало тісно. А у Василя градом з очей сльози. Витирає їх рукою, мов мале дитя, не може дати ради. Підхоплюється з місця і кидається до дверей, шукає в прихистку осіннього надвечір'я розради від своєї невгасимої туги.

– Синку, що з тобою? – знаходить його Мар'я поміж пришиклых серед молоденького саду вуликів.

– Тяжко, мамо, на серці, ой, тяжко, – тулиться до її грудей. – Я гадав, що мені, сироті, скрізь життя однакове буде. Аби лиш достаток, а журби не знатиму. А воно, видасть, не в достатку діло. Якби ж то знаття отоді, двадцять літ тому. Я на колінах до Діброви діставався б.

– Зоставайся зараз, місця вистачить, – вгамовує його розпач Мар'я.

– Що ви, мамо! У мене ж там сім'я – Марія, діти. Пізно, мамо, про повернення говорити. Мені оцього щастя, що звідав від зустрічі з вами, до кінця моїх днів вистачить.

– Ходімо, Васильку, до людей. Навіщо всім твою розпуку знати. Потішся біля родини. А завтра...Завтра я тобі свою кашу варити буду, – втішила його наче колись, у дитинстві, й повела за руку, мов малого, подалі від розпачу та каяття.

Станиця Парамонівська. 1964-74 рр.

Хрестик за хрестиком Вірка вправно мережить полотно кольорами неба, влітає у візерунки позолоту сонця, додає ніжності поліського різотрав'я. І в оцей студений зимовий вечір, далеко від рідної домівки їй видається, що то вона блукає лугом на околиці Діброви. Босі ноги торкаються прохолоди зеленкуватої води у Федорисковому плесі. В очі заглядають завітчані голівки рясної лататі. Ой, як замарудило її у цю мить. Як захотілося торкнутись рукою перелазів Старого Села. Сидячи на порозі отчої хати, мружитись від сліпучого сонячного саява. Ота туга на душі – день і ніч. Не тішать її серця Андрієві завіряння, що з часом вона звикнеться й Парамонівка стане такою ж любою, як і Діброва. Хіба ж зрівняється ота поліська канава з простором Дону? А хіба бракне краси пшеничним безкраїм ланам? Хитала у відповідь ствердно головою, поглядала на оте донське роздолля у світанкову пору й тихе надвечір'я. Все марне. В душі лиш чула спрагу, яку не могли вгамувати ні Андрієва ніжність, ні клопоти городньої ланки, куди Параска, повагавшись (а чи ж справиться?), взяла працювати невістку. Було в хаті Поліщуків клопоту, коли минулоріч замість вподобаної Ганки Параска побачила на своєму порозі Вірку. З гіркої досади й до вечері не доторкнулась. Якби Гриць не прицитькнув, і плачем зайнялася б. Пристидив на кухні, наказав язика за зубами тримати, а до невістки віднести з пошаною.

Бунтувалась Парасчина кров, та що вдієш – не вельми хотілось Гриця гнівити. Бо й так з Діброви сам не свій

повернувся. Всі балачки – про Полісся та про те, як у своєму краї добре жити. Боялась, аби знову не заходився з переселенням. Хай що там він не каже, а на Дону вони живуть набагато заможніше, ніж рідня на Україні. То чого ж з добра добро шукати? Он яку хатину викохали, ще й літню кухню звели. В колгоспі їм добре платять. А недільної пори Параска завжди на базарі. Тут земелька така: ткни в неї палицю, поливай добре, то й на палиці плід зародить. В городі Поліщуків всяка всячина росте. А лишки їм нащо? Вивезе Параска відро картопельки, продасть. Абрикоси як всіють деревину, то віти до землі від ваги хиляться. Хто ото їх стільки переїсть? От копійка зайва і водиться в хаті. Знову ж таки: вівці розвели. Мають вовни вдосталь, м'яса теж вистачає. Надлишок весь на базар вивозять. Андрій сім'єю обзавівся, а для Петричка з Васьком ще треба і треба батьківська поміч. Ні, таких достатків у Діброві вони не мали б. Отож ходила Параска біля Гриця тихіше трави, нижче води. Аби, крий Боже, не розгнівоти чим чоловіка.

Вірка все оте бачила – не сліпа ж, а виду не подавала. Не звикла суперечити старшим, не звикла клопіт учиняти. Несла свою тугу в собі, щоправда, іноді журилась Андрієві. А оце і йому перестала надокучати. Щось занедужав чоловік. Поперек зводить – не продихнути, кашель серед ночі закатовує. Лікарі стинають плечима, натякають щось про клімат. Вірка відчула, як під грудьми замліло. Усміхнулась про себе від того почуття. Вчора Андрієві повідала, що при надії. Влітку в їх сімейці поповнення очікується. Швидше б уже, зітхнула тихенько, може, хоч турботи про дитяtko відволічуть її від невтішних думок, розрадіять серце. Шкода лиш, що народиться немовляtko на чужині. Струснула акуратно зачесаною головою, проганяючи геть небажані думки. Що б не робила, про віщо б не мислила, а все до одного зводиться. І чого ото її так розлука марудить? Он свекруха і чути про Діброву не хоче. Або ж сусіди їх, Нестеревичі. Ті вже й словечка рідною мовою не скажуть.

Начебто й згодувались у цих краях. А всього лиш на другий десяток поминуло після переселення. Розтираючи пограбенілі руки, весь завітчаний памороззю, до хати зайшов свекор.

– Щось рано ви, тату? – кинулась стягувати з його пліч довжелезного кожуха.

– Та Кузьмич прислав на заміну Нечипора Малайчука. Одному таку вахту не вибути, – Гриць зняв з ніг биті валянки й примостив їх на лежанку. До завтра мають просохнути.

– Щось ти, дочко, геть розкисла. Сама на себе не схожа стала. А чи Андрій зобижає? Чи роботи забагацько? – поглядає запитально в прихоплені смутком Вірчині очі.

– То вам все видається, тату, – відгукується неохоче молодиця. – А зимою яка робота?

– Е, ти мені казки не розказуй. Вже майже рік до тебе приглядаюсь. Марудить щось тебе, Вірко. То що? Зізнавайся, снохо, що трапилось?

Обвела поглядом хату, поглянула у розмальоване студнем віконце. Свекруха десь до баби Тіни подалась. Андрій ще з рейсу не повернувся. А хлопці звісно де – гульки правлять. Молоді ще, таким вдома сидіти – гірше будь-якої карі. Отож зі свекром можна вільно говорити.

– Ви, тату, не зважайте. То на мене туга просто напосілась. Усе мені Діброва на кожному кроці видається. А найгірше знаєте що? Не дає мені покою думка: невже мое дитя на чужині народиться.

Гриця від тих слів мороз проймає. Ще мить і вже сам розплачється.

– От що, доню, – всадовляє Вірку на стілець біля столу й сам присідає навпроти. – Вже досить того, що я гибію в чужих краях. Підійди до Андрія, попроси його гарненько, аби вам повернутись в Діброву. От побачиш – він послухається.

– Як то зробити? – злетіли доверху ластівкою бровенята.

– Андрієві ж через тиждень мають відпустку дати. От і поїдьте у Діброву на свята, погостюєте. А як настане пора повертатись, скажеш йому: ти собі, як хочеш, а я полишаюсь на Поліссі. Згадаєш моє слово – Андрій теж зостанеться. Я ж бачу, любить він тебе міцно. Через те й послухає.

– А як ні? – полохається Вірка.

– Вірне діло я тобі кажу. Ото повернеться з рейсу, відразу ж і напоуми його в гості надатись. Слухайся мене, дочко. Негоже весь вік душу катувати. Хочу, аби мої внуки у Діброві стежки топтали. Може, хоч колись Михалкова Гора оживе. Як не внуки, то хоч правнуки на тому місці оселяться. Може, й не доживу до того часу, то й на тому світі душа порадіє.

Гриць поволеньки почвалав до стіни, на якій висіла скрипка. Обережно торкнувся її стану, притулив до грудей, наче мале дитя.

– Що, любко моя, й ти з нами засумувала? – озвався наче до живої. Звичним рухом поклав на ліве плече, поглянув на Вірку.

– Доню, витри сльози. Не гоже тобі нині плакати. Хай вже краще плаче скрипка.

Зранку зійшов дощ, і по всій вулиці, де мешкали Поліщуки, стояли величезні калюжі. Цієї осені дощило й занадто. То оті озеречка, глибиною в коліно, наповнені рябою, з домішками мазуту водою (вулицею весь час курсували машини), й не просихали. Гриць уже замучився місити клятту глину. Надвір без галош чи гумових чобіт не висунешся. А від далекої ходняви на взувачку стільки отого добра налишне, що ніг не потягти. За такої погоди ні в поле, ні в город ніяк влізти. Дарма, що урожай зібрано, а роботи ж вистачає. На зиму ж ріллю підняти треба, аби вона в спокої відпочила, сили набралася. Та найбільша досада брала Гриця, коли уявляв, як його внучата по цій багнюці в гості до діда чимчикуватимуть. Адже сьогодні під вечір Андрій з Віркою

приїздить. Вибрались з Діброви у відпустку. Та й Софійку з Іванком діду-бабі показати хочуть. Параска другий день варить-парить, пироги на radoщах пече. Софійку доводилось уже бачити, їздили обоє в Діброву через рік після її народження. А Іванкові п'ятий рочок пішов, а ще й на руках не тримали. Ото лиш фото діти прислали та й потому. Що вже онук на Васька, дядька свого, схожий! Ну, як дві краплі води. Васько був минулоріч у брата в гостях. Після повернення натішитись ніяк не міг тими відвідинами. А сьогодні, нарешті, вся родина Поліщуків за одним столом збереться. Акурат і Петричок тиждень тому з армії повернувся. Параска всі дні від щастя мало не співає. А то все баба, як у розсіл опущена, ходила. Довго до тями не могла прийти, коли Андрій з Віркою вирішили в Діброві оселитися. Уголос голосила. День і ніч невістку словами розпинала. Бо ж по її милості Андрій полишив отця та неньку й подався у світ. У Параски середина виверталась від думки, що вони тепер будуть жити нарізно, за тисячі кілометрів одне від одного. Це ж ні тобі сина поспитатись, як йому щоднини живеться, ні онуча в будь-яку пору на руки не взяти. Неблизький світ, далека дорога. Скільки отих зустрічей навіку їм доведеться звідати? На пальцях можна буде порахувати. Ото як на іменинах у Софійки були, то Параска не стрималась, Вірці прямо в очі сказонула:

– Нічого так не хочу, аби лиш Господь послав тобі ще сина і через багато літ твоя невістка забрала його від тебе і повела за тисячі кілометрів. А хоч зобижайся, невістко, а хоч ні – таке моє материнське благословення.

Вірка виду про кривду не подала, лише ніяково посміхнулась, і в очах на мить спалахнув вогник тривоги. Зиркнула на Гриця. Той махнув знічев'я рукою: мовляв, не звертай уваги, хай собі гомонить. Бо сам тішився, не міг натішитись з того всього. Хай уже йому не судилось повернутись до рідної вотчини, зате насіння його в отій земельці проростає.

Під вечір на обійсті тісно від радості. Гармидер на весь куток. Своя сім'я зібралась нівроку, а ще й сусіди, та чи й не всі дібровські переселенці, що мешкають у Парамонівці, зібрались. Малий Іванко молотить ногами об поріг і в один голос кричить: “Дай качку!” По дорозі до дідової хати побачив в одній із калюж свійську птицю. У Діброві мало у кого качки водились. То ж заходився, аби йому зловили й дали в руки. Голосив до самого двору, ще й зараз не стихає.

– Е, внучку, хіба так годиться? – присів біля малого Гриць.

– А ходи-но зі мною до хати, побачиш, яка у мене штуkenція є.

– Яка? – протирає заплакані очі Іванко.

– Ходи, побачимо.

– Не хочу штуkenцію, хочу качку, – знову молотить ногами Іванко.

Гриць прожогом кидається до хати і за мить повертається зі скрипкою в руках. Жваво вдаряє смичком по струнах – й подвір'ям котиться весела мелодія. Онук від подиву розкриває рота, зачудовано поглядає, як дід витинає на отій штуkenції. Він уже забув за качку, ніби заморожений, вслухається в дивні звуки. Гриць пританцьовує від захвату ногами. Це ж треба, навіть малолітньому Іванкові до душі його скрипка. Може, ще й сам колись захоче навчитися грати, тішитись Скрипаль з онукового захвату, а той уже за хвилину знову заходиться плачем:

– Дай штуkenцію.

Параска просить гостей до столу, й майже до півночі в хаті не стихає гомін. Вже давно бачать солодкі сни заколисані казками дядька Васька Софійка з Іванком. У головах малого спочиває й скрипка. Весь вечір протримав у руках, не даючи нікому й доторкнутись до інструмента. А вкладаючись спати, наказав дідові, аби й скрипка на його подушці спала. Не стали Іванкові перечити, хай вже потішиться дитя. Хай пораює у діда на гостині.

Вірка порається разом з Параскою на кухні. І хоч відносини поміж ними натягнуті, немов тонка струна, обоє

не подають виду. Кожна свою кривду тримає при собі. Біля грубки попихує цигаркою разом з сусідом дідом Костиком Андрій. Якось дивно сьогодні він себе почуває. Начебто й сумував за батьками, начебто й приїхав у дім, де пройшли його юнацькі та парубочі літа, а в думках лише Діброва. Дивиться на батька, і такий жаль його проймає за тим, що старий нудиться на чужині. Он бесіднують з тіткою Мелашкою, яка мешкає за дві хати від Поліщуків, та все знай на житку свою нарікають.

– От, Мелашко, сиджу та й думаю. Нібито ми й добре тут розжилися. Всього вдосталь: пий-їж, що душа забажає, і гроші водяться, і в хаті порядки. Ще з порога роззуватись треба, щоб оті шматки на підлозі не закаляти. А мені оте не в радість. Хочеться сісти на дерев'яній лавці, видовжити ноги, на піч подивитися, млинців гречаних з сиром поїсти. Оком кинути на Михалкову Гору. Скажи мені, Мелашко, невже ото ми в цім краї і помремо? Невже в оцій глині нас і поховають?

– Е, Грицю, що тобі журитися. Ти хоч біля дітей живеш, жінка поруч з тобою. А мені що вже казати? Ні чоловіка, ні дітей. Рідня вся, щитай, у Діброві зосталася – брат, два небожі. Що я на цій чужині загубила?

– А ви, тітко, спродуйте все до біса та й поїдемо з нами, – кидає своє слово Андрій.

Мелашка розгублено поглядає довкола, на мить німіє, за тим знову озивається:

– Так що ж, Андрійку, я без запрошення поїду? Чи ж схоче хто клопіт зайвий до себе приймати? Якби своя хатинка яка там була, то я б з усією душею поїхала. А без запрошення не можу. Уже якось сама товктися у своїй хижці буду. Як геть обнедужаю, в богадільню заберуть. Тільки, як Гриць каже, дума бере, що глиною кості покриють. У нас на Поліссі дощик пройде, пилюку приб'є – не надихатися. На городі хоч до ночі порядкуй. А тут, як добряче розмочить, то можеш і не вилізти з отого глинища. А припече – земля

потріскається так, що в тих ровах і засісти можна. Он Тінина внука з Ростова приїхала літом до баби, тухлі модні натягла на ноги, на танці під вечір вибралась. То навпроти Жорика Боболовича як втрапила каблуками в оту порепану од сонця глину – на всю вулицю голосила, ніяк було витягтись. І каблук зламала, і на танці не дійшла. Спересердя наступного дня назад у город подалася. А вона, щитай, тутешня. Батьки в Парамонівці народились. І за які гріхи нас сюди закинуло?

На отих словах до кімнати якраз Параска увійшла.

– Вже на пару з Грицем заспівали. І що вам так та Діброва далася. От скажи мені, Андрію, чи набагато ліпше від нас ви з Вірою живете на рідній батьківщині? Не прийми, сину, за обіду, але, якби ми з батьком повсякчас не доточували, вам би там не з медом прийшлося б.

Образитись Андрій не образився, але матері відказав одразу:

– Поміч – то ваша ласка. Хочете – давайте, хочете – ні. Про це вас ми ще ні разу не просили. А скажу вам, мамо, так. Мені в Діброві й справді дихати легше. Де не кину оком – все довкола моє, – підвівся, обійняв Вірку, що стала на порозі. – А багатство моє – ось воно, та ще отам, у спальні на ліжку, сопе.

– Мій син, моя кров і плоть, – задоволено мовив Гриць й заходився припрохувати діда Костика хильнути на сон грядущий ще одну чарочку.

Недільний ранок озвався ячанням степових чайок та ще голосом швидкісного катера “Ракета”, який снував Доном від самісінького Ростова аж до Цимлянська. Сонячне проміння зачепилось за очерет понад Солонкою, від чого поверх води захлюпались вгодовані карасі.

Гриць ще раз обійшов свої володіння. На баштані, окрім смугастих кавунців, що ледве почали набиратись смаку, нікого. За годину й Пилип Петрович надійде, його зміна. Отож помаленьку можна збиратись та дибати до станиці.

Заодно й в контору заверне. Хоча й неділя, а Єгор Кузьмич на місці буде. Для Беспалова вихідних немає. Давно вже збирався Гриць повести мову про відпочинок. Та все оте збирання відкладав. Але, видно, час прийшов – пора на пенсію. Вже й так годки його давно по домівках висиджують, а він довкола станиці вартує: то на баштані горобців полохає, то відлякує крадіїв на тракторному стані. А ноги викручує – ради нема. Таки дається взнаки далекосхідна негода й роки поневіряння в таборах.

– Гаплик твоїй зміні, Григорію Михайловичу, – обірвав роздуми Гриця голос Пилипа Петровича. – Можеш сміливо до Параски на пампушки простувати. Доки дістанешся станиці на своїх шкандибах, уже й найпізніші сплюхи до столу сядуть.

– А куди, Петровичу, на старість спішити? Що не крок – усе ближче до смерті, – поправив бриля, закинув за плече свою стрельбу й поволеньки почвалав у напрямку Парамонівки.

Допоки дошкандибав до контори, аж упрів. На східцях уздрів Єгора Кузьмича в оточенні незнайомих Грицеві людей. Сивий чолов'яга в темних окулярах, жваво жестикулюючи руками, розповідав Беспалову, видно, щось веселе, бо той голосно сміявся. Обвішаний фотоапаратами молодик з коротенькою борідкою підтримував під руку низькорослу повновиду жіночку з копицею лляного волосся на голові.

– На ловця і звір біжить, – споважнів управляючий, забачивши Поліщука. – Приймай, Григорію Михайловичу, гостей. З самісінької Москви, з державного музею до тебе приїхали.

Гриць здивовано повів плечима. З якої такої нагоди його персоною у Москві зацікавились? Розгубленість розпосілась на його обличчі. Тож сивочолий незнайомець одразу взявся за пояснення.

– Григорію Михайловичу, дозвольте відрекомендуватись: професор Кудряш Антон Романович. Кажуть,

нібито у вас є цікава скрипка, роботи самого маестро Страдиварі.

– Та начебто так, – неохоче зізнався Гриць.

– Чи дозволите нам поглянути на своє диво?

– Коли вже заради такого діла з Москви їхали, то що ж – ласкаво прошу. Хата моя, щоправда, за кілометрів два від контори буде. Як на мене – трохи й далеченько.

– А ви не переймайтесь, Григорію Михайловичу, у нас авто, – кивнув професор у бік сірої “Волги”, що стояла в затінку пишної шовковиці.

Допоки Параска настановляла на стіл миски й полумиски зі всілякими наїдками, а невістка Катерина, дружина Петра, діставала з погрібця виноградне вино власного виробництва, професор Кудряш роздивлявся скрипку. Ще й ще раз прикладав лупу до клейма майстра, бережно торкався рукою струн, навіть прикладався носом до інструмента, вдихаючи запах лаку. Знавці кажуть, що весь секрет геніальності скрипок Страдиварі полягав в особливій рецептурі лаку.

– Ельвіро Борисівно, – звернувся професор до своєї колеги, – без сумніву, це вона. Звісно, що всі сто відсотків достовірності може гарантувати лиш детальна експертиза. Але я вам і без експертизи кажу: це Страдиварі. Нюхом чую. Вельмишановний Григорію Михайловичу, а повідайте нам, будь ласка, як оця унікальна річ у вас опинилась.

Збентежений таким виявом уваги, Гриць попервах аж розгубився. Але підбадьорюючий погляд Ельвіри Борисівни підштовхнув його до розмови.

– Я сам родом з України. В донських степах ми після переселення в 1952 році опинились. На скрипці навчився грати, як уже парубкувати став. Жив у наших краях музикант Юзик Островський, сам виходець з пінської шляхти. Ото до нього на третє село за тією наукою я й бігав. А брат Юзика був капельмейстером у військовому оркестрі. Наш край тоді

ще під Польщею був. Напередодні війни привіз брат Юзику скрипку десь аж зі Львова. Як Юзик на ній грав! Я так грати за все життя не навчився. А в 47-му, як суцужно з харчами стало, у Юзика навіть ноги з голоду розпухли, я виміняв у нього скрипку за два пуди жита. Повірте, аж заплакав Юзик, коли я зі скрипкою в руках до дверей рушив. Я вже й не радий був, зупинився на порозі та й кажу йому:

– На тобі, Юзю, скрипку. Хай і жито зостається. Що таке голод, я ще з таборів знаю.

А він як затрясється.

– Ні-ні! Островські не жебраки, щоб побиратись. Забирай, Грицю, скрипку.

Гордий був чоловік, правильний.

Едик, так звали молодика з фотоапаратами, дзигією вертівся по хаті, знімаючи Гриця зі скрипкою, його московських гостей. Зробив добрячий десяток знімків самої скрипки в усіх ракурсах. Вловив момент і відзняв Параску з невісткою, Петра. Видно, що знав і любив свою роботу, бо фотоапарат аж танцював у його руках. Сам Едик від того задоволено посміхався.

Тихенько про щось перемовившись з Ельвірою Борисівною, професор звернувся до Гриця:

– Григорію Михайловичу, а як ви дивитесь на те, щоб продати скрипку нашому музею?

– Та ви що?! Тож пам'ять мені яка про мій край, мою молодість, – заходився відразу Гриць. – Ні-ні!

– Та ви не поспішайте з відповіддю, Григорію Михайловичу, ми ж вам за неї не два пуди жита пропонуємо, – усміхнувся Кудряш.

– І що ж ви за неї платите? – поцікавився Петро, який уже з півгодини мовчки спостерігав за москвичами, спершись об новенький комод, що красувався в куточку просторої зали.

– Що ви скажете, коли ми за скрипку запропонуємо вам вартість новенької “Волги” або навіть і саму “Волгу”?

– Ого! – вирвалось у Петра.

– Що ого?! – заgrimів відразу по хаті голос Гриця.
– Хай і дві, і три “Волги”. Я свого слова не порушу. Мені оцю скрипку продати – все одно, що самого себе.

Добре знаючи натуру батька, Петро відразу припишк, увібрав плечі. У такий момент йому краще не перечити, все одно зробить так, як надумав.

– Люди добрі, не гнівайтесь, – стишивши голос, звернувся Гриць до гостей. – Не можу я інакше. Ця скрипка – моя душа. А як без душі жити? Вона ж мене кожен ранок пробуджує. З неї мій день починається. Не судить строго Гриця Поліщука за таку відмову.

До кімнати увійшла Параска.

– Гості дорогі, сідаймо до столу. Натомились з дороги, зголодніли... – поглянула на розгублені обличчя москвичів.
– А що таке сталося? Чи, може, мій чоловік чим образив?

– Ні-ні, що ви, Параско Іванівно, – заспокоїв господиню Кудряш. – Все правильно. Хочу сказати, що такі люди, як ваш чоловік, – нині рідкість.

– Еге ж, – озвався Петро. – Он професор батькові за скрипку “Волгу” пропонував. А той відмовився.

– “Волгу”? – перепитала Параска. – Пізно вже йому вчитись на машині їздити. Хай вже грає на своїй скрипці. Замолоду цьому ради не дала, а на старості й поготів не справлюсь, – кинула оком на Гриця, усміхнулась, якимось геть по-молодечому. – Його знаєте, як у Діброві, на Україні, прозивають? Скрипаль. А який же він Скрипаль буде, коли скрипку свою продасть? Сідайте до столу, люди добрі, картопля холоне.

Гості всідалися за хлібосольним столом, нічим не виказуючи свого розчарування. Катря з Параскою припрохували до наїдків. Петро з Грицем розливали в чарки напої. Розпашіла від домашнього вина та ситної їжі, Ельвіра Борисівна взялася розпитувати Гриця про сім'ю, про музичну обдарованість синів та онуків.

– Грають хлопці на гармоні, гітарах, бубнять, як є нагода. А ось на скрипці так ніхто й не навчився. Може, з онуків хто придатним буде до цього діла. Чи Андрієві Іванко з Софійкою, а може, Петрів Мишко. Чи Василю Бог дітей зішле, щось давно він у нас холостякує. Я ж не вічний. Колись прийде пора – і відійду, а скрипку комусь припоручити тра буде. Одне діло, як просто на стіні, за ікону, висіти буде, наче у ваших музеях, й зовсім інше, як тішитиме людські серця своїм голосом. Я поки молодшим був, ого! – не одне весілля відіграв. Та й так, а чи журба в душі, а чи радість у домі, як скрипка заграє – світ для мене враз міняється.

Усміхнувшись краєчком вуст, професор Кудряш поважно мовив:

– То, може, ми, нарешті, почуємо вашу гру, Григорію Михайловичу.

– Та... – знітився Гриць. – Ви, мабуть, вчених музикантів звикли слухати, отих, що по телевізору на великих сценах виступають. А я ж самоук.

– То нічого, – підбадьорив Гриця Антон Романович. – Скрипка Страдиварі в будь-яких руках звучить чарівно. Ви зі мною згідні, Ельвіро Борисівно?

– Ви, професоре, як завжди маєте рацію, – кивнула білявка і, знітившись, трішки відсунула від себе таріль зі смаженими коропами, якими до цього залюбки смакувала.

Гриць старанно витер серветкою руки, поправив на собі сорочку, заглянув сходу в дзеркало, чесонув гребінцем своє рідкувате волосся довкола лисини і аж тоді підійшов до скрипки.

– Такій поважній публіці я ще й зроду не грав, – проказав червоніючи, прокашлявся й урочисто мовив:

– “Полонез” Огінського.

Москвичі зручно вмоцувались у своєму авто. Параска втулила до рук Ельвіри Борисівни торбинку з харчами, відкинувши будь-які заперечення про незручність.

– Це вам на дорогу. Москва не так близько, а домашнє – воно лїпше навїть ресторанного.

Гостї дякували, вже вдєсяте казали слова прощання. Нарештї рушили. Професор ще раз махнув Грицевї рукою і мовив до своїґ супутникїв:

– Цїкавий суб’єкт цей Григорїй Михайлович. Якби він народився і вирїс в не забутому Богом краю та отримав вїдповїдну освїту, мїг би стати генїальним скрипалем. Хист у нього неабиякїй. І це при тому, що музикою він почав займатися уже в юнацькї роки.

– Якїй він не є, а ми, виходить, марне в таку дорогу пилували, – вїдкавав професору Едик. – Дїдок, певне, хитрий жук, знає, що скрипка ця не одну “Волгу” коштує, ото й не схотїв за таку цїну балакати.

– Е, молодий чоловїче, не тими мїрками ви людей мїряєте, – поглянув сердито на Едика Кудряш. – Є речї, якї взагалї не мають цїни. Має сенс Григорїй Михайлович: як можна продати власну душу чи пам’ять?

Дорога закурїла, завертїлась вервечкою, а далї струною пролягла помїж широченних степїв, над якими поволеньки опускалось натомлене спекою надвечїр’я.

Дїброва. 1982-83 рр.

Максим занедужав ще з лїта. Якось раптово ослаб. Бувало, на милицях видовбеться на подвїр’ячко. Помаленьку до садка добереться. Постойть помїж вуликїв, пошепочеться про вїщось з бджолами. Нїбито й полегшає старому. А в хатї прямо мїсця нема. І злїсть бере на власне безсилля, і розпач якийсь упав на плечї: то так старїсть глумиться, а з нею вже не посперечаєшся. Хоч скач, а хоч плач – нїякого вїдкupu не бере. Восени сват з Дону приїхав, Гриць Полїщук. Максим все нїяк не мїг пригадати, звїдкїля помїж ними колись ворожнеча взялася. Та клята пам’ять пїдводила, давалася

взнаки контузія. Ніби крізь сон бачив розгублене лице Гриця, оповиту тютюновим духом хату, дібровських мужиків. А зв'язку поміж тим усе ніяк не знаходив. Добре знає, що багато літ якось по-особливому реагував на Поліщука, аж допоки їх не примирили діти – Віра з Андрієм. Тепер у них з Грицем спільні онуки, аж троє. Віра після сорока літ відважилась Марійку на світ Божий привести. Хату вони затіяли добудовувати. Максим тому вельми противився. Чи не ліпше було б нову звести? Ще кілька років та й приведе Іванко невістку. Було б де молодим жити. Ні, уперлись до старої хоромини нові стіни доточувати. Хто вже його, німічного, послухає. Ото сват приїхав, аби трохи дітям допомогти. Максима прийшов відвідати.

Сиділи на колодах під пишним каштаном. А й вимахав за стільки літ! Його Максим маленьким паросточком увіткнув біля плоту. А тепер розрісся, наче те райське дерево.

– Що, свату, нездужається? – перепитує Гриць.

– Ет, яке вже здужання в такому віці? Ти ж на цілий десяток молодшим будеш. А на старості така різниця великою видається.

– Літа – як вода, збігли – й не зогледілись коли. А що зрідка ще бачились – то й не віряться, що до нас так швидко ота сива пора завітала. Усе здається, от ніби вчора стрічались, а воно вже літ шість збігло, як востаннє я до Діброви навідувався, – у тон сватові мовить Гриць.

– Скажи-но мені, свату, як ти стільки літ на чужині зумів прожити? – тривожить Максим отим питанням Грицеву душу.

– Як? От провисів, як на сухій гілляці самотній листок. За що так Господь накарав – не збагну.

– Видать, усе хотів знайти, де воно краще живеться. А воно, Грицю, ніде ліпше немає, ніж у своїм краї.

– Не ятри мені, свате, душу, – кидає журливо Гриць. Я ото вчора під вечір на своє місце ходив поглянути, на Михалкову Гору. Не впізнати стало. Рівчачок наш майже із

землею зрівнявся. На горбочку сосни взялися, довкола поле лежить. А груша моя жива ще. Віриш, аж заплакав. Я своїм хлопцям не раз казав: як помру, відвезіть мене у Діброву, й на могилках не ховайте, а під грушею, на Михалковій Горі. Отам я й раюватиму. Та хіба ж вони, іроди, послухаються? Скалять зуби: яка тобі, батьку, різниця, де лежати, земля кругом однакова. Кругом да не кругом. Засипле тебе на Дону глина й вік отак лежи? Від спеки камінням буде тиснути, а від дощу багнукою тебе в полон візьме. Пропади воно все пропадом.

– А я з Діброви вже нікуди, – поглядає Максим у сизе осіннє небо. Десь за околицею чутно курличуть журавлі. – Летять. Хай собі. Навесні повернуться. Може, й доживу, зустріну.

– Щось ти, сваток, рано на той світ став збиратись. Нам ще Софійку заміж віддавати, Йванка до війська спровадити тра буде. А про малечу я вже й мовчу.

– Е, Грицю, то вже без мене. Чує серце: недовго вже залишилося. Я ось що хотів тобі сказати, свате мій, Григорію Михайловичу. Ти зла на мене не тримай, пробач за давню обіду.

Гриць розгублено поглядає на свата. Видать, й правда зібрався Максим у далеку дорогу. Вся Діброва знає: Лукашевич – гордий чоловік. А тут раптом пробачення за давнє просить. Поклав руку на сватове плече, окинув поглядом довкола так, начебто життя своє проглядав. І такою суцєю дурницею видався йому отой конфлікт у далекому сорок шостому. Аж дивно, що стільки літ через нього ворогували. Молоді були, гарячі. Кожен свою істину боронив. Тепер у них з Максимом одна істина – старість.

– Як кажуть, хто старе пом'яне...

Він помирав у ту пору, коли саме почав квітувати його садок. Як любив Максим оті благодатні дні, коли в білосніжний вельон зодягаються яблуні, й старі, й геть

молодесенькі. І довкола витає аж до млості солодкий трунок пахощів, від яких забиває подих. Як раюють о цій порі бджоли на його пасіці. Припадають до кожної квіточки. Зранку до вечора витинають серед саду свою дивну мелодію. Отак би вічність її слухав і не міг би насититись. Максим знав, що то остання його весна, і був вдячний долі за те, що відходить у небуття саме о такій порі. У хвилини, коли до нього поверталась свідомість, безкровними вустами шепотів молитву подяки за все, що звідав у цьому житті.

Віра якраз годувала Марійку, коли Андрій прочинив двері в кімнату. Підняла на нього очі і все відразу зрозуміла. Зойкнула тихесенько, аби не злякати дитя, й чимдуж кинулась до батьківської хати, що стояла посеред розкоші саду через доріжку від їх з Андрієм обійстя. На порозі її стрів розгублений Сашко. Кілька годин тому він приїхав із Залісся.

– Нема, Вірочко, більше батька, – зронив гіркі слова й заледве проковтнув давучий клубок болю.

Не тямлячи себе, впала біля ліжка, опустила голову на батькові груди, залилася слізьми.

– Віро, не тривож його, не треба, – заходилась біля доньки Мар'я.

– Дай, Боже, і нам до його літ дожити, – підійшла до сестри Надія. – Піднімайся, в тебе дитя мале, піднімайся, – взяла Віру попід руки, силоміць всадовила на саморобний табурет. – Посидь, подивися, поплач тихенько, не надривайся. Андрію скажи, хай Софійці дасть знати. Обидиться, що без неї діда ховатимуть. Назавтра, може, й дістанеться додому. Київ не так і далеко.

На подвір'ї Лукашевичів людно. Чи й не вся Діброва зійшлася попрощатися з дідом Максимом. Сашко із Залісся духовий оркестр привіз. Батько ж ветеран, з почесними потрібно поховати. Хай всі бачать: неабиякий чоловік помер. Скільки літ у Діброві він для всіх за найпершого порадника був. Не біда, що на милицях, а слово його і в район, до

області діставалось. Було, що й до Києва та Москви долітала правда Максима Лукашевича. Всі знають: якби не він, то, можливо, і Діброви досі не було б. Усіх начисто у п'ятдесят другому переселили б на Дон. До ЦК тоді звернувся. Не побоявся нічогісінько. Все своє життя він не терпів несправедливості, завжди на захист правди ставав. Його осуду боявся винуватець будь-якого конфлікту. Потрясе старий Максим кульбакою в повітрі – і знітиться той бідолаха від сорому більше, ніж би зіщулився від дужих кулаків.

Травневий день аж заливається від сліпучого сонця. Бринить блакиттю високісся. Його раптом навпіл крас тужлива мелодія оркестру. До ніг похоронної процесії опадають пелюстки яблуневого цвіту. В жалобі над довжезною колоною висне бджолиний рій. Отак до самісінького кладовища снується небом той печальний шлейф. Люди кидають погляди доверху, шепочуться поміж собою. Дивина та й годі: бджоли свого господаря в останню путь виряджають.

До Мар'ї тулиться Явдоха Миколайчук, мати свахи Параски. Баба Явдоха вже давненько дев'ятий десяток розміняла, а ще така, нівроку, справна.

– Ой, Марйочко, – шепоче удовиці, – видать, не простий чоловік був твій Максим, коли в останню путь його навіть бджоли виряджають. Калікою з фронту повернувся, як достойно жизнь прожив. За те йому й почот од усіх. А ти вельми не переймайся. На все воля Божа. Я свого Йвана на двадцять літ пережила. Зразу трохи марудило, а там звиклася. Щоб діти живі були, онуки з правнуками. А нам, старим, уже таке...

Мар'я мовчить. Бо що оті всі слова? Так, одна порожня балачка. Ще нагомониться опісля. А зараз її душа німує. Піввіку в парі з Максимом прожили. Нелегко було, ой, нелегко. Замолоду – біднота, а потім – війна, а опісля – Максимове каліцтво. Далася їй взнаки ота клята контузія. Не раз сльози ковтала, образу під ноги брала. А що вже на своїх плечах роботи всілякої витягла! Який з чоловіка на милицях

в домі господар? А таки пара була, порада. Тепер ось одна зосталася. Діти, слава Богу, добрі й онуки неабиякі. Сашко начальником колони механізованої працює. Його у Заліссі он як поважають. На похорони батька цілий автобус людей приїхало. Не на гулянку ж вибралися, щоб підтримати Сашка, у горі посочувувати. Добре, що Віра з Надькою поруч живуть. Завжди для матері підмога є. Онуки в інститутах вчаться. Лідочка інженером буде. Надя сама не грамотна, а доньку з усіх сил старається вивчити. Софійка – та все щось пише, пише. У Києві на того писаку вчиться, колись мо' в якій газеті працюватиме. Видно, у діда вдалася. Максим великих шкіл не закінчував, а вельми був придатний до писанини. Голова хоч побита, а метикував добре. Вчителі зі школи до його на пораду приходили. Згадка про Максима знову скорботою лягає на душу, давить тягарем. Мар'я чує, як біля серця рветься якась тоненька ниточка. Видно, недовго вже їй без Максима по цьому світі ходити. Хоч і з ним тяжко приходилося, а без нього вже ніяк.

Звела очі до неба. Поглянула на тужливий бджолиний рій. Здавалося: ще мить – й він впаде на труну. Від того ставало аж моторошно. Біля самісінького кладовища рій раптом на очах став танути і за якусь мить щез безслідно, став маревом, про яке ще довго після Максимових похорон балакали дібровляни. А ближче до осені з пасіки Лукашевичів десь у момент ока вимерли всі бджоли. Була пасіка – й не стало. Такої оказії в селі й не пам'ятали, аби вслід за господарем і пасіка звелася. Таки, видно, є якийсь зв'язок кривдності в природі.

Околицями Діброви блукає вечорова тиша. Розпинає свої вітрила понад Градою, Старим Селом, бере в полони Нивки й Соломіїн Закуток. Затомлений літнім днем край досі вже спочиває. Назавтра чекають нові клопоти й турботи. Нескошений луг за Горовахою, не пройдені гони бурякового поля біля Загаття, незібрана чорниця, що лисніє стиглими

боками в Кадубках. Тільки поспівай за роботою, бо червнева пора на все гаряча.

Як же сумувала Софійка в гамірній столиці за оцим розкішним сільським літом! Хай і натомишся за день так, що вже й ніг не чуєш, а торкнешся ними прохолодної сизої роси, вдихнеш пахощів дідового саду – де й подінеться весь отой тягар. Особливо, коли знаєш, що біля Лукашевого місточка тебе вже з півгодини очікує Юрко Семенюк.

Дивні у них з Юрком відносини. І на кохання не схожі, і звичайнісінькою дружбою оте не назвеш. Начебто і не байдужі одне до одного, а все ніби якась межа поміж ними зачарована. Коли поруч, в одному місці, на відстані протягнутої руки обоє – все ніяк не зважаться ступити одне одному назустріч. А коли висне над душею розлука в кількасот кілометрів, здається, птахою волів би скинутись, аби швидше зустрітись. Софійка знала, що більшого кохання в неї не було, та, певне, й не буде в житті. А ось чи й вона так само запала Юркові в душу? Він про свої почуття говорити не любить. Та й про те знає Софійка, що Юрко геть не байдужий до Лесі, доньки тітки Олени Антосьчиної, найпершої її подруги. Скільки бувало зоряних вечорів вони ділили на трьох. Розповідали кумедні історії, заливаючись від сміху, цілісіньку ніч гуляли околицями Діброви, палили багаття біля Михалкової Гори.

– Який чарівний куток, – шепотіла в ніч Софійка.
– Отут колись мій дід народився, і батько. Виходить, це моя найперша батьківщина. Я б теж воліла колись тут жити.

– А як же мрії про центральні періодичні видання? Видатна журналістка і забута Богом Михалкова Гора – речі, на мій погляд, несумісні, – під'юджує подружку Леся.

– До видатної нам ще далеко, а Гора – ось вона, поряд. Тут все моє, до болю рідне і близьке, – зітхає Софійка.

– Підеш у світи й забудеш про весь оцей закуток. Раз у п'ять років будеш провідувати нас, грішних, – закидає Юрко. – Хто до чого прагне, те і здобуває.

Дивний він, цей Юрко. І чого так запав у душу? – знову перестрибує думка з минувшини у сьогодення. З часу її приїзду на канікули бачаться чи не щоднини. То до Леськи в гості завітають, а то знову полохають сільські околиці своїм реготом, за звичкою разом, усі троє. Нагулявшись досхочу, проведуть додому подружку, а потім повертаються на свій закуток. Якусь хвилю постоять край воріт та й розійдуться. А сьогодні він зустріч назначив. Будуть лише вдвох. Чи сказати що важливе хоче? Можливо, оприділився зрештою, хто йому в житті потрібен: вона чи Леська?

Навшпиньки, аби не розбудити Марійку, що не так давно приснула на її ліжку, Софійка прошкує до дверей. На порозі наштовхується на матір, для якої всі домашні клопоти закінчуються далеко за північ. Ото якраз несе до хати свіжої криничної води. Така вже звичка у неї, як би не стомилась, а на ніч мусить зачерпнути відерце холодної води.

– І куди ото в таку пору? – швидше для годиться перепитує доньку.

– Мамцю, не сердься – я довго не буду.

– Еге ж, довго не буду, – про людське око буркотить Віра. – Напевне, знову з Юрком до світанку проवेशтаєтесь. Завтра ж збиралась до лісу.

– Завтра буде завтра, – цілує неньку в загорілу щоку і вже спішить до Лукашевого місточка.

Серце вистрибує з грудей, пливе десь у безвість земля з-під ніг. Вона стільки часу очікувала на цю зустріч, так краялась думкою: чи ж покличе її коли-небудь Юрко, чи відважиться на таке. Дочекалася. Від бурі дивних почуттів, що нуртували у її грудях, ладна була посміхатись кожній зірочці в небі, розцілювати новеньку хвірточку, за якою лежить стежка до Юрка. “Швидше, швидше,” – підганяє Софійку шалена думка. Й вона чимдуж мчить назустріч коханому. Ще мить – і околиця Старого Села, і принишклий від втоми Лукашевий місток. За день через нього стільки люду перейшло, поспішаючи то на поле, то

до лісу! А тепер він прийме в свої обійми їхнє з Юрком побачення.

Ноги топляться в соковитій траві, роса торкається вже колін. Трохи незручно в такі мандри пускатися на височенних підборах, але ж без них вона Юркові ледве попід руки сягає.

– Привіт! – полохає ніч його голос, а дужі руки вже кружляють Софійку довкола себе.

– Віддай мене мені, – шепоче дівчина оті дивні слова, що в її розумінні означають: опусти мене на землю.

Вони переходять місток, бредуть навмання, рахуючи в небі зорі. Їй так добре, погідно поруч з Юрком. Ось так би їти поруч усе життя...

– Ти на все літо приїхала додому? – виводить її із замріяного стану його голос.

– У серпні – будзагін.

– А я післязавтра відїжджаю, – ошелешує дівчину звісткою.

– Куди? – дивиться сполохано на його постать.

– Хочу трохи світу побачити. Тюменський край давно вабить. Тепер є можливість там побувати. Павло Васильович, зять діда Олексія Чаплюка, кличе до себе, в бригаду буровиків.

Вона довго німує, повна розпачу позирає в небесний простір. Бачить, як сліпучим сяйвом спалахує прямисінько над ними зірка й кане раптом у безвісті. На щоці Софійки струменить пекуча стежечка сліз.

– Ти чого так припишкла? – Юрко торкається руками її стану. – Замерзла? – пробує схвати її в своїх обіймах, але від того Софійці стає ще холодніше.

– Юрасю, ти справді їдеш? – перепитує, сподіваючись на заперечливе “ні” у відповідь.

– Справді, мала, справді.

Вона вже не чує тих слів, які він мовить далі. На серці стає так щемко, здається, вона за хвилину рухне додолу. Опускається поволі на коліна й всідається посеред високої, посрібленої рососою трави.

– Егей, Софіє, ти чого? – прагне підняти її Юрко, а за тим і сам вмощується поряд й силоміць садовить дівчину собі на коліна. – Що трапилось? – запитує вдавано сердито.

– Нічого, – ковтає слова разом з клубком болю й тими ненависними слізьми. – Нічого не трапилось, – струшує головою. Хвилинку мовчить, а далі озивається знову. – Юрко, можна тебе щось запитати?

– Я весь твоєї увазі, – лоскоче кумедно волоссям її щоку.

Вона набирається сміливості й майже скоромовкою випалює:

– Скажи, я тобі потрібна?

Його рука опускається з дівочих пліч й десь губиться в холодній росі. Здається, він мовчить цілу вічність. А потім його слова крають навпіл ніч і Софійчине серце.

– Якби я знав відповідь на це питання – то не їхав би звідси за тисячі кілометрів.

“І якого біса я вдягла ці кляті підбори?” – гарячково хапається за сторонню думку Софійка. Миттєво знімає з ніг такі огидні для неї в цю мить босоніжки, підхоплюється на ноги.

– Щасливо тобі! – гирчить полином її голос. А за мить вона уже біжить щосили, не озираючись і не тямлячи куди: від розбитих мрій, від Юрка, від себе, прагнучи, аби якнайшвидше скінчилася ця ніч і на порозі спинився ранок.

– І довго отак ми ще будемо спати? – пробуджує Софійку голос брата Іванка. – Ніч десь бродить, а вранці не добудитись. Ти ж ввечора просила відвезти тебе до лісу. Уже всі добрі люди по половині кошеля чорниць набрали, а ти все сни солодкі додивляєшся, – вдавано буркотить він. – Вставай, сплюхо! Я отому твоєму Юрасю на прощання боки намну. Нічого, що молодший.

Згадка про Юрка боляче шпигає в серце.

– На яке прощання? – зводить на брата запитальний погляд.

– Ти що забула? Я завтра до Харкова їду. Так що сьогодні останній день під твоєю владою перебуваю.

Іван недавно закінчив навчання в технічному училищі й тепер стажування проходить у Харкові, на тракторному заводі. Тиждень тому приїхав додому, відпросився у майстра, аби батькові допомогти з косовицею. У того на роботі запарка, нема підмінного, нема на кого машину zostавити, бо із Залісся до Діброви саме стали асфальт прокладати. Майстер сам родом із Західної, ото і поставився з розумінням до Іванкового прохання.

– Ванько, а може, ну його, той завод. Залишайся дома, підеш у батькову контору на роботу.

– З чого б то раптом отакі у тебе забаганки? – підозріло поглядає хлопець на Софійку.

– Непевне це якесь місце. Чула, що всіх наших західняків звідти прямо в Афганістан відправляють.

– Це тобі таке в столиці міністр оборони повідомив? – вишкірив до неї свої рівні зуби брат.

– Тобі усе смішки. Знаєш, як ми всі переживаємо. Восени призов.

– І чого ти боїшся? Хіба забула, що у Польщі дядько Василько живе. А хто має за кордоном родичів – служити за кордоном не буде. Так що піди до баби Женьки ляк пошептати і не бери дурного в голову. Вставай, Сонько-сплюхо, відвезу тебе до лісу. Ущипнув сестру за щоку і рушив до дверей. На порозі зупинився і, посміхаючись білозубо, проказав:

– А Юркові таки намну боки. Бо, здається мені, очі в тебе сьогодні сумують саме через того телепня.

Іванко вже давно надворі, а вона знову крається, пригадуючи зустріч з Юрком.

– І хай собі, – шепоче ледь чутно. – Хай мандрує у свою Тюмень, хай шукає складні відповіді на прості запитання. Стільки й світу у віконці, що Юрась Семенюк. Зрештою, я теж поїду. Практика, навчання, робота. І взагалі,

що мені в Діброві робити? – похнюпилась дівчина й знову почала ковтати сльози.

Сонячне проміння загойдалося на рожевих фіранках широченних вікон й погожий літній ранок заповнив кімнату. Від того видива враз додалося настрою.

– Життя покаже, – заспокоїлась нарешті Софійка й подалась на подвір'я, де нетерпляче гарцював на мотоциклі синьоокий Іванко.

Мар'ї вже давно нездужалося. Й зроду доброго здоров'я не мала, а після смерті Максима якось геть зле стало. Добре, що хоч дочки поруч. Й Сашко частенько із Залісся навідується. Клопітно їм з нею, своїх турбот всіляких вистачає. Он у Віри яка ще дитина маленька. Андрій вічно в дорозі. Ото всеньке своє життя одну машину править і більше нічого. А Вірка ж звиклась. Правда, що треба по господарству чи для дітей щось дістати – він за все в одвіті. Та й для Мар'ї завжди і ліків привезе, й доктора доставить. А тепер у них новий клопіт – Іванка до армії вирядити. Днями з Харкова приїхав. Повістка на руках. Зраночку завтра вирушатиме. Сьогодні в хаті вечоринка, а бабі й геть погано.

– Видно, зовсім стара заниділа, – зітхнула Мар'я. – Хоча б біди якої не наробити дітям у такий відповідальний момент. Он на вулиці вже й музика заграла. Певно, молодь заходилася танцювати. Мар'я прокашлялась, силкуючись хоч трішки привстати з ліжка, аби було видно вікно. Де там, хіба вже то її сила. Рипнули двері, хтось вбіг до хати. Повернула голову – Іванко, новобранець.

– Онучку, – усміхнулась ледь-ледь, знову силкуючись підвестись.

– Лежть-лежть, бабуню, – кинувся Іван до неї.

– А що це ти не гуляєш? – дивиться в його сині очі.

– Думаю, допоки не спите, погомоню трошки з вами.

Завтра раненько відїжджати.

– Ти на мене, Йванку, не зважай. Іди собі до молоді, гуляйте на здоров'я.

– Встигну ще. Як ви почуваетесь?

– А що я? Віджила своє. Вам би Господь здоров'я послав. Якось ти ненажано йдеш. Все казали, броня тобі на заводі буде, а воно он як вийшло. Я думала геть додому повернешся. Ти ж все гомонів, що дідову пасіку заново відродиш. Мабуть, не дїждусь я того.

– Е, бабуню, – погладив її біле, мов сніг, волосся. – Не говоріть такого. Ви ще поправитесь. А два роки хутенко пройдуть. Я повернусь, і побачите, яка ще у нас пасіка буде! Навіть більша, як у діда Максима.

Іван підійшов до великого портрета на стіні. Поглянув на обличчя Максима Лукашевича за молодих років. Дядько Сашко дуже на діда схожий. Поруч фронтові нагороди висять. Он скільки їх було у діда. Він навіть ніколи не замислювався над тим, якою героїською людиною був його дід. Пам'ятав ще з дитинства його цікаві розповіді про війну. А підріс, то вже й не вельми дослухався до отих фронтових спогадів. А тепер уже пізно. Відвоював дід своє.

– Час мені вже, бабуню! Бувайте! – нахилився, поцілував її руки, торкнувся головою кволикх грудей.

– Бережи тебе Господь! – прошепотіла тихенько. – Вертайся швидше.

На порозі Іван озирнувся. Мар'я видалась йому сивою безпорадною голушкою. В серці відчув млосний щем.

– Ви мене тільки дочекайтесь, – усміхнувся до неї соняхом, – бо все життя обіду матиму.

На сільській зупинці гамору, крику, а лише шоста ранку. Темінь довкола. Осінній день запалюється пізенько. Блимає проміння кишенькових ліхтарів, жевріють вогники цигарок. Віра вже всоте наказує сину:

– Не полиши в дорозі торби з харчами. Й напиши відразу, – витирає мокрою хусточкою очі й знову докоряє

йому: – Просила ж тебе, покидай той завод, вертайся додому. Тут свій военкомат, може, де ближче служити відправили б. А на чужині хто за тебе потурбується? Ще зашлють бозна-куди.

– Мам, не переживай ти так, усе буде добре, – тулить до себе худеньку постать. А далі все сипле жартом до сестри: – Сонько, без мене заміж вийдеш – все життя ворогом будеш. Чуєш?!

Софійка й собі тулиться до брата, цілує його завихрений чуб. Поряд хтось тихенько зітхає. Промінь ліхтаря висвітлює п'ятнадцятирічну сусідку Томку.

– Томочко, ти чого? – підхоплює Іван на руки дівча. – Не журись, малеча. Чекай мене і я обов'язково повернусь, – кружляє з Томкою у танку, опускає її на землю, а далі, напустивши на себе серйозного вигляду, каже дівчинці:

– Дочекаєшся, обов'язково одружусь з тобою.

– Автобус! – виривається з натовпу чийсь голос. Рейвах, метушня. Віра, скільки є сили, тисне до своїх грудей сина, вицілює його очі. Як шкода, що в оцій темені не видно їх кольору неба... Дівчата шарпають Іванка з усіх боків, наспіх цілують. Хлопці підхоплюють солдата на руки, тричі обносять довкола автобуса. Біля самісіньких дверей Андрій хапає сина в обійми, міцно притискає до себе й шепоче гарячим, повним лихого передчуття голосом:

– Чому? Чому тебе забирають? Мали ж залишити на заводі. У них же брак токарів. Що сталося?

– Тату, я написав заяву, добровольцем в Афган. Пробач, тату, й матері зараз нічого не кажи.

Його останні слова губляться в прощальному гаморі. Андрієві туманиться голова й лещатами тисне серце. Як добре, що Віра не бачить, як змінилось його лице. Як добре, що вона ще нічого не знає.

Кандагар. 1986 р.

Десь поруч немилосердно тріщали автомати. В ущелині димів БТР. Як на зло знову заклонило радіостанцію. Ефір вперто не хоче підкорятися. Зовсім поруч просвистіла куля. Іван підняв голову. Чи нікого не зачепило із своїх? Так і є. В кількох метрах від нього лежить Олежко Федорін. Миттю кинувся до хлопця. Тихий стогін, якісь беспорядні слова. Гарячкова думка шугає у просторі: Олежка потрібно винести звідси, допоки чергова хвиля атаки душманів не накриє їх з головою. Швидше, швидше туди, вниз, де стоять бетеери. Господи, який же він важкий, оцей їх Киргиз. У взводі всі так звали Федоріна, бо хоч був за національністю росіянином, а до служби проживав у Киргизії. Від запаху крові Івана аж нудило. Видно, серйозно зачепило Киргиза. Будьте прокляті ці гори Калат. Не гори, а пастка, в якій опинилося відразу чотири армійські бригади. Тепер у цьому пеклі більше сотні трупів тих, з ким ще донедавна бачився і спілкувався. Іван чіпляється за каміння й валиться додолу. Гарячково обмацує Олежка. Чому він затих? Пульс...Серце... Все, нема більше Киргиза. Що робити далі? Бій не вщухає. Потрібно повертатись до радіостанції. За мить команда начштабу Хайрова – відходимо! Ноги горять, бо під ними горить земля, навіть каміння. Знову шалений свист. Іван пригинається, закриває обома руками вуха, бо здається, що від того звуку оглухне навіки. Раптова тиша. Обводить довкола очима. Розкинувшись горілиць, за кілька метрів від нього лежить майор Хайров. Поряд нікого. Іван виє диким звіром. Ну що, Поліщук? Один уже помер у тебе на руках. Чи не забагато на теперішній день? Чіпляючись за каміння, дістається до майора. Гарячково обмацує його тіло – живий. Чи пощастить їм вибратись з цього пекла? Піднімає Хайрова на своє плече. З такою ношею далеко не зайдеш. Де знайти сили?

– Ну що, майоре, прорвемось? – запитує швидше у себе, бо Хайров у цю хвилину все одно його не чує. Повільно,

крок за кроком, він долав той путь довжиною у шість кілометрів. Чіплявся, падав, піднімався і знову йшов. Прокляті скелі: і не шезнуть вони, не проваляться в безодню. Несамовитий біль ламає тіло. “Чому так тяжко?” – шугає у хворобливій свідомості думка. Здається ж, не поранений.

Поволі згасає пекельний день, і в тому оповитому вогнем надвечір’ї Іван бачить, нарешті, своїх. Начштабу відправляють у медсанбат. Поліщук витирає на губах запечену кров й раптом відчуває, як полум’ям обдає закривавлені ноги. Він дивиться на них, і з жахом усвідомлює, що вони без нігтів.

– Ну й сволота наш начштабу, – лається на кількох мовах відразу Валік Кравченко, скормлюючи крихти хліба рудому цуценяті, якого хлопці підбрали під час останнього рейду ближніми кишлаками.

– Хавай, Душмане, хавай. Бо прийде дядько Рустам і відніме твою пайку, як відмінив наказ про нагороду нашого Ваню. Не, пацани, ви скажіть, чи ж не сволота Хайров?! Поліщук його від смерті порятував, на плечах виніс з поля бою, а він йому таке запаadlo влаштував.

– Що ти завівся? Цілий ранок одне й теж товчеш, – обриває Валікову балаканину Ваня Пронько. – Нікому від того не легше. Чув, що майор сказав: відмінюю рапорт про нагороду, а міг би й під трибунал віддати. Так що виходить: Ваню ще й пофортунило?

– І чого він так вчепився? – підтримує Кравченка Серьога Демидов. – Ну погуляли пацани кишлаком на честь Ванових іменин. Разом гуляли, а в одвіті один Поліщук. – Демидов кладе свій акемеєс на броню бетеєра, підходить до Івана, який розглядає фотографії рідних. Вчора з листом отримав.

– Диви, Серього, це Марійка. Отака малява була, як мене призивали. А як за півтора року виросла. А це батьки з старшою сеструхою. Софія в нас – майбутній журналіст.

– От-от, – підсідає до них Валік. – Хай твоя журналістка приїде в наш сонячний Кандагар і напише, як обламують бойових пацанів.

– Валік, ти справді дістав. Досить уже, – хмурить брови Іван. – І так шкребе на душі. Все-таки орден Червоної Зірки мав бути. Повернувся б додому, поруч з дідовими нагородами повісив би. У мене знаєте, який геройський дід був! За крок від Берліна поранення отримав.

– Ех, Ваню, щасливий ти чоловік, – плескає його у плече Валік. – І сестри у тебе є, і батьки живі. І дід геройський мужик був. А у мене на всьому білому світі з рідні – ні душі. Отакий бомжара, як наш Душман, – цілує цуценя в писк.

– Ну що, руда псино, будеш мені за брата?

Душман третєся об коліна хлопця, скавчить, зазирає Валіку у вічі.

– На, хавай далі, – відламує крихти від чималого шматка хліба.

– Ти не дуже старайся. Весь хліб собаці згодуєш, а самі знову гречку лопати будемо, – зауважує Валіку Демидов.

– Ні, то життя? У Союзі, певно, жратви від пуза, а нас два тижні підряд на одній гречці тримають. Я після дембеля до кінця своїх днів до цієї каші не доторкнуся, – знову заводиться Кравченко.

Біле азіатське сонце шкварить немилосердно. Хлопці ховаються під маскувальним тенем довкола бетеерів. Нудьга. Демидов витягує з кишені хебешки маленький портативний радіоприймач. Ловить хвилю. Балаканину коментаторів змінюють уривки симфонічної музики.

– Рок шукай, – озивається Валік. – Що ти всяку муру ловиш?

Серьога трясє радіоприймача, крутить диск, звідтіля доноситься якась тріскотня, шум, надокучливе торохкотіння. І раптом крізь оце все проривається мелодія скрипки.

– Рок давай! – веде своє Валік, але його відразу ж обриває Іван.

– Серього, крутни назад, отам, де скрипка. Чуєте? Тож “Полонез” Огінського, – підхоплюється хлопець на ноги.

– Поліщук, ти що, чемериці обпився? – здійсмає на нього здивовані очі Валік. – Тримайте мене, Ваню зараз розплачеться, скрипочку почув.

– Валіку, заткнись, га?!

Перезирнувшись, хлопці стискають плечима і замовкають. Таким Івана вони ще не бачили. Але поволі музика бере в свій полон і їх увагу. Присмирнівши, вони вже не чують і не бачать більше нічого. На всьому білому світі тепер лиш розпечене сонце і ця дивна мелодія.

– Сила! – видихає Серьога після того, як музика стихла.

– Хлопці, ви знаєте, як оцю мелодію грає на скрипці мій дід, – повідує товаришам Іван.

– То він у тебе не лише геройський, а ще й музичний дід?

– До вашого відома, у мене їх два. Геройський дід – Максим, той ще й пасічником неабияким був. А скрипаль – дід Гриць. У нього знаєте, яка скрипка? Страдиварі. Чули про такого майстра?

– Ого! – присвиснув Валік. – Твій дідок, виявляється, мільйонер. Нам училка на естетиці про Страдиварі розказувала. Помішана була на всіляких музінструментах. Не знав, що ми з онуком мільйонера воюємо. Чого ж дід тебе від цього пекла не відкупив?

– А він і не знав, що я сюди збирався. Далеко жили одне від одного. Ми з батьками на Україні, Білорусь поряд. А дід аж на Дону. Ми з ним за все життя всього разів сім бачились.

– Слухай, Ваню, а ти на скрипці теж можеш шкварити? – цікавиться Валік.

– У тому й вся річ, що не вмію. У діда троє синів, п'ятеро онуків, і ніхто грати не навчився. А знаєте що? Відвоююсь, повернусь додому і обов'язково навчуся грати.

– Не сміши. У твоєму віці саме починати вчитись, – закидає Пронько.

– Діду було стільки ж, коли він перший раз скрипку до рук взяв. Так що у мене все попереду. Програма мінімум – пасіку відродити. Я покійній бабі Максимисі перед Афганом пообіцяв. І програма максимум – навчитись грати на скрипці.

– Пацани, атас! Хайров! – схопився на ноги Демидов, забачивши здалеку начштабу, який, ледь-ледь шкутильгаючи, рухався в напрямку їх бетеера.

– Екіпаж, струнко! – віддав наказ Пронько. – Товаришу начштабу...

– Вільно! – обриває його Хайров. – Екіпаж, у машину. Курс слідування – Чорна Площа.

Десята година ранку. Повільно рухаючись, БТР повертає на Чорну Площу. За кермом – Серьога Демидов, поруч нього – майор Хайров. Відразу ж за ними обидва Івани – Пронько й Поліщук. Білорус і українець. В Союзі вони навіть проживали за кілька десятків кілометрів один від одного. В Афгані уже півтора року поруч. Цей рейд у Кандагарі для них останній. За тиждень обох командирують у Кабул, а там – вже й демобілізація. Позаду хлопців – сирота казанська – Валік Кравченко. Він родом із Дніпропетровська, виріс у дитбудинку. Вся сім'я тепер для нього – кандагарський взвод. Поліщук налаштує рацію. Хайров віддає наказ повертати ліворуч. І саме в цей момент все довкола заглушує дикий свист, повітря здригається від неймовірної сили вибуху. Стовп сліпучого вогню охоплює бойову машину, на якій кривавим місивом розпростерлися шматки людського тіла. У тій заграві вмить вчорніло сонце і невідомо звідки чується звук обірваної струни.

Станиця Парамонівська. 1986 р.

Від утоми Гриць ледве снує кімнатою. Неслухняні ноги раз по раз спотикаються на рівному місці. Гриць не збагне, з чого б то раптом такий тягар в усьому тілі. Начебто й не перетрудився. За метрів триста від подвірку припалював кіз на вигоні – і уся робота для старого на сьогодні. Під вечір Мишко, старший онучко, забере живність додому. Чого ж така млість? Чого ж так терпне душа? Поволеньки опускається на тахту, простягається горілиць. Може, попустить трохи. Довкола тиша, аж бринить. Ніде ні звуку, ні поруху. Здається, меркне від того день. І раптом Грицеві видається, що неймовірної сили вибух струшує все довкола. Очманілими очима він обводить кімнату й, нарешті, розуміє, що сталося. На стіні сиротіє скрипка. Він бачить, як їй боляче в цю мить, уже чує, як вона плаче, а за нею захлипується від сліз і його душа. Тремтячими руками, мов дитинку, прихиляє її до грудей і тужить, тужить без краю над обірваною зненацька струною.

Параска цілує холодну Грицеву руку, витирає йому спітніле чоло. Він дивиться на неї вицвілими від часу очима й шепоче так тихесенько, що вона ледве вловлює зміст.

– Скажи синам, хай мене в Діброві поховають.

– І що ти таке, чоловіче, видумав. Занедужалось щось.

Потисне, потисне та й попустить. Сімдесят літ – хіба ж то вік?

Гриць уже не слухає її слів. Дивиться десь поперед себе й вже нічого не бачить. Лиш сивий туман, подібний отому, що вересневими ранками опускався на Михалкову Гору. Десь на дні його серця запеклась гірка сльоза, й від того перехоплює подих. Йому раптом вчуваються далекі голоси його батьків, ніби крізь марево вимальовуються обриси Максима і Мар'ї Лукашевичів. Гриць старається підвестись, приглядітись добре: чи ж то справді перед ним

з'явилася Мар'я. Але що то? Поруч неї сміються сині Іванкові очі. Звідкіля йому тут узятися? Не можна йому тут бути.

– Грицю, Грицю, що з тобою? – чує голос Параски. Піднімає тяжкі повіки. Ось вона, поруч, його жона. Тільки чого це раптом вона вдягла на себе весільне вбрання? А звідки ота музика в хаті взялася? Навіщо вона, коли йому так зле? Весільний танок стихає, бо його уже крає мелодія скрипки. У порозі стає Юзик Островський. Біля його ніг тулиться два чималих вузли.

– Я приніс тобі, Грицю, жито, – тягнеться він рукою до скрипки.

– А я ж її Мишкові заповідав, – губиться в розпачі Гриць.

– Бери своє жито, Грицю, бо скрипка моя.

Разом з інструментом Юзик рушає до дверей.

– Юзю, почекай! – кричить Гриць криком й від того пробуджується, приглядається знову до Параски й, зібравши останні сили, просить-молить її:

– Мишкові скажи, хай скрипку береже...

Голос його завмирає, голова безвільно опускається на подушку.

Параска голосить наче дитя. Отой плач перериває раптовий брязкіт дверей. Повертає голову на неймовірний гамір. В порозі стоїть білий сплотноілий Васько. Поруч нього – Петро з Катрею. У руках Петра зіжмаканий сірий папірець.

– Батька не стало, – озивається до них Параска.

Катря заходиться в риданні, а Петро каже таке, від чого Параска відразу ж рухає додолу.

– Телеграма від Андрія... Іванко... загинув.

Діброва. 1988 р.

Який безкінечно довгий цей грудневий день. І холодний. Такого холоду в своєму житті Віра ще й не відчувала. Були ж зими суворіші – із хурделицями, заметами в людський зріст,

морозами за тридцять градусів. А тут і зима на зиму не схожа. Снігу – кіт наплакав. Часом у березні більше буває, ніж оце зараз, під самісінький Новий рік, кинуло до ніг. І на термометрі ледве не плюсова температура. А в душі холод, руки льоденіють. Господи, і як же там Іванку о такій порі? Куди б не йшла, що б не робила Віра, а всі думки однаково повертають до сина. Лежить там під дубом, нічого не бачить, не чує. Дівчата заміж ідуть, хлопці одружуються. Діти в них народжуються. А Іванко так і полишився двадцятирічним. Згортає пограбнєними пальцями в сувій сіре полотно й вже не тішиться від того, що за два тижні стільки виткала. Померкла її радість у той день, коли став на порозі брат Сашко разом із полковником із військкомату. Ще й слова не мовили, а Віра вже опустила на землю, вже вила диким звіром, рвала на собі волосся. Ой, яка ж то нестерпно болюча згадка. Бодай таких довіку нікому не мати. Підвелась з лави, понесла сувій до шафи. Яюсь ненароком зачепила поглядом вікно. Господи, чи це мана? Хто ото прямує доріжкою до воріт?

– Андрію! – закричала що було сили до чоловіка, який заходився суботнього дня лагодити старий телевізор і саме вивчав якусь схему.

– Що там? – підвів голову і сплотнів. Віра – як сама не своя.

– Андрію, там...там Іванко повернувся, – й отак, як стояла посеред хати, босоніж кинулась на вулицю.

Легка паморозь взяла в полон обійстя Поліщуків. Садок – мов намальований. Та ще й день таким світлим видався. Довкола тиша, аж бринить. Але за мить її полохає несамо-вительний голос Віри.

– Іван-к-у-у! – біжить мати чимдуж назустріч хлопчині, зодягнутому в блакитну куртку та чорні джинси. – Синочку! Живий! Живий! – опускається на сніг, обіймає його коліна. – Я ж не вірила, й однієї хвилиночки не вірила, що тебе в тій домовині схоронили.

– Віро! – обриває її причитання підбіглий Андрій.
– Віро, отямся. Це ж не наш син, це – не Іванко, – разом із незнайомцем силкується підняти дружину з ніг.

– Мамо, встаньте, чуєте? – просить її хлопець. Позирає на Андрія. – Іван я, батьку, тільки не Поліщук, а Пронько. З Білорусі родом. Служили разом з вашим сином. Я один з нашої команди живим zostався. Зарік собі дав: відвідати сім'ї усіх моїх загиблих товаришів. Довго, правда, вибирався. Поки оговтався від поранень та якось влаштувався в цьому мирному житті, до вас ось перших приїхав.

Віра довго дивиться в його очі, гладить коротеньке волосся.

– Пробач мене, синочку. Вже не знаю, як це й сталось. Як побачила тебе у вікно – Іванко скапенистий. Ноги самі понесли. Божечко, як ви схожі. Й росточком однакові. Тільки в Івана очі сині-сині, як небо влітку. Ходімо, синку, в хату.

П'ятирічна Марійка обіруч вхопилась за шию Пронька й вже з півгодини не злізає з його колін.

– Тепер ти з нами будеш жити? – усе перепитує Івана. – Зоставайся, у мене цілий мішок цяцьок є. Будеш зі мною гратись. Тато щодень машиною десь їде. А у мамі тих робіт – угору ніколи глянути, – бідкається дівча. – Ще у нас є Софійка з Максимком. Але вони живуть далеко. То я все одна та одна.

Іван помічає на стіні поруч з портретом загиблого друга великий дівочий портрет.

– То Софія? – перепитує Віру.

– Вона, бідна.

– Я бачив колись таке фото у Вані. Ми всі листи з дому гуртом читали. У нас Валік Кравченко з дитбудинку був. Йому ніхто не писав, то нашу пошту до дірок зачитував. Заздрив. Він теж загинув разом з Іваном. Я від вас прямо до Дніпропетровська подамся, у його дитбудинок. А потім у Новгород, до матері Серьоги Демидова.

Пронько знову переводить погляд на портрет Софії.

– Мамо, а чого ви Софійку бідною назвали? Ваня ж розказував, що вона вчилась, мала бути журналістом. Що з нею трапилось?

Тамуючи в очах біль і сльози, Віра зажурено почала свою розповідь.

– Недобра доля у моїх старших дітей. Один поліг у чужім краю. А друга забила свѣт за очі. Слепа любов повела. І навчання не закінчила. Тепер бідую з малим синочком. На додачу ще одне дитя очікує. Про зятя вже й мовчу. Горе, а не чоловік. Чи ж про таке щастя мріяла? Ми ж з Андрієм так нею тішились. А воно он як вийшло. Не знаю, як би все оте пережили. Слава Богу, що Марійка нам за розраду. Саме вона тримає нас на світі. Бо я ладна була вслід за Іванком у ту могилу закопатись. Але мушу жити. Заради ось цієї малечі мушу, навіть через силу.

– Не знаю, мамо, як і вгасити вашу печаль, – цілує Іван вузлуваті, в шорстких мозолях Вірині долоні. – Кріпїться, рідненька, якомсь воно буде. Ваню вже не повернемо. А Софійка? Дасть Бог щось переміниться і в її житті. Може, настане час і ви будете ще знову тішитись нею, радітимете її успіхам.

Їх балачку знову перериває Марійка. З величезного шкіряного портфеля, який до цієї миті ще спокійнісінько собі лежав під ліжком малої, вона висипала посеред кімнати цілу купу всіляких цяцьок. Й по черзі дістаючи то одну, то іншу, заходилася припрошувати Пронька до гри. Спочатку з кольорових кубиків вони побудували казковий палац. Потім Іван годував з пляшечки ляльку Таню, розкладавав на підлозі веселу абетку. Нарешті Марійка втулила йому до рук малесеньке іграшкове піаніно.

– Грай на музиці, а я буду співати, – картинно, немов справжня артистка, склала руки на грудях. Коли й ця дитяча забаганка була виконана, Віра заходила вгамовувати доньку.

– Досить тобі, замучила Іванка з дороги. Йому ж відпочити треба хоч крапельку. Ходімо краще твоєю кицьку погодуємо.

Віра повела доньку до кухні, залишивши гостя з чоловіком.

– І справді, Ваню, приляж, відпочинь. На цьому дивані біля вікна Іванко наш спати любив, – заходився біля хлопця Андрій.

– Я не стомився, Андрію Григоровичу. Усе спитати вас хочу. Ваня нам про діда свого, скрипаля, розповідав. Як він поживає, чи грає ще на своїй скрипці?

Андрій хмурить чоло, аби в очі Пронька не кинувся розпач від того запитання. Якусь мить мовчить, шукає потрібні слова.

– Батька в один день з Іванком хоронили. Брат якраз телеграму отримав про нашу біду, заходить до хати, а батька вже нема. Отак і проводжали їх разом в останню путь. Діда Гриця на Ростовщині відспівували, а онука його отут, в Діброві. Бачиш, синку, як наше життя влаштоване. Одна родина, одне коріння, а як біда розпорошила по світу. Навіть в такий момент не дав Господь зійтися до гурту. Ми відразу, як Чорнобиль гахнув, думали подалі від радіації на Дон перебраться. Наших сельчан багато подалось – хто в Ростов до рідні, а хто на Закарпаття. Не на одну сім'ю Діброва осиротіла. Ми теж збиралися. Думали: дочекаємось Іванка, поїдемо всі разом. А воно ось як вийшло. Куди нам тепер від його могили? Що вже не буде, а наше місце в Діброві.

Мар'янівка. 1996 р.

Тихий досвіток шкребеться у вікно недобудованої хати Цимбалюків. На дешевих фіранках уже гойдаються перші його бліді відсвіти. Як не хочеться прокидатися – млоснить десь у напівсвідомості Софії квола думка протесту. Не

хочеться знову приміряти на себе оте невтішне вбрання сірої буденності. Не хочеться вкотре картати себе за власноруч змарнований шмат життя. У пам'яті виринає образ сіроокого Юрка Семенюка, його дужі руки, задумливий погляд. Де ти зараз, мій мислителю? – перепитує подумки Софія. – А чи досі шукаєш істину життя, а чи вже знайшов складні відповіді на найпростіші запитання. Якби ж тоді ти залишив мені хоч крихту надії, можливо, я не натворила б таких дурниць. Вербечку її думок перериває різке скрипіння дверей. Лише зараз Софія помічає, що поруч неї лежить не прим'ята подушка. Значить, Кость оце лиш зараз повертається додому. Душа затерпає від розпачу. Господи, скільки вона ще буде терпіти?! Кімната вмить наповнюється п'яним смородом. Хитаючись з боку на бік, Кость добирається до ліжка, падає лицем в подушку й озивається огидним хропінням. Тихесенько Софія підводиться, вдягається в ситцевий халат і босоніж чалапає на кухню, на порозі кімнати на хвильку зупиняється, дивиться на скоцюблене тіло чоловіка.

– Невже ото заради цієї людини я відмовилась від навчання, подальшої кар'єри? Знехтувала своїми мріями і прагненнями? І тепер, замість друкованих рядків на сторінках газет, бачу перед собою лиш кілометрові рядки бурякових плантацій. Весна та літо – з сапкою в руках. Осінь – за комбайном у полі.

У груди вп'ялася гостра шпичечка болю. Замість кухні завернула до маленької кімнатки, в якій на скрипучому залізному ліжку спали валетиком Максимко з Христинкою. Дивилась на дитячі личка й забувала про втому, біль і гіркоту. Як добре, що вони у неї є. Єдине, за що так вдячна Костеві, – діти. Її маленькі пташатка. А так... Краще б вона не зустріла його у своєму житті.

Тоді, влітку вісімдесят шостого, вона вже вкотре разом з однокурсниками збиралась на Херсонщину. Непереможний

дух студентського літнього загону знову кликав їх, неперевершених мрійників і романтиків, у сповнену пригодами подорож. Ні південна спека, ні ранні підйоми, ні виснажливий трудовий день не вгасав їх молодечого запалу. Найбільш за все Софійці подобались оті погідні вечори, коли десь позаду полишалась втома, бо перебір струн гітари уже кликав їх до гурту на посидінки. Скільки нових друзів, знайомств очікувало її в оцей місяць, скільки оповідок доведеться послухати, яких цікавих вражень відчути. Так було минулого року, на це сподівалась і нині. До того ж не завадить і зароблена копійка. Все ж легше буде батькам. Вони й так щоразу переймаються, коли від запропонованої ними суми Софійка бере лиш половину на свої розтрати. Тепер можна буде послатись на те, що має власноруч зароблені кошти.

Вони ще не встигли як слід отаборитись, а вже до їх наметів прибився гурт студентів з автотранспортного технікуму. Кость був найбалакучішим серед хлопців, чим відразу ж привернув до себе увагу. А ще коли вхопив до рук гітару й почав наспівувати старовинні романси, всі в одну мить відчували: він душа будь-якої компанії. Наступного вечора автотранспортники знову завітали до них у гості, але Костя поміж ними не було. Його відсутність помітили всі. Дівчата навперебій запитували, де задівся загальний улюбленець. Хлопці загадково мовчали, усміхаючись, презирались поміж собою. Він з'явився, коли їх імпровізована вечірка була в розпалі. Якраз ішли змагання за звання найдужчого серед представників чоловічої статі. Хлопці випробовували силу рук. Юлька Ткачук – староста їх курсу – була головним суддею змагань. Бо дещо зналася на тонкощах такої боротьби і навіть запросто могла перемогти у парі з не надто витривалим суперником. Поява Костя викликала шквал оплесків. Хлопець тримав у руках цілий оберемок степових квітів. Картинно уклонившись, він підійшов до Софії і, демонструючи неабияку галантність, вручив їй букет.

– Найчарівнішій дівчині нашого зібрання, – мовив занадто урочисто, від чого Софійка розчервонілася маківкою, проте швиденько знайшлася з відповіддю.

– Оця урочистість, певне, заради того, щоб не отримати від тої дівчини відкоша?

На ті слова студентська ватага дружно заулюлюкала. Марина Петренко з Оксаною Завірюхою миттю підскочили до Костя, взяли його під руки.

– Якщо наша Софія Премудра дає відкоша такому парубку, я не проти перебрати на себе звання найчарівнішої дівчини, – залилася сміхом Оксана, простягаючи руки до квітів.

– На чужий коровай рота не розкривай, – в такт дівчині відказала Софійка й сховала букет за спину.

– Дівчатонька, не треба скандалу, – Кость уже брав до рук гітару. – Софійці квіти, вам – пісні, – підморгнувши всім трьом відразу, заходився співати.

Софія вже давно не відчувала такої уваги з боку хлопців. Після Юркового від'їзду промайнуло півтора року. За цей час він прислав їй зо два листи та кілька вітань до свят. У тих його посланнях, крім філософських роздумів про сутність життя, ані слова про його почуття до неї. Ніяких обіцянок, жодних прохань. Просто листи подрузі дитинства і більше нічого. А їй так хотілось відчувати себе коханою, потрібною комусь.

Стихли останні акорди сумного романсу. Хтось із хлопців увімкнув на всю гучність магнітофон. Ритмічна музика швидко збрала танцювальне коло.

– Давай втечемо від усіх, – вхопив Софійку за руку Кость. – Краса степової ночі варта більшої уваги, ніж банальні танцюльки. Гайда?

Й вона пішла за ним безборонно, не озираючись на минуле, полишивши образ Юрка у нездійснених дівочих мріях. Кость був досвідченим ловеласом. Добре знав, як сподобатись, як завоювати увагу і дівоче серце.

Коли сталась ота біда з Іванком, він полишив усе й подався вслід за нею на похорон. Гадав, що мав повне на те право, бо був уже надто близьким з Софією. А на перше вересня вона дізналась дві новини. Кость так і не зміг перездати заборгованості з двох предметів і його відрахували з технікуму. А вона... вона була вагітною.

Вони побрались без гучних святкувань. Яке весілля, коли ще не висохли сльози після братового похорону? Кость відразу ж поставив їй умову: ніякого стаціонарного навчання, ніяких гуртожитків. Пішли в заочний деканат, вона написала заяву про переведення, зібрала нехитрі пожитки з гуртожитку, попрощалась з дівчатами. Оксана розплакалась.

– Боже, яких людей втрачаємо. Й де він вискіпався на нашу голову, отой Кость?

– Забула, як сама на його увагу напрошувалась, – усміхнулась крізь сльози Софійка.

– На сесію приїдеш – не минай. Приймемо, як рідну, – цілували її подруги на прощання. – Що потрібно буде з контрольними, курсовою – не соромся.

Отак вона опинилася в Мар'янівці, селищі, де народився і виріс Кость. Окрім маленької хатини, яка полишилась йому у спадок після нового материного заміжжя, за душею не мав більше нічого. Ті перші місяці в Мар'янівці видались для Софії надто важкими. Чоловік не поспішав влаштуватись на роботу. Натомість мало не щоднини приводив додому на знайомство з дружиною усіх своїх дружків. Аби якось звести кінці з кінцями до народження дитини, Софійка влаштувалася на сортування буряків на місцевому цукровому заводі. За день на тій роботі втомлювалася так, що додому вже ледве тягла ноги. Хотілося лиш одного: впасти й до ранку проспати в безпробудному сні. Але її чекала гора немитого посуду, ненатоплена кімната й зовсім порожній холодильник. Костя о такій порі вдома не було й близько. Сповнена розпачу, вона брела до халабуди на курячих ніжках, у якій лежали напівсирі поліняки. Потім добрячих півгодини

розтоплювала грубку, гріла воду, аби перемити посуд, пекла у гарячих вугликах кілька картоплин, сяк-так вечеряла й, згорнувшись клубочком у кріслі, чекала на повернення чоловіка. Часом він приходив уже далеко за північ, часом десь під ранок. Від нього тхнуло спиртним, дешевими жіночими парфумами. Її душа летіла від кривди в безодню. Що робити, Софійка не знала. Повернутись до батьків? Хіба могла вона посипати сіллю їх з'ятовані втратою сина рани? Невдале заміжжя доньки не додасть їм сили. Хай думають, що в неї все гаразд. Але те, що трапилось невдовзі, втримати в таємниці вона не змогла.

Того ранку до неї на завод нагрянув дільничний. Побачила його – й мало не знепритомніла. Кость цієї ночі взагалі не з'явився додому.

– Вашого чоловіка заарештовано за крадіжку. П'яною компанією вони обібрали магазин культтоварів. Взяли мізер – фотоапарат та невелику суму з каси. А відповідати доведеться по повній програмі. Вам необхідно дати свідчення.

Та новина її приголомшила. Внизу живота нестерпно запекло, стримуючи біль, рушила до міліцейського уазика.

Ще й зараз Софія не може зрозуміти, звідкіля у неї тоді знайшлися сили, аби витримати і побачення з Костем у слідчому ізоляторі, його відчай, каяття, й суд, і народження дитини після всіх отих перепетій. Якби не зв'язки дядька Сашка, довелося б їй Цимбалюку кілька років провести на зоні. А так отримав три роки виправних робіт на хімії. Вона билася з усіх сил, аби дати лад собі, дитині, зібрати передачу для Костя. Взяла академку в університеті. Коли можна було на когось із сусідів залишити Максимка, підробляла потрошки на заводі, потім зважилась взяти ділянку буряків. Тішилась, коли за гарну поведінку Кость на кілька днів приїхав додому. Він цілував синочка, цілував Софіїні руки.

– Максимчику, – звертався до малого, – у нас золота мама. Я обіцяю, що коли повернусь, буду носити її на руках. Ви у мене будете купатися в розкоші.

А вночі шепотів їй палкі слова кохання, ніжлив, пестив так, як ніколи в житті.

– Я такий вдячний тобі за цей подарований шанс. Якби ти відмовилась чекати мене, присягаюся, кинувся б під дула охоронців.

Костеві відвідини позначились новою проблемою. Софія знову завагітніла. Розпач тривав недовго. Зібрала сили в кулак і вирішила, що буде народжувати. Він повернувся додому, коли Христинці виповнилося дев'ять місяців. Гадала, що тепер їм полегшає. Вона відновить навчання. Помаленьку добудують хату. Біда навчила чоловіка, як треба жити на світі й цінувати родину. Вже, певне, дурниці не затягнуть його більше на слизьку стежку. Але всі її сподівання так і залишились сподіваннями, не більше.

Софія залишила університет. Її з головою поглинули хатні клопоти, сімейні проблеми, одвічна нестача грошей. Вона валилась від втоми, але понад усе допікала поведінка чоловіка. Сумнівні друзі, жіноче товариство, п'яні оргії бозна в яких хащах. Батьки не раз кликали її до себе. Але сором за розбите життя, змарновані надії брав верх і вона ніяк не могла зважитись на той відчайдушний крок. А коли й навідувалась до Діброви, раз на кілька років, завжди старалась менше попадати односельчанам на очі. Щоправда, від зустрічі з Леською не відмовлялась ніколи.

– Софійко, – умовляла її подруга, – ти ж молода, талановита. Чому ти закопуєш власноруч своє життя. Хіба отой твій волоцюга вартий такої жертви? Повертайся. Он Юрко досі не одруженим ходить. Може, він на тебе очікує. Може, не зів'яли старі почуття.

– А хіба ж вони в нього були? – птахою здіймаються повіки. – Не край хоч ти, Лесю, мого серця. Ти завжди була мудрішою, практичнішою в житті. А я все десь витала у хмарах. Ось і маю результат.

Отакою розмовою закінчувалась чи не кожна їх зустріч.

Софійка тяжко зітхнула. Поправила покривальце на плічках Христинки й відчула якусь дивну спрагу в душі. На кухні натикнулася на порожнє відро. Вчора була такою натомленою, що навіть не подумала внести до хати свіжої води. Просунула ноги в стоптані капці, треба йти до колонки на вулиці. Прочинила перекособочену від часу хвіртку й помітила напівпрочинену поштову скриньку. Зазирнула. Лист. Хто ж бо це згадав про неї. Може, батько? Але ж третього дня лиш дала відповідь на його попередній лист. Бережно дістала синій конвертик. Ого, це ж від тітки Нюри, дружини дядька Васька. Зраділа вісточці з Дону страшенно. Поспіхом розірвала конверт й відразу біля хвіртки стала читати. Шепотіла вустами слова вітань численної парамонівської родини, перечитувала новини всіх Поліщуків. А десь під кінець листа тітка Нюра передала прохання баби Параски, аби Софійка з дітьми приїхала в гості: “Допоки жива, хочу наостанок побачити тебе, дитино. Приїзди, не відмов. Гроші на дорогу я перешлю”.

Софія відчула, як на скронях запульсувала тоненька жилочка, як затріпотіла билинкою при дорозі зранена душа. В очах засріблилась ранкова роса, й жінка тихенько опустила на м'який спориш.

– Егей, Цимбалючко, ти чого? – почула над собою голос сусідки Ольги Вариводи. – Що твоє навіжене знову утнуло?

– То я так, – відповіла стиха. – Кость тут ні до чого, – озирнулася на подвір'я.

Боже, як тут бракує вправних чоловічих рук. У пам'яті зринула впорядкована батьківська хата. Й вона відчула себе такою безсилою, безвольною, що сльози самі собою покотились по щоках.

– Як по правді, Олю, не маю більше сили.

– Знаєш що, молодиче? З цим потрібно щось робити. Невже оцей пройдисвіт тобі миліший власного життя? Заради чого ти все це терпиш? Заради дітей? Так вони ж

йому не потрібні. Думаєш, я не бачила, як минулого тижня він жорстоко лупцював Максимка? Ото така батьківська наука? Нелюдь.

Від тих слів Софія заплакала гірко, нестримно, не криючись нітрохи. Бо за цей час настільки стомилась видавати себе сильною, витривалою, буцімто все у неї гаразд, що зараз більше за все хотілось відчутти себе маленькою й беззахисною, хотілось чийогось співчуття, притулку від постійних турбот.

– Ну, чого ти розхлюпалась, Софійко? – взялася втішати її Ольга. – Тут не рюмсати, а якесь рішення приймати треба.

– Оце лист прийшов, – показує конверт сусідці. – Бабця з Ростовщини кличе до себе. Навіть гроші на дорогу переказує, – шморгнула носом раз і вдруге.

– От і добре, поїдь, – повчає її Ольга. – Бери дітей, пошли свого лайдака під три чорти і їдь у гості. Може, ота поїздка допоможе тобі щось вирішити.

Вона раптово перестала плакати. Очі заіскрилися краплинками надії.

– Мабуть, так і зроблю. За день-два досапаю буряки. А там матиму тиждень вільного часу. Ото й поїду до родини, – впевнено мовила Софія.

Станиця Парамонівська. 1996 р.

– Ви хто такі будете? – суворо допитується у незнайомців з дорожніми сумками одинадцятирічний Дмитрик, міцно тримаючи обома руками хвіртку. – Тут у нас повно циганів. Ви часом не їх рідня? – кидає насуплений погляд то на карооку молоду тітку, то на світлочубого хлопчика майже однакового з ним зросту, то на дівчинку з очима стиглої вишні, яка наполохано тулиться до материних колін.

– Дмитрику, – озивається до нього тітка. – Ми не циганська рідня, а ваша. Адже ти Дмитрик Поліщук, правда?

– Я то Поліщук, а ви хто? – не відступається від свого хлопець. – За нашою ріднею тато ще зранку на станцію машиною поїхав.

Скрипом озиваються хатні двері й на високому порозі з'являється заклопотана Параска.

– Ба, – кличе її Дмитрик, – оця тітка каже, що вона наша рідня.

Параска лише зараз помічає прибульців.

– Софійка! Господи, Боже мій, Софійка! – сплескує вона руками і вже біжить так прудко, зовсім не по-старечому, назустріч онуки з дітьми.

– Бабуню! – припадає до її грудей Софійка. – Ви все такі ж вправні, жваві, зовсім не змінились. Ачей, літ з дев'ять не бачились.

– Де тобі не змінилась! Роки своє беруть. А що це ти, гаспиде, гостей у воротах тримаєш? – накидається Параска на Дмитрика. Це ж сестра твоя, Софійка. А це її дітки, правнучки мої золоті, – сокорить бабуня уже до Максимка та Христинки.

– Еге ж, сестра, – озивається Дмитрик. – Що то за сестра така, що я її зроду не бачив. А тепер ще й винен. Я думав – цигани які, – відступається вбік хлопець.

– А що ж це ви з Петром розминулись, чи як? – допитується Параска в Софії. – Він ще зранку на станцію подався.

– Та з нами таке трапилось, – вступає до розмови Максимко. – Ми квитки не до тієї станції взяли, що треба. Зійшли трохи раніш. То мусили таксі брати, щоб дістатись до автовокзалу.

– А мама так переживала, трохи не плакала, – шепоче довірливо бабусі Христинка.

– Гості мої золоті, ходімо, ходімо до хати. Дмитрику, допоможи клунки позаносити, – порядкує Параска.

Вулиця раптом озивається пронизливим сигналом, і біля обійстя Поліщуків, здійнявши стовп сірої куряви, зупиняється старий “Москвич”.

– Тато! – кидається до автомобіля Дмитрик.

Околиця повниться гомоном. Петро з Катрею чоломкаються з племінницею, пригортають її дітей.

– От судьба, – мовить Петро. – Всі однієї крові, одного коріння, а за все життя всього декілька разів бачились. Бодай воно тямилось! Шкода, що дід Гриць не дожив, аби правнуків на порозі зустріти. Пам’ятаєш, племінничко, як Іванко колись колотив ногами й кричав: “Дай качку!”

Згадка про Іванка опалює погляди Поліщуків сумом, влітає печаль у щасні хвилини. Зирять одне на одного, гасять в очах сльози.

– Годі-бо вже, скільки то маємо плакати. Ходімо до хати, – вкотре припрошує своїх гостей Параска. – Сьогодні у мене всім святам свято. Хоч і не всі, а таки зійшлись мої діти й онуки до купи, щоб хоч крихту яку разом побути. Вірите, я від тої радості аж помолодшала.

Максимко з Христинкою хапають ростовську бабуню за руки й отак всі разом прошкують до порога. Софійка озирається довкола, зітхає геть по-дитячому і вже чує, як у душі бринить, озивається довгоочікувана мить щастя. І не жила в Парамонівці зродимого. Оце за весь вік лиш четвертий приїзд її в станицю. А почувається жінка так, начебто все тут для неї рідне і близьке. Торкається поглядом дядька Петра, дядини Катрі, малого Дмитрика, чує веселий щебет своїх дітей до бабуні. Таки добре, що вона зважилась на цю поїздку.

Не дивлячись на пізню вечірню пору, в хаті Поліщуків задуха. Навстіж відчинені двері, вікна в кімнатах. Вкриті легеньким простирадлом, давно вже сплять Максимко з Дмитриком. Розкинулась горлиць на бабусиному ліжку Христинка. Збираються до сну Петро з Катрею. Мишко десь

за ворітьми прощається з тіткою Ньюрою й дядьком Васьком. Параска з Софійкою в ситцевих халатах простого крою сидять на порозі, перебирають агрус.

– Ото знайшли час для роботи, – пробуджує тишу, настояну на пахоцях степового різнотрав'я, голос Мишка. – Бабулько, себе не шкодуєте – Софійку уважте. Вона ж з дороги, їй відпочити тра.

– Ти, братику, за мене не хвилюйся. Мені оце заняття в радість. Я зараз душею відпочиваю. Та й з бабунею погомоніти хочеться. Стільки часу не бачились.

– То вже балакайте собі, – усміхаючись, дає дозвіл Мишко. – Тільки до півночі не засиджуйтесь. Зранку на Дон гайнемо. Бо в спеку отой рай вже не втішить.

– Еге ж, що мала дитина з дороги довше поспати, то ти вже її мерщій по своїх місцях посунеш, – вдавано буркотить Параска. – Встигнете ще до ріки сходити. Дайте мені як слід надивитись на гостей моїх дорогих, наговоритись досхочу. Хтозна-коли ще знов зустрінемося. Баба вже у вас не вельми молоденька. Мо' Гриць надумає скоро до себе позвати, коли то про все встигну розпитати, дізнатися.

– А ми, бабусько, швидесенько. Допоки ви зранку попораєтесь, ми вже й назад повернемося, – завіряє Параску Мишко. – До того ж і мені з сестричкою пощебетати охота. Бо я вашу монополію знаю, уже й на крок від себе не відпустите, – цілує бабуню в чоло, тисне руку Софійці й зникає в хаті.

– Що, рідненька, так і далі муку свою терпиш, не можеш пута обірвати? – нарешті зважується Параска запитати в онуки.

– Ой, не сила, бабуню, не сила, – зізнається Софійка.

– Я от що тобі, дитино, скажу: не потрібно було його з тієї тюрми чекати. Давно б уже була вільною птахою. Може, й життя своє краще влаштувала б. Це тра було інститут покинути заради того непуцящого, – виказує своє невдоволення Параска.

– Бабочко, але ви теж діда з тюрми діждалися й прожили потім ще скільки літ у парі.

– Ти зрівняла діда Гриця з отим твоїм лайдаком? – підхоплюється з місця Параска. – Тож людина була. Ніколи, зродимого перед людьми не осоромився. Його в Діброві всяк поважав, і тут, на Дону, Григорія Михайловича шанували. Я на своїх плечах сім'ю не тягла. У мене чоловік був за все в одвіті.

– Я й сама все розумію, – зітхає Софія. – Хіба про таке мріялося? Сором самої себе. Але як подумаю про село...

– Не можеш в Діброву повернутись – до нас переїзди. Місця всім вистачить. Бач, який будинок викохали, літня кухня – як погоня. А через город – стара хата, – Параска пригортає онуку. – Серце у мене крається за твою долю. Не можна, голубочко, так себе занапашати. Про дітей подумай, про їх майбутнє.

Уже й першу ночі поминуло, а Софія з Параскою, мов давні щирі подружки, ведуть довірливу бесіду. Параска вже й своє дівування пригадала, і як Гриць до неї сватався, і про те, як піввіку звивав він до чужини та так звикнути і не зміг.

– Знаєш, Софійко, я оце лиш недавно дідову тугу зрозуміла. Ото, як трапилось у нас оте лихо. Жили б усі в одній стороні – воно б, може, й легше було б. А так... Ні онуків своїх не бавила, ні правнучків. Он які вже вирости. А я їх сьогодні ото вперше побачила. Все гадала раніше, що тут люди ліпше живуть, легше. А пропади вона пропадом ота легкота, коли рід твій за тисячу кілометрів від тебе. Хіба то легкота? – Параска витирає краєчком квітчастої хустки засріблені росою очі. – Послухай мене, дитино. Повертайся в Діброву. Бог дасть у рідному краї ліпше життя. Згадаєш колись мої слова. Тобі Гриць те ж саме сказав би.

– Я завтра про те його запитаю.

Параска здивовано поглядає на онуку. Софія відразу ж пояснює бабусі.

– Ми з Мишком домовились спочатку на кладовище завернути. Хочу побачити, де мій дід спочиває.

Приминаючи ногами височенну ковилу, Мишко з Софією тихенько снують кладовищем. Один рядок могил, другий, третій... Софія позирає на строгі пам'ятники – без квітів, звичних стрічок, рушників на хрестах. Отаке враження, начебто ніхто й ніколи ті могили не відвідує. Довкола панує тиша. Степове сонце, не дивлячись на ранню пору, вже обіймає своїм промінням силуети надгробків.

– А тут всі наші переселенці спочивають, – показує Мишко на довжелезний рядок могил в кінці кладовища.

– Яюсь дивно все тут, начебто аж не по-християнськи, – мовить печально Софійка. – Ніде ні квіточки, ні рушничка. Немовби у померлих і рідні на цім світі не полишилось.

– А в нас, сестричко, хоч зоставляй щось, хоч ні, на ранок уже нічого не буде. Все підгребуть і продадуть знову.

– Хіба на таких речах можна робити бізнес? – здивовано підводить очі Софія. – Мені від того аж моторошно. У нас в селі найбільший гріх – наруга над померлими. Ота квіточка від часу вицвіте, а чужа рука її з місця не зрушить, допоки родичі не прийдуть могилку знову впорядкувати. А з рідні нікого не полишиться – сусіди, знайомі підправлять що потрібно.

– Ну не дарма дід завжди дібровські порядки згадував. А ми вже звиклись з цим усім. Знаєш, Софійко, я не так давно зрозумів, аби переробити, перевернути світ – ніякої сили не вистачить.

– От ми й прийшли, – обоє застигають біля височеного гранітного пам'ятника. На ньому лиш надпис прізвища, імені та по батькові покійника й роки народження та смерті. Замість дідового портрета на Софію сумно поглядає відбиток скрипки...

Вона торкається рельєфу малюнка, немовби хоче почути звук струни.

– Дід Гриць заповідав, аби портретів на його пам'ятнику не малювали. Скрипку, казав, намалюйте, щоб усі знали, що вона в моєму житті значила, і як словом до вас не озвуся, то, може, хоч мелодію її почуєте, – Мишко схилив у шанобі голову, немовби й справді хотів почути спів дідової скрипки. – Знаєш, Софійко, він заповідав той свій інструмент для мене. Усе надіявся, що, може, навчусь-таки грати. А я ж до того не маю аніякогісінького таланту. Часом сором бере: маю у володінні таку вартісну річ, а вона німує на стіні вже десяток років. Знайомі не раз казали: продай. А я так думаю: раз дід нікому її не продав, яке на те я маю право? То, певне, була б найбільша для нього кривда. Діждусь колись сина – обов'язково буду музиці вчити.

Софія опустила на припалену сонцем ковилу. За давньою звичкою, потягла до себе травинку, повертіла порепаними від тяжкої праці пальцями й мимоволі піднесла її до губ. Отак мовчки сиділа кілька хвилин, слухала цвинтарну тишу, дивилась на надгробок, під яким покоївся її дід – Гриць Поліщук. Примхи долі повели його колись по світу. Він нудив за рідним краєм, а повернутись назад так і не зміг. Ностальгія стала невід'ємною частиною його життя.

Софіїна доля теж чимось подібна дідовій. Скільки літ мається душа в чужих стінах, з чужим чоловіком. Заради чого отак марнується? Заради чого колише вже десяток років печалі? Якби їй хоч трошечки сили, аби розірвати оті ненависні пута прихильності до Костя-чужаниці. Нічого поміж них не зосталось. Все давно згоріло на попіл. І оте непевне, нетривале почуття, й повага до чоловіка. Полишився лиш неймовірний тягар на душі та ще більший страх зрушити його з місця. Скільки ночей вона проплакала, скільки думок гірких передумала, орудуючи і в дощ, і в спеку сапкою на несходимих бурякових плантаціях. Часом десь з пам'яті виринали слово, за нього чіплялось інше, і вже народжувався поетичний рядок. Якби ж то можна було відразу покласти його на білосніжний аркуш. Допоки добиралась додому, порала своє господарство,

давала раду дітям, ті рядки тікали від неї світ за очі – вже не наздоженеш, не пригадаєш. За цим краялась, марнувалась чи не найбільше. Бо душу доценту випікала ота жага творити, а сили на це не було.

Іноді їй видавалось, що й вона сама вже не та Софія, якою знала і відала себе, а якась зовсім чужа, стороння жінка, що просто так, без всякої мети, бреде навмання околицею життя й ніяк не зважиться повернути на широку простору його вулицю.

Софія дивиться на завмерлу в граніті скрипку. Не чути її голосу. А вона ж так прагнула бодай на хвилю вловити оту мелодію, що будила не один ранок її діда, вела його впродовж всього життя і не давала в чомусь схибити.

– Що скажеш мені, дідусю? – шепоче пошарханими вустами молода жінка. – Що порадиш у скрутну хвилину?

У відповідь тиша така, що аж ранить докільця. Софія торкається руками могильного горбочка. Хоче взяти жменьку тої землі, яка укрила навіки-віків Гриця Поліщука. Ти бач, як спеклася глина під гарячим сонцем. Безпорадно дивиться на Мишка.

– Хотіла завезти в Діброву грудочку цієї землі, а її ніяк і відколупнути.

– Зараз щось придумаємо.

Мишко нишпорить у кишнях, дістає звідти невеличкого складного ножика. З його допомогою відколупує від спеченого коржа глини кілька маленьких грудочок й обережно кладе їх на долоню Софії.

Широко відкритими очима дивиться вона на той дорогоцінний скарб, і в ту ж мить її душа озивається ледь чутним голосом:

– Ти повинна повернутись у Діброву. Бодай хоч ти. Заради пам'яті діда Гриця. Заради брата Іванка, який не встиг ще як слід нажитись, відлюбити. Заради його нездійснених мрій, ненароджених дітей. Адже ти, Софіє, з роду Поліщуків. І твоє місце на отій з діда-прадіда рідній землі. Лиш там ти зможеш знайти себе, почати все спочатку.

Діброва. 1997-99 рр.

Вересень звабно усміхається жовтогарячим чорнобривцем, гонориться пишними гронами калинових віт. Обійстям Андрія Поліщука котиться дитячий гомін, заливчастий сміх. Налаштувавши портфелики необхідним учнівським причандаллям, нетерпляче поглядають з високого ганку на сільську вулицю Марійка й двійко її племінників – Максимко та Христинка Цимбалюки. Цьогоріч у Андрієвій хаті аж трое школярів. Уже з тиждень, як у Діброву повернулась Софія.

Довгеньким видався шлях її повернення до рідного села. Після відвідин родини в Парамонівці уже була й речі спакувала, й до порогу з ними дійшла. Кость упав навколішки, почав благати не рушити сім'ю:

– Повір мені востаннє. Присягаюся, ніяких більше компаній, ні грамочка горілки. Завтра іду влаштовуватись на роботу. Я дізнавався: в депо потрібні монтери.

Він цілував її руки, благально позирав в очі дітей. Притиснувшись до матері, Христинка раз по раз шморгала носом. Їй шкода було татка. Але ще більше вона шкодувала мами, яка останнім часом зовсім не спала ночами й до ранку невтійно плакала. Через отой плач не спала й Христинка. Вона не відала, як то буде краще їм жити: чи з татом, чи без нього. Але їй вельми хотілось, аби мама, нарешті, перестала плакати і можна було б побачити, як вона посміхається.

Софія знову пошкодувала чоловіка. Вони розпакували речі й залишились у Мар'янівці. Назавтра Кость так і не пішов влаштовуватись на роботу. Натомість він влаштував зі своїми друзками черговий дебош у забігайлівці навпроти вокзалу й вона знову оббивала пороги міліції, аби відвести від нього покарання. Її терпіння вистачило майже на рік. А далі вона таки зважилась на той відчайдушний крок. Зібрала свої пожитки, дитячі речі, поклала Костеві на стіл частину своїх бурякових заробітків, копію свідоцтва про розлучення й подалася на залізничну станцію. Пішки за три кілометри. Той

шлях не завдав їй труднощів. Бо вперше за всі останні роки почувалася так добре і вільно. Душа білим птахом летіла назустріч новому життю. Легко було на серці ще й від того, що Кость позбавив її від останньої прощальної розмови. Вже з тиждень вона його просто не бачила. Йому тепер було байдуже до того, що сім'я, зрештою, розпалась і діти житимуть за кілька сотень кілометрів від нього. Таких жінок, як Софія, у нього хоч греблю гати. А діти? Діти якось виростуть і без нього.

Ополудні вони вже вмощувались в обшарпаному вагоні дизель-поїзда, який тримав курс аж до Залісся. Через кілька годин слідування Андрій повантажив речі доньки у кузов машини. Поміж ними, закутавшись у батькову спецівку, розмістилась і Софія. Максимко з Христинкою зайняли свої місця в кабіні, й близько опівночі все сімейство дісталось, нарешті, до Діброви. За кілька днів діти так звиклись до нового дому, що про повернення у Мар'янівку й слухати не хотіли. Весь учорашній день і оцей першопересневий ранок вони готувались до школи. Максимко прокинувся чи не раніше від усіх. Не застала себе будити й Христинка. Та однак без команди всюдисущої Марійки рушити в напрямку школи вони не відважувались.

– Ну скільки вас можна чекати? – нетерпляче шарпнувши хатні двері, прикрикнула Марійка до матері й сестри. – Казала ж, самі підемо. Ні, ще два хвости ув'язалося.

– Та годі тобі вже, Марійко, – обірвала буркотливу доньчину тираду Віра. – Максимко з Христею, читай, перший раз у нову школу йдуть. Як то нам таке пропустити?

– Й ото ти, дівко, завше така нетерпляча? – звела очі до сестри Софія. – Сердита, наче мачуха.

– А ти звідки знаєш, яка вона, ота мачуха? – не вгавала Марійка. – Начебто при матері годувалася.

– Ото поперечка. Годі, кажу тобі, бо не побоюсь, що вищою від мене вимахала. Візьму лозину – будеш знати.

– Еге ж, бабо, а я візьму віника, ото вдвох попоганяємо Марійку, – сміється до Віри Максимко.

– Ти ба, який розумник. Дожилася, дочекалася племінничків на свою голову, – береться руками в боки Марійка. – Я ж тобі, шмаркалю, може, тітка, чи як?

– Ги-ги, тітка! – заходиться від реготу Христинка. – А хіба ж тітки в школу з портфелями ходять? Тітки всі дорослі: на заводі працюють, буряки сапають.

– Я й кажу – дожилася. Дав Господь племінничків – ніхто й тіткою не назве, – поглянула скоса на малих Цимбалюків. – Йдемо вже, чи що? Бо ще чого доброго й запізнаюсь, – змінює дівча гнів на милість, і всі гуртом прошкують на вулицю.

Дорогою Софія роззирається по боках, начебто вперше за свій вік бачить Діброву.

– Доню, ти чого так призираєшся? – питає Софію стиха мати. – Начебто щось шукаєш і знайти не можеш.

– Знайшла вже, мамо, знайшла. Дивлюсь довкола, а воно ж все тут моє. Розумієш, мамо, – моє. Й оця наша вулиця, й ота Бобренчукова верба. І оте сонечко, що витанцьовує на шкільних кленах – моє, мамо.

У Віри від почутого відразу навертаються на очі сльози. Витирає мерщій краєчком хустинки. Побачить Марійка й знову почне шпетити, наче малу дитину.

– Як же ти, донечко, настраждалась. Добре, що хоч, нарешті, схаменулась. Бо так, чого доброго, й розум можна було втратити. Я вже не вгадала, за кого мені більше молитися: за упокій душі Іванка, а чи за твоє спасіння.

– Тітко Віро, Софійко, доброго дня! – веселкою лунає поряд чийсь голос. Софія підводить очі. – Ой, хто ж це буде? Хто це...

– Томочко?! – впізнає нарешті сусідку Томку Бобренчук.

– Кому Томка, а кому й Тамара Іванівна, – пускає шпильку Марійка. – Оцьому непослухові, Максимку, найголовніша вчителька.

Від почутого хлопець завмирає на місці, уважно роздивляється Тамару Іванівну.

– А що, внученьку, подобається тобі нова вчителька?
– перепитує малого Віра.

– Подобається, – зізнається Максимко.

– Побачимо, що ти скажеш, як вона тебе кілька разів у куток поставить, – шепоче йому на вухо Марійка. – У нашій школі непослухів не люблять.

– То ще ми побачимо, кого любитимуть, а кого ні, – насупився хлопець і, поправивши на плечах ранець, закрокував уперед. За ним поспішили й дівчатка з Вірою. Софія з Томкою так і полишаються стояти посеред вулиці. Скільки ж то літ вони не бачились, не спілкувались, як годиться. Ще, певне, з тих часів, як дітлахами гралися біля Бобренчукової верби. І хоч Томка була серед дітей наймолодшою, вони ніколи не відганяли її від свого гурту. Отак хвостиком всюди за ними пленталось оте мале зеленооке дівчисько, аж допоки надійшов час і старші перестали бавитись у ляльки та війну, і місцем їх зустрічей стала не старезна верба, а тіснуватий сільський клуб. Томка сумувала за своєю ватагою, а потім стала верховодити на своїй вулиці серед нової малечі.

– Як ти змінилась, Томочко. Така красуня стала – не впізнати. Як ти живеш? Сім'я, діти? – допитується в молодшої подружки Софія.

– Та ні, нічого подібного, – прокашлюється Томка.
– Я – незаміжня.

– Що й досі холостякуєш? Мені ж здається, тобі десь років з двадцять вісім буде. Ачей, пора вже заміж. Не повірю, що в такої красуні нема кавалерів.

Томка раптом похмурніє, дивиться печально своїми зеленкуватими очима на Софію.

– Нема, Софієчко, – на її віях іскриться сльоза.

– Томко, ти чого? – перепитує стурбовано Софія. – Я ж не хотіла тебе розтривожити. Пробач, подружко. Не знала, що ти так болісно це сприймеш. Повір мені, не варто цим так перейматись. Ото вже не пам'ятаю, хто сказав: “Краще вже чекати й не дочекатися, ніж знайти та втратити”.

Томка застигає на місці, закам'янілим поглядом дивиться в очі Софії і раптом випалює:

– А я і чекаю. Пам'ятаєш, як ми Іванка в армію випроводжали. Тоді, в оту жовтневу темінь, він сказав мені: дочекаєшся – одружуся на тобі, Томко. Тринадцятий рік чекаю, а він все не повертається.

– Томко, – трясє її руки Софія, – звідти дочекатися неможливо.

– Я знаю... Душа про те не відає.

Стоять, обійнявшись, посеред вулиці в скорботі, аж допоки зрадливий вересневий день не кинув їм на голови краплі дощу. Від його дотику обоє неначе схаменулись, стерли з лица сум – свято таки – і мерщій побігли до школи. За якусь мить негода розвіялась і заливчастий малиновий дзвіночок покликав дїбрівчан на урочисту лінійку.

Софія з Вірою стоять у гурті сільських молодиць, які заради першовересня навіть на поле вирішили пізніше піти. Нікуди та картопля не подінеться. А в дітей сьогодні свято, як то його не відвідати. Та хочеться їй на нову директорку подивитись. Якраз напередодні Леся Петрівна призначення отримала. Софія горда за давню подружку. Он як промову тримає, наче досвідчений адміністратор. Молодець подружка, – витає в думках Софія. – Не те, що я, невдаха. Ні роботи, ні чоловіка, ні власного житла. Скоро сорок літ, а все біля розбитого корита. Її думки перериває дзвінкий голос Лесі:

– Привітати усіх зі святом Першого дзвоника до нас прибув редактор Заліснянської районної газети Іван Демидович Димарчук.

Виходить, працює ще Іван Демидович. Софія пригадала, як при вступі до університету редактор завіряв її дописи до районки. Як хвалив її тоді за вдалі матеріали. Якби то знав Іван Демидович, що з того всього вийшло.

– Дивись, дивись Софійко, Максимчик наш який сурйозний, – штовхає доньку під бік Віра. – Дасть Бог на новому місці ще краще навчатись буде.

Довкілля заливається веселим калатанням шкільного дзвоника. Дітлахи поспішають до класів. Софія помаленьку рушає назустріч Лесі. Потрібно ж привітати подружку з призначенням. Тільки шкода, що вона ще в гурті вчителів та запрошених на лінійку гостей. Нічого, трошки зачекаю, – заспокоює себе Софія. Не дивлячись на святкову коловерть та заклопотаність, Леся відразу ж помічає подружку. За мить уже поспішає в її напрямку.

– Ой, Софійко, дай тебе обніму, привітаю в рідному краї, – вицілює подругу, незважаючи на увагу сторонніх.

– І я тебе вітаю з новою посадою, – шаріється Софія.
– Ти у нас молодчина.

– Перепрошую, а чи це була не Софія Поліщук? – долучається до розмови подруг Димарчук.

– Не помиляєтесь, Іване Демидовичу, саме вона, – відповідає редактору Леся.

– Доброго дня вам, Іване Демидовичу. Й не думала, що впізнаєте, – зізнається Софія, – скільки часу пройшло.

– Згадку про талановиту особистість навіть час не стирає. А ви, Софіє, хоч вельми юною дописувачкою у нас були, але, безперечно, талановитою. Певне, тепер уже маєте авторитет досвідченого журналіста. Де живете, де працюєте?

Софіїн погляд гасне, никне голова. Вона уже ладна у цю мить провалитися крізь землю. Бо шукає у відповідь слів і не знаходить їх.

– Пробачте, Софіє! Здається, я не зовсім тактовно повівся. Бачу, мої запитання завдали вам болю.

– Це ви мені пробачте, Іване Демидовичу, за те, що не виправдала ваших сподівань, надій батьків та власним мріям зрадила.

– Ну, що бо ти, подружко, киснеш, – поспішає на виручку Софії Леся. – Хіба мало людей були свого часу безробітними? Які ще наші роки?! Все попереду, ось побачиш.

– Чекайте, чекайте, Лесю Петрівно. Наскільки я зрозумів, Софія трохи відійшла від справи і нині в пошуках

роботи? Здається, я можу зарадити цій біді, – спохвачується Димарчук.

– Яким чином? – погляд Софії повен здивування, а десь далеко-далеко в ньому уже спалахує маленька іскорка надії.

– Пам'ятаєте нашого Оверковича? За два місяці старий писака збирається на пенсію. Довгенько вже я відтягую той момент. Та на цей раз пан Тимчук неблаганний. Першого листопада якраз сорок років виповнюється, як почав працювати в нашій районці. Ото, каже, відсвяткую ювілей – і крапка. Якщо ви, Софіє, не проти – то запрошую до нас на роботу.

Вона боялась повірити в почуте. Бо гадала, що в її житті уже немає місця для дива. А виявляється, ось воно – поряд. Стояла розгублена, аж допоки Леся не штурхнула її під бік.

– Ти що, подружко, дар мови втратила? Чого мовчиш? Іван Демидович чекає на відповідь. Так чи ні? Кажі швидше, бо ще чого доброго передумає наш редактор, – губила довкола сміх директорка.

– Пробачте, заради Бога, пробачте, Іване Демидовичу. Я й правда розгубилась.

На очах Софії заблищали сльози й, вже не криючись, вона зізнавалась у своїх бідах.

– Останнім часом стільки всього звалилось на мою голову. Суцільна павутиця з клопотів, проблем, негараздів. За тим усім ніякого просвіту не видно. А тепер почула вашу пропозицію і не йму тому віри: чи ж справді таке ще може бути у моєму житті?.. Та й острах бере – чи справлюсь?

– Як сказала Леся Петрівна? Які ще ваші роки. Так що за два місяці чекаю вас, Софіє... Як вас по батькові?

– Андріївна.

– Так ось, Софіє Андріївно, на початку листопада чекаю вас у своєму кабінеті. А що журналістика – то саме ваша стежа, у цьому я ніколи не сумнівався. Ви ж не новачок у нашій справі. Тим більше, що й освіту маєте.

– Не довелося мені, Іване Демидовичу, закінчити навчання. Через сімейні обставини не осилила останній курс.

Димарчук обійняв її за плечі й тихим заспокійливим голосом мовив:

– Вчитись ніколи не пізно. Приступите до роботи, втягнетесь, а там можна буде подумати й про закінчення навчання.

Усміхнувся тепло, поглянув на годинник.

– Ну, мені час. Сьогодні якраз номер здаємо. До першого листопада, – потис руку Софії, попрощався з Лесею й заспішив до редакційного уазика.

– Софійко! Я так за тебе рада, – обняла подружку Леся. – Побачиш, все буде добре. Повинно ж бути колись свято і на твоїй вулиці. Ну, мені теж пора. У неділю з дітлахами чекаю в гості.

Леся зникла в галасливому коридорі старої школи, zostавивши Софію наодинці з вихром неспокійних думок. Вона стояла посеред просторого, безлюдного подвір'я й боялась зрушити з місця. А раптом все оте сон, мана. Зробить крок – і все розвіється. Примружила очі, а далі відкрила їх широко-широко назустріч небесній блакиті, що хлюпнула їй в лице радістю.

– Доню, може, йдемо вже додому? – почувла раптом голос матері, й лише зараз примітила її постать біля лапатих кленів, що оточили широку шкільну браму. Заспішила до неньки, взяла її швидко під руку.

– Що це ти сяєш, як нова копійка? Гарні новини?

– Еге ж, матусю, гарніших не буває.

– То все отой сивий чоловік, що біля вас з Леською стояв? Він ще й на лінійці виступав. Я й прослухала, яка в нього посада.

– Мамо, то редактор нашої районки і він... запросив мене на роботу.

– Й справді хороша новина. Я вельми рада. А батько який задоволений буде. Тепер разом на роботу будете

добиратись. А за дітьми я пригляну. Не такі вже вони й маленькі. Та й Марійка у нас – ого-го який командир.

Чи не вперше відтоді, як втратила Іванка, Віра так щасливо усміхалась, так раділа з того, що в доньчиному житті, нарешті, настала просвітла година.

У старому садку покійного Максима Лукашевича духмяно пахне антонівка. Налилась стиглим соком, проситься-молиться: зніми моє яблучко, скуштуй. Бач, як віти вгинаються від плоду. Важко мені на схилі літ тягар такий втримати, підсоби, порятуй.

– І що ти зириш так на мене? – звертається до яблуні малий Максимко. – Я ж не подужаю один все зірвати. – Видирається на порожній пузатий вулик й, пританцьовуючи, починає складати за пазуху зірвані яблука.

– Й чого ти туди видряпався? – полохає малого голос Андрія Поліщука.

– О, дідусь! А де ж твоя машина? Я ж не чув, щоб вона буркотіла.

– Зламалась машина. В гаражі залишив.

– А я думаю, чого ото так від тебе бензином тхне. Ще чого доброго і яблука надихаються та стануть несмачними.

– Чи тобі стільки їх під силу буде з'їсти, скільки ото наскладав за пазуху? – знімає Андрій онука з вулика. – А про бензин то твої придумки. Я ніякого запаху не чую.

– Еге ж, не чуєш. Недарма баба каже, що ти бензином наскрізь просякнув. Скажи-но мені, дідку, а чого оцей вулик порожній? Куди з нього бджоли поділись? – допитується Максимко, заглядаючи у вічко бджолиного будинку.

– То довга історія, внучку. Колись твій прадід Максим...

– Отой, на честь котрого мене назвали? – перебиває Андрія малий.

– Той самий. Так от, прадід Максим мав багато вуликів і бджоли досхочу розкошували в цьому садку. Як зацвітали яблуні та груші, то мама твоя боялась навіть

подвір'ям пройтись, аби бува комаха не вжалила її. А скільки разів у мене очі від бджолиних укусів припухали. А потім дід захворів, помер і від туги за ним померли всі бджоли.

– А вони так любили діда Максима?

– Виходить, любили. Він добре розумівся на тому, як поводитись з тими комахами.

– А ти? Ти хіба не розумівся? – ніяк не вгомониться зі своєю допитливістю онук.

– Мабуть, не розумівся. От у машині знаю, де місце найменшому гвинтикові. То для мене проста арифметика. А бджолина наука, видать, хитра. От скільки ходив, приглядався, як дід Максим біля них пораяється, а в самого нічого не виходило. Ще й недавно, цієї весни, на оту велику грушу впав бджолиний рій. Думав: зберу, посаджу у вулик – і буде у нас знову пасіка. Де там. І так пробував, і с'як підходив. Нічого не вийшло. Рій знявся у небо – і тільки його й бачили.

– Історія, – протяжно мовив Максимко й задумливо обвів все довкола поглядом. Знову нахилився, пильно роздивляється вулик. Далі пройшовся поміж садових дерев, пристукнув рукою об стовбур крилатої груші, скубнув за віти пожовклу аличу, підняв дашок вулика, який притулився у її прихистку, похнюплено торкнувся самісінького денця бджолиної хатки.

– Діду, ти не переживай, – звертається, нарешті, хлопець до Андрія. – Думаю, не така то вже й хитра наука. Я в бібліотеці книжку бачив, там про всяких корисних комах описано, і про бджіл там цілий розділ є. Я у Галини Павлівни попрошу її додому, прочитаю і буду все знати. Вулики у нас є. А у бабиному кухрі лежить солом'яний капелюх із сіткою й димар. Я вже їх там давно запримітив. Як прилетить наступного разу до нашого саду рій – я його вже не випущу. Мій прадід звався Максим. І я – Максим, хай і Цимбалюк, а не Лукашевич.

Андрій пригорнув онука до грудей. У його карих очах засяяли сонячні промінці. Розчулено торкнувся чола малого пересохлими від раптової спраги губами.

– Гайда мити руки та будемо смакувати твоїми яблуками, допоки баба з мамою нам вечерю готують. А дасть Бог, доживемо ще й до того дня, коли будеш пригощати мене медом зі своєї пасіки.

Максимко задоволено засміявся і, підстрибуючи, подався вслід за дідом до хати, на порозі якої вже витав дух свіжоспечених дерунів. Знають у родині Поліщуків, чим чоловіків своїх задобрити.

Як боялась, як очікувала Софія цієї зустрічі! Скільки років поминуло відтоді, як востаннє бачились з Юрком. Гайгай, коли ж це було?! Ще в тому, іншому житті, коли ще не зазнала такого болю, таких утрат. Ранок тоді озивався веселим голосом брата Іванка, а вечір був оповитий цнотливим чеканням зустрічі з єдиним володарем її серця – Юрком Семенюком. Студила ноги росяна отава на околицях Діброви, і серце шаленіло від одного лиш погляду на високого поставного сусіду. Розбрелись світом кожен своїми стежками-дорогами, так і не ступивши крок назустріч одне одному. Відбуло, відболіло, відмаяло все десь білим птахом, полишивши тихий щем на душі.

Того вечора мати принесла до хати звістку: до Семениуків Юрко з жінкою приїхав. Довго він парубкував. Ой, довго. Чи й не сорок літ добирав собі до розуму та душі. Нарешті таки вибрав.

Новина опалила пам'ять спогадом, розтривожила серце до денця. Кинулась було щось прибирати в кімнаті, складати докупи Христинчині речі, вдаючи стурбованість безладом. Та швидко те заняття полишила. На душі такий неспокій, аж холодом віддає. Взяла до рук Максимкового щоденника, але не бачила в ньому ні розкладу уроків, ні виставлених оцінок. Згребла зі стола розкидані книжки, прочинила стареньку шафу, втулила, не розбираючи, всі підручники на одну полицю. Ненароком зачепила обшарпаний посібник з німецької мови для вступників у вузи. Саме з ним колись

готувалась до іспитів в університеті. Книжка полетіла на підлогу. “Незграба!”, – вилаяла себе подумки Софія. Нахилилась, аби підняти річ. Що це? З-під розгорнутих сторінок на неї поглядала засушена квітка. Бережно взяла до рук. Лілея, біла річкова лілея із дібровських заплав, ота сама, з оберемку своїх посестер, які приніс Софії Юрко у досвіток її повноліття. Як пишалась вона отим подарунком, як тішилась, якою безмежно щасливою почувалась у ту мить. Гадала, що отих щасних хвилин їй вистачить на все життя. Тепер від того відчуття одна пожухла від часу квіточка печально зирить на неї своїми вицвілими очицями.

Збентежена до краю, Софія вийшла у вечорову прохолоду жовтня, притулилась до одвірка хати, стоїть, слухає тишу Старого Села. Десь неподалік почувся гомін, дзвінкий жіночий сміх.

– А в цьому дворі, Таню, живуть Поліщуки. Ми з ними зроду були в дружніх відносинах. А оце знаменита Бобренчукова верба, окраса всього нашого кутка, – вловила Софія знайомий до болю голос Юрка. У відсвіту місяця побачила силует пари, що поволі рухалася лівим боком вулиці. Гарячий рум’янець опалив її лице, серце шалено закатало, й від хвилювання вже перехопило подих. Як добре, що в цю мить її ніхто не бачить. А вона ж гадала, що все давно забулось. Чого ж таким сум’яттям узялася душа? До Софії знову долинув сміх Юркової половини. Його Тетяни. Таке ім’я у дружини того, кого кохала всі ці роки. Чи й не вперше вона, нарешті, собі в цьому зізналась.

– А ти чого оце прикипіла до стіни? – сполохав Софію голос матері. – Чи сталось що?

– Та ні, мамцю. То я просто так, слухаю тишу нашої Діброви.

– Ходи вже, вечеряти будемо. Бо як всядеться батько новини дивитися – не відтягнемо від телевізора всі гуртом.

Уже на порозі кинула ще раз поглядом на вечірню вулицю і геть десь здалеку знову вловила щасливий сміх Юркової дружини.

Щойно вона примостилася на зручненькому ослінчику біля купи зірваних ще вчора буряків, як на подвір'я влетіла захекана Леся.

– Добре, що ти вдома.

У Софії схолело все всередині, ноги стали млявими, навіть голос десь згубився.

– Що трапилось? Максимко, Христинка? – сполохано зазирає у вічі подружці.

– О Боже! Ти тільки й знаєш, що всього полохатись. Заспокойся, з дітьми все в порядку. Тут така справа. Я тільки прийшла на роботу, а вже телефон розривається. Беру до рук слухавку. Хто ти думаєш так добивається до Діброви?

Леся загадково посміхається, навмисне тягне паузу.

– Ну? – нетерпляче перепитує Софія.

– Димарчук. Просить терміново передати тобі його прохання. У них в редакції аврал. Оверкович зліг з інфарктом, не дотягнув, бідолашний, до ювілею. А заввідділом листів та інформації Сергій Павлюк відбув на сесію. Так що просить Іван Демидович, аби ти завтра приступила до роботи.

– Фу-у. Ну ти мене й налякала. Думала вже казна-що натворилось з дітьми. Хоч і ця новина мене ошелешила. Я ж уже налаштувалась на початок листопада, а ще й Покрови не відсвяткували. Ой, лячно мені, Лесько.

– Перестань, – рубає рукою повітря директорка. – Звикла стільки літ біля цих буряків сидіти. То сапала, то сидиш чистиш. Стільки й світу, що у віконці. Пошли оце заняття до біса. Прийдуть діти зі школи – від цієї купи й сліду не залишиться. Йди краще перебери свій гардеробчик та приведи себе в порядок. Сходи до Зойки Бобренчучки, хай тобі зачіску змінить. Вона в нас у цій справі майстриня. І знаєш що? Заскоч до мене під вечір. Я тиждень тому була в Білорусі. Таку шикарну сумку привезла! Це тобі подарунок з нагоди початку нового життя.

– Лесько! – розчулено обняла подружку й мало не схлиснула.

– А сліз не треба. Вище носа, Поліщучко! А й молодець, що назад взяла батькове прізвище. Софія Поліщук – це звучить гордо! – пафосно задекламувала Леся. А потім враз стихла, озирнулась довкола.

– Ну, а Юрка бачила?

– Бачила... – зітхнула тяжко. – І Юрка бачила, і його дружину.

– І що? – нетерпляче штовхнула її Леся.

– А нічого, він мене не бачив. Ішли собі ввечері вулицею. Він їй дім наш показував, вербу Бобренчукову. А вона такою вже щасливою почувалася. Може, з кілометр відійшли, а все її сміх чути було.

– Таки вже кілометр? Не перебільшуй.

Леся обнімає подругу, з хвилину стоять мовчки. Кожна зі своїми думками, своїми спогадами про роки юності.

– Не судилось нам, подружко, на Юрка подружнє ярмо очепити – то й не судилось, – веде знову Леся. – Я про те не жалкую. І ти перестань. У кожного свій шлях. І нам по ньому ще йти та йти. Не одним же негараздам місце у житті. Бог з ним, з тим Юрком. Он у тебе завтра перший робочий день на газетярській ниві. Чи не про те ти завжди мріяла? Так що не кисни. Готуй краще могорич.

– І це говорить директор школи?! Господи, чому ти вчиш наших дітей? – кинула жартом розвеселіла Софія.

– Вчу їх, перш за все, бути людьми. Про це не переймайся. Ну все, біжу. Чекаю тебе ввечері.

Леся прудко розвернулась і заспішила чимдуж до школи.

Переповнений автобус зачмихав і зупинився якраз навпроти їх вулиці. Чимало дібрівчан заспішило до виходу. Хто з роботи, а хто й так у справах до райцентру надавався, то всі й втиснулись на передостанній рейс до Діброви. Бо наступний автобус із Залісся до села буде вже пізенько. Везтиме пасажирів з залізничної станції. Софія і собі підхопилася з місця, радіючи, що, нарешті, дісталась додому.

Бо голова від клопотів першої робочої днини аж гуде. А тут ще й автобус, як старий шкарбан, всю дорогу ледве плівся, пахкав, чмихав весь час так, що можна було вчадіти. Ота млосна подорож ледве не годину тривала, вдвічі довше, ніж зазвичай, плентались.

Софія жадібно вхопила ковток свіжого повітря, й від того у неї аж запаморочилось у голові. Постояла хвильку, прийшла в себе, ступила крок, другий й відчула полегкість. Чи ж надовго? – перепитала себе подумки. Мусить вдома ще матеріал написати. Іван Демидович зранку має його прочитати, бо далі на нього чекає репортаж на кордоні з білорусами. Чи ж встигне викласти вона до пуття за один вечір. Газета рубрику започаткувала – “Щоби пам’ятали”. Софія порадилась з Димарчуком і вирішила, що перша її публікація буде про діда Максима. По дорозі додому вже й початок нарису придумала і назву його – “Лист у вічність”. В голові роїлись думки, чіплялось слово до слова, сплітались рядок до рядка. “Доброго дня вам, дідусю, Максиме Михайловичу. Я знаю: ви десь поруч. Бо ж неможливо піти у забуття, допоки існує пам’ять”.

– Привіт! – перебиває Софіїні думки чоловічий голос.

Її погляд наштовхується на постать Юрка і душа від того летить десь у безвість.

– Це ж треба, – картається подумки. – А зрештою, воно ж повинно було колись статися.

– Привіт, – відказує стиха. – З приїздом!

– Тебе начебто теж, – парирує у відповідь Юрко.

– Ти надовго у рідні краї? – запитує, аби хоч щось запитати й почути ще раз його голос.

– Тижнів зо два ще побуду. А ти? – й собі цікавиться Юрко.

– А я? Я – назавжди.

– Взагалі я чув уже, що діти до школи в Діброві ходять. Але всяке може бути. А ти як? – дивиться в її очі так, начебто хоче побачити в них якусь таїну.

– У мене сьогодні перший робочий день у редакції пройшов, – поспішає для чогось йому повідати найбільшу свою радість.

– Мрії мають здатність здійснюватися, – процитував Юрко.

– Не всі, – звідкілясь вихопилося в неї. Від того зашарілась, відвела убік погляд, а коли підвела очі на Юрка, побачила в них легкий відсвіт нерозгаданої печалі. – Чула, тебе привітати можна, – перевела мову на інше.

– З чим? – те здивування видається їй штучним.

– З одруженням, а з чим же ще?

– Знайшла з чим вітати.

Юркові слова її ошелешили, збили геть з пантелику. Розгублено дивиться на нього. Ось він Семенюків характер. Ніколи не збагнеш його справжньої суті. Юрко раптом розсміявся.

– Був вільний парубок, а тепер пута вдягли. Баста волі.

Їй уже геть не хотілось слухати оте, про що він скаже далі.

– Мені вже час, бувай, – було рушила з місця, але на мить її зупинив його теплий голос.

– Софійко...

Озирнулась. Завмерла на півкроці.

– Пробач.

Доверху сполохано злетіло розкрилля її чорних брів. Вона ніби голос давно промайнулої юності почула.

– За що?

– За те, що у нас з тобою не склалось.

Раптовим поривом осіннього вітру до ніг сипнулись жовті човники Бобренчукової верби.

– Який листопад, – усміхнулась дитинно. Зробила ще один крок у бік батькового обійстя. Зупинилась.

– Дякую за те, що ти був у моєму житті, – показала оті слова й відчула, як враз просвітліло у її душі, як стало легко від того.

– Мама приїхала! – вулицю заповнив веселий щebet Христинки. Затупотіли дитячі ноги й назустріч Софії уже неслись наввипередки донечка з сином. А на воротах, руки в боки, поглядала суворо услід своїм непосидючим племінникам Марійка. Ото вже, певне, задасть їм перцю за непослух. Обхопивши маму за шию, Христинка виціловувала її щоки. Максимко й собі тулився до Софії.

– Ну що, гайда до хати, – звернулась Софія до дітей. Взявшись за руки, дружнім кроком, з веселим гомоном вони рушили. Юрко так і полишився стояти на місці, немов роздумував, куди ж йому направитись далі.

Софія якраз здавала в набір матеріал про візит канадських гостей у Залісся, коли в кабінеті проззеленчав телефон.

– Софіє Андріївно, вас, – простягла їй слухавку оператор Аллочка.

– Доброго дня, Андріївно, – почула на тому кінці проводу голос сільського голови Ганни Миронівни.

– Слухаю вас, Миронівно, – Софія на мить уявила огрядну головиху з пишним пучком рудого волосся за широким столом посеред просторого кабінету Дібровської сільради. А у дверях зирять на неї численні відвідувачі, чекаючи своєї черги на прийом до всесильної Миронівни.

– Така справа, Андріївно. Сьогодні до нас архітектор прибув. Будемо в урочищі Михалкова Гора земельні ділянки під садиби нарізати. Знаю, що ви збираєтесь будуватись. Заява ваша у нас є. А тут ще мама ваша прийшла. Просить Максимівна, щоб вам якраз на тому місці дали садибу, де колись Поліщуки мешкали – дід ваш, прадід. Каже, що й батько ваш там народився. Я тут з іншими заявниками перебалакала: ніхто ніяких претензій не має. Ось телефоную, чи ви не проти, Софіє Андріївно.

У неї десь поділись усі слова. Обвела розгубленим поглядом усіх співробітників у кабінеті.

– Якісь неприємності? – кинулась до неї Аллочка.

– Ні-ні, що ти! – замахала до дівчини рукою.

– Андріївно, ви де пропали? – приводить до тям Софію голос головихи.

– Вибачте, Ганно Миронівно. Просто настільки розгубилась від несподіванки, що навіть слів потрібних дібрати не можу. Ви не уявляєте, яка це для мене новина. Якби моя воля, я прямо зараз летіла б до Діброви. Але нагальні справи не дають продиху. Дякую вам, Миронівно, за дзвінок, за цю чудову звістку.

Поклала слухавку й збентежена до краю тяжко опустила на стілець за робочим столом. Якою недоречною в цей момент видавалась їй поїздка на зустріч з довгожителькою в одному з найвіддаленіших сіл району. Якби не це, уже мчала б чимдуж у Діброву, прямісінько до Михалкової Гори.

Намір збудувати власне житло у неї виник після повернення в отчі краї. І не тому, що в батьківській хаті не було для неї місця. Кімнат у переробленому домі Поліщуків вистачало. Її батьки тішились, що всі гуртом мешкають під одним дахом. Максимко з Христинкою не могли вже собі уявити, як вони жили всі ці роки без опіки бабусі та діда. Яким би натомленим Андрій не приїздив з роботи, а завжди знаходив час, аби погомоніти з онуками, покрутити разом з Максимком гайки старого мотоцикла. А для Марійки її малі племінники водночас стали найбільшими друзями. Крім того, жодної своєї шкільної справи вона вже не могла вирішити, не порадившись із сестрою. Але Софія прагнула понад усе мати свій дах над головою. Діти ростуть, і в них повинен бути свій куточок. Яка ж вона буде мати, якщо не зможе дати дітям найголовніше – власний дім.

Як тільки влаштувалась на роботу, відразу ж взялася за оформлення документів. Позбирала необхідні довідки, написала заяву до сільської ради. Майже рік провелося, доки дочекалася виділення земельної ділянки та ще й в такому місці. Недаремно Миронівна просила її не поспішати, коли давали садиби на Граді.

Господи, яка ж добра новина, який день знаменний! Швидше б уже владнати сьогодні необхідні справи й дістатись Діброви. Але Вілька – це не ближній світ. Допоки добились розбитим уазиком до баби Насті, допоки вислухала її розповідь, зробила фото місцевих краєвидів та повернулись у Залісся, майже смеркло. А в Діброві її уже зустрічали перші зорі. Про те, що відразу подається до Михалкової Гори, годі було й думати. Переступила хатній поріг й відразу потрапила в обійми Христинки.

– А ми з бабою Вірою ходили туди, де нам хату будуватимуть.

– Тобі сподобалось оте місце? – вицілювала Софія доньчині пухкі щічки.

– Там так гарно! Тільки шкода, що трошки далеченько від дідової хати. Буду сама боятись під вечір у гості до них ходити.

– Допоки ви оту свою хату збудуєте, тебе уже женихи водити будуть, – вродилась посеред кімнати Марійка. – Рада? – дивиться карими очима на Софію.

– Рада, сестричко! Ти собі не уявляєш, яка я рада! – пригорнула Марійку до себе й шепотіла їй оте все так довірливо, наче найкращій подрузі.

До півночі в хаті Поліщуків усе гомоніли про ту новину. Андрій уже й планував, коли йому відпустку краще брати, кого у майстри кликати. А Віра тішилась з того, що недарма лишнього кабанчика підгодує. Хоч і буркотіли всі на неї за те, але ж почнеться забудова – буде що людям на стіл подати.

Ледве дочекавшись досвітку, Софія швиденько схоплюється на ноги, збирає в пучок непокірне волосся, вдягає старенький спортивний костюм, розтоптані мильнички й тихенько, аби не розбудити о цій порі домашніх, ступає в обійми теплового вересня.

Ще з порогу в груди б'є повітрям, настоящим на пахооща яблуневого саду, сизої вранішньої роси й кудлатого туману,

який клубочеться білим маревом понад принишколю від осінньої втоми Дібровою. Сповнена неймовірної радості, жінка прошкує звивистою стежкою, що губиться поміж сонних городів, на яких кучерявляться ще не зібрані буряки, аж стогнуть від ваги своїх голів налиті соняшники, марудиться в очікуванні вузлуватих рук господині бульбочка. У цьому році вона рясно вродила й подібна на дорідні пиріжечки.

Швидше, швидше, – підганяє Софію думка, – зішли, Божечко, оту щасну мить – поглянути на свою вотчину. Ноги вицілює прохолода роси, бо ж густий моріг обабіч стежечки ледь витримує її вагу.

Погідна днина, видно, буде сьогодні, радіє душа Софії. І летить, несеться нестримним птахом назустріч Михалковій Горі. Ось і вузенький, ледь помітний, старезний рівчачок, зарослий на самому днищі травною долину. Довкола нього збиті косою рядочки духмяної отави. Вчора під вечір батько господарював тут трохи.

Тамуючи дихання, вона побожно ступає тим найдорогоціннішим у світі килимом, що прослався аж ген до дідової груші.

– Тут все моє, чужого тут немає, – шепоче Софія рядки недавно почутих віршів. Такого свята в своїй душі вона ще й не відала. Зупиняється біля старенької дички, кидає щасливим поглядом довкола.

– Гарно ж як, Боже мій! Наче в казці.

Завмирає на мить від чар дивосвіту. Вдихає на всі груди цілюще повітря осіннього ранку й дивиться – не надивиться, як над Михалковою Горою парує туман. Заворожена отим видом мліє від щастя. Як вона розуміє тугу діда Гриця, його одвічне прагнення повернутись до своїх витоків. До оцього порослого полином рівчачка, старенької груші, до обійстя, яким колись лопотіли його босі ноги і сіявся сміх його дітей.

Софія звела голову до прадавнього неба, вдивляючись у нього крізь пелену ранкового туману, ніби прагнула в отій

недосяжній височині, крізь морок і час уздріти образ Гриця Поліщука.

– Дідуню, я повернулась, – крає тишу її радісний голос. – Я повернулась до ваших порогів, – здіймає до неба руки, впевнена в тому, що у цю мить він її чує, бо вже десь здалеку, ніби крізь сон, уловлює його відповідь незабутнім голосом скрипки.

Чи то мана? Заворожено Софія вслухається в німуючу тишу вересня. Тамує подих. Привиділось. Замлосніла, розтривожилась душа. Вже на очах рясніє найперша сльозинка розпачу. І раптом... О ні ж бо, справді вона чує оту дивовижну гру. Крізь роки, крізь небуття і пам'ять мелодія скрипки пробуджує ранок і білим туманом до ніг її стелиться чистий-чистий аркуш життя.

Квітень-серпень 2009 р.

Літературно-художнє видання

Гаврилович Галина Сергіївна

МЕЛОДІЯ СТАРОЇ СКРИПКИ

ПОВІСТЬ

Редактор

Григорій Бабич

Художник

Тетяна Ломако

Коректор

Любов Дейнека

Комп'ютерний набір

Валентина Касянчик

Комп'ютерна верстка

Віталій Власюк

Підписано до друку 09.03.2010 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура «Times». Друк офсет. Ум. друк. арк. 8,60.
Наклад 200 пр. Зам. 11.

Видавництво «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;
e-mail: oberegi@mail15.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано в друкарні видавництва «Волинські обереги».